

CEP ÜNİVERSİTESİ

Karl Popper

JEAN BAUDOUIN

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

Karl Popper

Karl Popper

JEAN BAUDOUIN
Rennes Üniversitesi Siyasal Bilimler Öğretim Üyesi

Çeviren
BÜLENT GÖZKAN

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

İletişim Yayınları

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına sahibi: [illegible]
Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayılı
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel

Yayın Kurulu:
Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil,
Ahmet İnsel, Erkan Kayılı, Ümit Kıvanç
Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Kapak İllüstrasyonu: Gürcan Özkan
Dizgi: Maraton Dizgievi
Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Ayhan Matbaası (kapak)

İletişim Yayıncılık A.Ş. • Cep Üniversitesi 129 • ISBN 975-470-355-8

1. Basım: İletişim Yayınları, Eylül 1993
Ocak 1991 tarihli 2. baskısından çevrilmiştir.

© Que sais-je? Presses Universitaires de France, 1989
108, Boulevard Saint-Germain, 75006, Paris France

© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1993
Klodfarer Cad. İletişim Han No.7 34400
Cağaloğlu İstanbul, Tel. 516 22 60 - 61 - 62

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor.

İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük diziden seçilmiş , Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programı"nı tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir mesleki eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İLETİŞİM YAYINLARI

İçindekiler

SUNUŞ 7

1919 Sonbaharı Aydınlanması 10

Açıklamanın Geliştirilmesi 12
Bir Kozmoloji Kurulması 15

I. KISIM

Bilim ve Liberalizmin Doğal Yakınlığı 19

I. BÖLÜM

Eleştirel Akılcılığın Kökenleri 21

"Kabile Toplumunun" Dağılması 22
"Büyük Kuşağın" Ortaya Çıkışı 23
Bir Geleneğin Kurulması 24
Düzensiz Gelecek 26

II. BÖLÜM

Eleştirel Akılcılığın Temel Yapısı 29

"Sorunsalcı" Bilgibilim 30
"Yanlışlamacı" Bilgibilim 36
Nesnelci Bir Bilgibilim 42

III. BÖLÜM

Eleştirel Akılcılığın Uzlaşımsalcı Doğası 48

Öznel Bir Seçim 48
Ahlâksal Bir Seçim 51
Etkinliğin Seçilmesi 53

II. KISIM

Totaliter Dünya Üzerinde
Tutkulu Araştırma 56

IV. BÖLÜM
Totaliterlik Olgusunun Ardındaki Zihinsel Yapı ... 58
Mantıksalcı Yaklaşım ... 59
Tarihsicilik ... 62
Ütopyacılık ... 67
V. BÖLÜM
Totaliter Programın Yıkıcı Mantığı ... 72
Düşünsel Engel: İnsan Bilgisinin Eksikliği ... 72
Maddi Engel: Başlangıç İdeallerinin Bozulması ... 74
Ahlâkbilimsel Engel: Toplumsal Çoğulculuğun Olumsuzlanması ... 78
VI. BÖLÜM
Totaliter Düşüncenin Ebedi Çekiciliği ... 82
İki Toplumun Süregiden Çatışması ... 82
Totaliterciliğin Kalıcı Nedenleri ... 85
III. KISIM
Liberal Demokrasinin İşleyişsel Doğrulanması ... 90
VII. BÖLÜM
Olumsuzlayıcı Bir Liberalizm ... 91
Temel Karşıtlıkların Elenmesi ... 91
Acının Giderilmesi ... 95
Şiddetin Giderilmesi ... 97
VIII. BÖLÜM
Reformcu Bir Liberalizm ... 101
Siyasi İcraatta "Sağgörü" Kavramı ... 101
Korumacı Devlet Kuramı ... 104
Sosyal Demokrasinin Düzeltici İşlevi ... 106
VIII. BÖLÜM
Kurumsalcı Liberalizm ... 110
SONUÇ ... 114
BİBLİYOGRAFYA ... 117

Karl Popper, Protestanlığı sonradan kabul edecek ve onun bilim ve sanatın çok çeşitli dallarına yakın ilgisini uyandıracak bir Musevi ailesinin çocuğu olarak 1902'de, Viyana'da dünyaya geldi. Bir süre müzik eğitimine ilgi duyduktan ve bir süre de Avusturya'nın güçlü sosyal demokrat partisinin bir militanı olduktan sonra, orta öğretime matematik ve fizik öğretmeni yetiştiren bir üniversitede öğrenime başladı. Viyana Çevresi'nin önde gelen üyelerinin dersleri ve yazılarının etkisiyle, bilgibilimsel (epistemolojik) sorunlar üzerinde çalıştı ve düşüncelerinin bir kısmını 1934'te, "Logik der Forschung" [Bilimsel Araştırmanın Mantığı]* kitabında yayımladı. Kendi bilim felsefesinin temellerini içeren bu birinci yapıt, Popper'e, Viyana'daki küçük bilimsel topluluklar içinde belirli bir ün sağladı.

1930'lardan itibaren Popper, Almanya'daki siyasî ve toplumsal bozulmaya, aşırı akımların önlenemez yükselişlerine ve Alman nasyonal sosyalistlerinin ilhakçı niyetlerine tanık olur. 1937'de Avusturya'dan göçetmeye karar verir ve kendisine üniversitede kadro sağlayan Yeni-Zelanda'ya, Christ-church'e yerleşir ve 1945'e kadar orada yaşar. F. H. Von Hayek ve E. Gombrich sayesinde yeniden Avrupa ile temas etme

* İngilizce'ye *Logic of Scientific Discovery* adıyla çevrilen kitap, daha önce Türkçe'ye İngilizce çevriye uygun olarak *Bilimsel Buluş Mantığı* olarak çevrilmiştir (ç. n.).

olanağı bulur ve mantık, bilimsel yöntembilim dersleri vermek üzere Londra'daki ünlü London Schools of Economics'e davet edilir. Popper başlangıçta, İngiltere'de egemen olan analitik felsefenin farklı alanları arasında kendi düşünsel tarlasını sürebilmekte zorluklarla karşılaşmıştır. Bununla birlikte zaman içinde tüm bir İngiliz felsefeci kuşağına damgasını vurmuş ve kalıcı izler bırakmıştır. 1969'da emekli olmuştur ve bu tarihten beri de Londra'nın banliyösünde yaşamaktadır.

Popper'in çalışmalarının Anglo-sakson ülkelerinde ve Almanca konuşulan ülkelerde kazandığı ün, Fransız aydın çevrelerinin onun düşüncesine karşı tavır almalarıyla tam bir karşıtlık içindedir, hem de Popper'in düşüncelerinin Fransa'da tanıtılması için onyıllardır gösterilen büyük çabalara rağmen. Bu denli önemli çalışmaların Fransa'da geç duyulmasında üç etken rol oynamış olmalı.

• İlk engel kuşkusuz zamansaldır. Popper'in yapıtlarını yazdığı tarihle, bunların Fransa'da yayınlanmaları arasında önemli bir zaman farkı vardır. Bilgibilimsel düşüncelerinin merkezini, bir anlamda da temellerini oluşturan "Bilimsel Araştırmanın Mantığı" (BAM), ilk özgün Almanca baskıdan 40 yıl ve İngilizce baskıdan 20 yıl sonra Fransızca'ya çevrilmiştir. Popper'in 1942'de yazdığı tek önemli siyaset felsefesi yapıtı olan "Açık Toplum ve Düşmanları", Fransızca'ya ancak 1979'da çevrilebilmişti. Eğer bunlara Popper'in çalışmalarının önemli bir kısmının henüz Fransızca'ya çevrilmemiş olduğu ve çevrilebilme "şansına" sahip olanların da çok kötü çevrildikleri eklenecek olursa, böylesine zengin ve karmaşık bir düşüncenin Fransa'da kabul edilmesinde karşılaştığı zorluklar daha iyi anlaşılmış olur.

• İkinci engel farklı bilimsel alanlarda çalışmalar yapmış olmasıdır. K. Popper bilimsel araştırmaların

mantığı üzerine düşüncelerden yola çıkarak, siyaset felsefesi, siyasî iktisat, toplumbilim, antropoloji ve biyolojiye dek uzanan bir alanda düşünce üreten, "zihinsel göçmenliğe"[1] sahip bir düşünürdür. Oysa, böyle son derece bilinçli eklektik bir düşüncenin, Fransız akademik çevrelerinin katı ve bölümlere ayırıcı anlayışını aşması kolay değildir. Felsefeye ve bilgibilime egemen çevreler Popper'in çalışmaları hakkında tam bir kayıtsızlık göstereceklerdi ve aradaki perdenin biraz aralanması için Renée Bouveresse'in, Alain Boyer'nin veya Jan Largeault'un yazılarının beklenmesi gerekiyordu. Düşünce tarihçileri de bu alışılmadık liberalizm çeşitlemesiyle ilgilenme lûtfunda bulunmada biraz geç kalacaklardı. Bütün bunlara, Popper'in düşüncelerini büyük bir sadelik ve açıklıkla ifade etmeye kişisel bir özen göstermesi ve kendi yorumu ile "anlaşılmazlık kültüne" veya "parlak ve etkileyici kapalı anlatımdan" hoşlananlardan uzak durması eklenecek olursa, bazı aydın çevrelerinin ilgisizliği ve tepeden bakmaları daha iyi anlaşılmış olur.

• Üçüncü engel daha yenidir ve K. Popper'in düşüncelerinin yakın zamanda Fransa'ya girişine yön veren farklı koşullardan ileri gelmektedir. Popper'in düşüncelerinin göreli güncel başarıları, gerçekte bazı horgörülere de yol açmıştır.

Bir yandan son 15 yılda bütüncü nitelikli ideolojilerin görünür bir parçalanma içinde olmaları, Popper'in görüşlerinin kabul edilmesini kolaylaştırmıştır. Zihinsel yaratıların güvenilmezliklerini vurgulayan Popperci bilgibilimin (epistemolojinin), kuşkucu dalgayla kesişeceği ve bunu bir bozgunun izleyeceği doğrudur. Bununla birlikte Popper kendi "yanlışlamacı" görüşlerini kuşkuculuktan özenle ayırmış ve

1 Marie-Hélène Bernard-Douchez'nin nefis yaklaşımına göre, Karl Popper veya Bilimsel Liberalizm, *Annales de l'université des Sciences Sociales de Toulouse*, 1983.

bilimadamının, ne kadar yaklaşık ve yadsınabilir olursa olsun hakikat arayışını tutkuyla sürdürmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Özellikle, Popperci düşüncenin Fransa'daki liberal fikirlerin yeniden canlanmasına rastlaması, bazı yorumcuların bu liberal canlanışta Popperci eleştirinin de bir rolü olduğunu düşünmelerine yol açtı. Oysa bu yorum zamansız görünüyor ve ikili bir çekince içeriyor. İlki zamandizinseldir: Batı'daki liberal yeniden doğuş Popper'in siyaset üzerine düşünmediği bir döneme rastlıyor, dolayısıyla bu dönemle Popper'in düşünceleri arasında bir yakınlıktan sözedilebilirse de, bir bağlanmadan kesinlikle sözedilemez. İkincisi daha zorlayıcı gözükmektedir: "Eleştirel Akılcılık" ya da "yanlışlama" ilkesine dayanan Popperci düşünce dünyası, bu yapısından dolayı her türlü sınıflandırmaya, yaftalamaya pek uygun değildir.

Daha dün sosyal demokrasinin koyu bir yandaşı gibi sunulan, bugün liberalizmin bir haçlısı kabul edilen ve muhtemelen yarın da 'soft' ideolojinin öncüsü olarak değerlendirilecek Popper, her şeyden önce bir bilgibilimcidir ve siyasî düşüncelerine kolayca bir elbise giydirilemeyecek bir filozoftur. Bu bakımdan, Popperci düşünceyi günlük değerlendirmelerden ve gereksiz sınırlamalardan uzak tutmak için, K. Popper'in düşüncesinin temel basamaklarını, düğüm noktalarını ve gelişimlerini görmek önemlidir.

I. 1919 Sonbaharı Aydınlanması

Genç Popper'in zihinsel gelişimi üzerinde tarihsel olarak en önemli etkiyi Marksist düşünceyle "Einstein Devrimi" arasındaki karşılaştırma oluşturdu.

Marksizm, psikanalize göre "Popperci Yanlışlamacılık" için daha iyi sınama olanağı idi. Marx'ın öğretisiyle kısa süreli yakınlığım reddeden Popper, kendi

düşüncesine damgasını vuracak birbirini tümleyen iki buluş yaptı:

• Bir yandan, küresel bir dünya kuramının, önermelerinin doğruluğunu göstermek için olguları kendine çekmeyi nasıl kolaylıkla başardığını ve bu yolla düşünceye sınırlar çizerek, "düşünülebilir" olanla "düşünülemez" olanı nasıl belirlediğini kavrıyor.

• Öte yandan da, kişilerin kendilerini nasıl totaliter eğilimlere kaptırarak kapalı dizgeleri kolaylıkla kabul edebildiklerini farkediyor. Popper, tümüyle eleştiriden uzak bir tavırla dogmacı ve sekter inançları hiçbir zaman hoş karşılamamıştır.

Einstein'ın yolu Marx'ınkinin tersidir. Einstein, aralarında Newton'un evrensel kütleçekim kuramının da yeraldığı, gerçek dünyanın bilinebilirliğini şaşmaz bir biçimde temsil ettiği düşünülen önceki kuramları iyice araştırmadan kabul etmeye yanaşmıyor. Ayrıca, kendi varsayımlarının da derhal keskin deneylerle sınanmasına razı olmaktadır ve bir tek olumsuz gözlemin önermelerini geçersizleştireceğini öngörmektedir. Popper "Bitmeyen Arayış"ta şunları yazmaktadır: "Einstein'ın düşüncesinin benim düşüncem üzerinde çok büyük etkisi olmuştur, belki uzun vadede etkilerin en önemlisidir."

Marksist düşünceyle Einstein'ın yönteminin karşılaştırmalı incelenmesi, henüz on yedi yaşındaki genç Popper'e, düşüncesinde gitgide daha büyük bir yer tutacak olan şu iki sorgulamayı tasarlamasına olanak veriyor:

• İlkin bu inceleme Popper'e, geçersiz kılmanın ya da "çürütme"nin vazgeçilmez değerini öğretiyor. Marksizm, önermelerinin çoğu yanlış bile çıksa, binlerce olguyu kendi lehinde kullanabiliyor. Oysa, Newtoncu özdek kuramını geçersiz kılmak için bir tek deney Einstein'a yetmektedir; ve bu onun yanlışlığını, en azından etkisizliğini göstermeye yetecektir. Bir tek

çürütme, bilginin ilerlemesi için birçok onaylamadan daha önemlidir.

• Bu inceleme aynı zamanda Popper'e, bilimsel düşüncenin gelişmesinde eleştirinin başat rolünü öğretmiştir. 20. yüzyıl yeniden, kökleri geçmişten gelen önemli bir çatışmaya sahne olmaktadır: Bir yanda Marksizm ve psikanaliz gibi "kapalı" dizgeler ki, bunlar dünyanın kesin bir yorumunu oluşturmakta ve başkalarının eleştirilerinden kaçmanın yollarını bulmaya çalışmaktadırlar; öte yanda ise Einstein örneğinde olduğu gibi "açık" dizgeler ki, bunlar varsayımlarının olgularla sınanmasından çekinmemekte ve diğer açıklayıcı kuramların rekabetini de peşinen kabul etmektedirler.

Bu çatışkıların bir saygınlık düzeyine ulaşması için "Bilimsel Araştırmanın Mantığı"nın beklenmesi gerekiyordu. Bu kitapta Popper çürütme veya yanlışlama ilkesini ortaya attı; böylelikle bilimi, bilim olmayandan kesin olarak "ayırma"yı sağlayacak bir ölçüt ortaya çıktı. Şu halde denebilir ki, Popper'in tüm yapıtı ilk sezgilerini 1919 sonbaharında edindiği ve BAM'da geliştirdiği izleklerin geniş kapsamlı bir incelemesidir.

II. Açıklamanın Geliştirilmesi

BAM bir başlangıçtan çok bir sonu temsil etmektedir. Bu tarihten itibaren sırtını "yanlışlamacılığa" sağlamca yaslayan Popperci bilgibilim dış ögelerle daha da zenginleşirken, yeni alanlara yayılmadan önce de başlangıç koşullarını sağlamlaştırdı. Bu bakımdan BAM, Popper'in yaşayan ve yaratıcı bilgi kavramını, varsayımların sırasıyla kendilerine de yönelecek cesur tahminlere göre sürekli düzeltildiği bu gerçek "sürekli devrimi" çok iyi yansıtıyor.

1. Tarski ve Doğruluk Sorunu - Bu sorun, hiç kuşku yoku ki, Karl Popper düşüncesinin karşılaştığı ilk en-

geldir. Kuşkusuz, BAM'ın sonunda "hakikat arayışı"nı bilimsel buluşun halen en önemli itici gücü olarak gördüğünü ileri sürüyordu. Bununla birlikte çürütme ölçütüne verdiği ayrıcalığın, kuramların görünüşteki tamlığının aslında geçici ve yokolup gidecek varsayımlardan başka bir şey olmadığı görüşüyle birleşmesi, BAM yazarının daha önce düşünülmüş gerekliliklerin artık çöktüğünü düşünmesine ve doğruluk sorununun basit düzenekli yöntemlerle çözülebilecek bir sorun olduğundan kuşku duymasına neden oldu.

Böyle bir anlayış içindeyken Popper'in 1934'ten itibaren, matematikçi, dilbilimci ve felsefeci, üstelik de Viyana Çevresi'nin bir taraftarı olan Tarski ve yapıtıyla karşılaşması, Popperci kurgulamaya yeni bir atılım sağladı. Popper'in Tarski'den ödünç aldığı fikir, bir önermenin doğru olarak kabul edilebilmesinin "yegâne ve tek koşulunun" belirli olgulara karşılık gelmesi demek olan, "doğruluk-karşılıklılık" fikri idi. Böylece Tarskici anlambilim, Popper'e doğruluk sorununu "yanlışlama" ilkesini dışlamadan yeniden ele alma olanağını verdi; çünkü Tarski'nin doğruluk kuramı doğruluğun genel bir ölçütünü vermeyi değil, sözsel bir önermenin bir olguya veya bir olgular kümesine karşılık gelmesinin koşullarını ortaya koymayı amaçlıyordu. Karl Popper daha sonraları, Tarski ile karşılaşması için "Tanrı'nın bir lûtfu" diyecektir; özyaşamöyküsünde de şunları söylüyor: "Tarski'den, başka hiç kimseden öğrenmediğim kadar çok şey öğrendiğimi sanıyorum."[2]

2. Darwin ve Evrim Sorunu - Eğer Tarskici anlambilimin özümsenmesi Popper'e bir kaypaklıktan, kapalılıktan kurtulma olanağı verdiyse, Konrad Lorenz ve Darwin incelemeleri de Popper'e, bilgilenme etkinliğinin betimlenmesini biyolojik türden süreçlere

2 *La quête inachevée*, Ed. Calmann-Lévy, s. 127.

eklemleyerek, eleştirel akılcılığa gerçekten yenileyici bir ışık sağlamıştır. Bu bakımdan, Darwinci kurama başvurulması Popperci eleştiriye BAM'da çok silik olarak görünen, ama daha sonra Popper'in düşüncesinde sürekli yeralacak evrimci boyutu kazandıracaktır. Popper'e göre bilimsel buluşta ilkece yeri olan deneme-yanılma (trial and error) yöntemi, bilme düzeyinde de canlı türlerin evrimini yöneten uyum sağlama, varolma ve yokolma sürecine benzer biçimde ortaya çıkmaktadır. Doğanın, çevresindeki değişimlere ayak uyduramayıp yaşamlarını sürdüremeyen türleri yoketmesine çok benzer biçimde, sınamalar ve denemeler de Popper'e göre yanlışlığın giderilmesine olanak vermektedir ve dolayısıyla bilimsel kuramlar arasında da ayıklama olanağı doğmaktadır. Popperci bilgibilim böylece evrenin görünürdeki uyumunun hesabını vermeye yönelik erekbilimsel türden açıklamalara başvurmaktan kendini uzak tutarak, çok değerli bir biyolojik dayanakla da zenginleşmektedir.

3. Menger ve Toplumsal Bilimler Sorunu - "Eleştirel Akılcılık"ın toplumsal bilimler alanına doğru genişlemesi daha sonra olmuştur. Başlangıçta protest tavrını dışa vuran "Tarihsiciliğin Sefaleti" ortaya çıkmıştır. Bu yapıtın kaderi BAM'nın araştırma girişimlerinin bir uzantısı olan "Açık Toplum ve Düşmanları"na sıkıca bağlıdır. Popper "Açık Toplum ve Düşmanları"nda doğa bilimleri ile toplum bilimlerinin yöntembilimsel birliğini kendine özgü biçemiyle yinelemiştir. Popper "durumsal çözümleme" ya da "yöntem sıfır" adı altında toplum bilimleriyle de pozitif bir yaklaşımla ilgilenmektedir; Carl Menger ve Avusturya Marjinalist Okulu'nca geliştirilmiş olan ve iktisadî olayların altında yatan etkenleri anlaşılır kılmayı amaçlayan akılcı anlama ilkesini, Popper toplum bilimlerine de uygulamaya girişmiştir. Geriye bakıldığında Popper, Raymond Boudon veya Mancur Olson gibi çağdaş top-

lumbilimcilerin "bugün toplumbilimcilerin elindeki en verimli paradigma" dedikleri "yöntembilimsel bireyciliğin" öncülerinden biri olarak görülüyor.

II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, ki Popper artık London School of Economics'te ders vermektedir, Popper'in düşüncesi ilk sezgilerine oranla daha da yoğunluk kazanmıştır. Dayanağını "eleştirel" bir bilgibilimden alan, felsefî ve biyolojik dayanaklarla desteklenen ve vargılarını yeni alanlara doğru genişleten Karl Popper'in düşüncesi, genel bir kuramın taslakları olarak ortaya çıkıyor. Bundan sonra yapılacak olan bir kozmolojiye ulaşmaktır.

III. Bir Kozmoloji Kurulması

"Sanıyorum ki tüm düşünen insanların ilgilendiği en az bir felsefî sorun vardır. Bu kozmoloji sorunudur: Bu dünyanın bir parçası olarak kendimizi ve bilgimizi anlamak da dahil olmak üzere, dünyayı anlamak sorunu. Tüm bilimin kozmoloji olduğunu sanıyorum ve benim için felsefenin olduğu kadar bilimin de yararı, bu araştırmaya yapılacak katkıda yatmaktadır."[3] Daha o zaman, 1950'den itibaren Popper'in yapıtlarında baskın bir konuma gelecek kozmolojik açıklamalar eğilimi, hiçbir kesinti göstermeden sürdüğü gibi daha önceki sorgulamalara da mantıksal bir açıklık sağladı. Üstelik bu eğilim Popper'in üç kitaba sığdırdığı Popperci metafiziği de açığa vuruyordu. Bu üç kitap - Realism and the aim of the science; The open universe, an argument for indeterminism; Quantum theory and the schism in Physics- Popper'in 1951'le 1956 arasında yazdığı ve "Bilimsel Araştırmanın Mantığı"nın sonsözü olarak biraraya topladığı kitaplardı.[4] J. Dumoncel'in

3 *La logique de la découverte scientifique*, İngilizce baskıya önsöz, a.g.e. s. 12.

4 J. Dumoncel, L'effet Popper, *Critique*, 12, 1984.

"20. yüzyılın en büyük metafizik çalışmalarından biri" dediği bu üçleme, en önemli bilgibilimsel yapıtının arkasına kendi isteğiyle eklenmişti. Bu yarı-ontolojiden üç temel tez çıkıyor: Dilin nesnelleştirici işlevi, "Dünya 3" kuramı, gerekirci olmayan (indéterministe) evren görüşü.

1. Dilin "Uslamsal" İşlevi - Popperci söylemin oluşmasına büyük etki yapmış kişiler arasında, Karl Buhler'in özel bir yeri vardır. Popper 1925'te Buhler'i tanıdıktan sonra, onun Viyana Pedagoji Enstitüsü'ndeki derslerini izledi. K. Buhler psikoloji profesörüydü ve "üçlü" dil kuramıyla saygın bir konum edinmişti. Ona göre dilde üç işlev ayırdedilebilir: İfade işlevi, ilişki (phatique) işlev ve betimsel işlev; bunlardan ilk ikisi insan ve hayvan dillerinde ortak iken, yalnızca üçüncü işlev insan dilinin özelliğidir. Popper, Buhler'in üçlü sınıflandırmasına bir de dördüncü ekliyor, "Uslamsal" işlev. Hayvan dilinde olmayan, yalnızca gerçekliği betimleyebilme yetisi değildir, hayvanda uslamlama yetisi de yoktur, yani bir önermenin yerine bir diğerinin niye tercih edildiğini doğrulama yetisi. Özellikle Popper bilgi sürecinin ortaya çıkışını insan beynindeki betimsel ve uslamsal işlevlerin devamlı gelişmesine bağlayarak, dilin edinilmesini kendi evrimci kuramıyla birleştiriyor. "Öznel bilgi" dil aracılığıyla "nesnel bilgi" haline gelir ve böylece Dünya 3'ün Düşüncelerine ve Kuramlarına giden yolu açar.

2. Dünya 3 Kuramı - Dünya 1, "fizik dünyadır, taşların, ağaçların, kimyanın ve biyolojinin dünyasıdır".

Dünya 2, "duyguların dünyasıdır, korkunun, umudun, eyleme koyulmanın ve her türlü öznel deneyimin dünyasıdır".

Dünya 3 ise, "insan zihninin dünyasıdır, düşüncelerin ve kuramların, ayrıca sanat yapıtlarının, ahlâk değerlerinin, toplumsal kurumların dünyasıdır".

Yukarıdaki sıralama aynı zamanda bir süreklilik sı-

rasıdır. Popper'e göre her şey, fizik dünyanın ilk hayvansal duyumlardan önce varolduğunu ve Dünya 3'ün ancak insan dilinin evrimiyle başladığını varsaymaktan geçiyor. Popper düşünce olgularını ve dilin nesnelleştirdiği düşünce içeriklerini dikkatle birbirinden ayırıyor. Düşünce olguları Dünya 2'ye aittir, yalnızca düşünce içerikleri Dünya 3'e aittir. Böylece Karl Popper'in önemli düşüncelerinden birine geliyoruz. İnsan zihinsel üretimlerin sanatçısıdır; nasıl insanın kendi çocukları belli bir yaştan sonra kendinden ayrılıp özerk bir evrene katılma eğilimi gösterirlerse, bu da öyledir. Bu Dünya 3, Platoncu Biçimler dünyasına ve Hegelci Tin dünyasına ancak görünüşte benzemektedir. Kuşkusuz, Dünya 3 tek tek her bireyin bilişsel etkinliğini aşmaktadır, ama onları değişmez bir biçimde de belirlememektedir. Nitekim insan, eleştirebilmek gibi olağanüstü bir yetiye sahiptir ve gerektiğinde Dünya 3'ü oluşturan kuramları düzeltebilmektedir.

3. "Saatler" ve "Bulutlar" - Popper kendisinin gerekirci olmayan (indéterministe) evren kavramını ifade etmek için bu eğretilemeyi kullanıyor. "Saatler", ilkece kapalı, düzenli, mutlak bir gerekirciliğin egemen olduğu fizik dizgelerini belirtmektedir. Buna karşın "bulutlar", belirsizliğin egemen olduğu düzensiz parçacık kümelerini temsil etmektedir. Tüm "bulutların" potansiyel olarak "saatler" olduğunu söyleyen Newtoncu geleneği tersine çeviren Popper, "saatlerin" az çok "bulutlardan" ibaret olduğunu ve canlı varlıkların kaynağında, dengeli yapılarla rastlantıya bağlı devinimler topluluğunun karşılıklı ilişkilerinin bulunduğunu düşünmektedir. Daha temelde, kuramlar aracılığıyla onu kuşatan dünyayı gitgide daha ayrıntılı biçimde anlamaya çalışan insan ile, bu karmaşık, değişken ve en yetkin öndeyileri, tahminleri bile başarısız kılan dünya arasında hiç dinmeyen sürekli bir gerilim vardır. Burada, kozmolojiyle ahlâkbilim birleşmekte-

dir. Bizim bilgimiz "yanılabilir" olduğundan dolayı, dünyayla ilgili sorular açık kalmaktadır. Ve dünya esas olarak sonsuz olduğundan, insan özgürce karar verme olanağına sahiptir. Aslında Popper'de Sartreci bir yan da var. İnsanlar kendi tarihlerini yaparlar, ama yaptıkları tarihi bilmezler. İnsan özgürlüğü ve evrenin belirlenmezliği Popperci ontolojinin temelinde yeralır.

BİRİNCİ KISIM

BİLİM ve LİBERALİZMİN DOĞAL YAKINLIĞI

Karl Popper'in tercihini demokratik liberalizm için kullanması, kısmen durum ve koşullara bağlı bir tercihtir. Bu tercih bir yandan, Popper'in bütüncül ve tarihsici (historiciste) felsefelerinin düşünsel düzlemdeki başarılarından duyduğu hoşnutsuzluktan, diğer yandan da iki dünya savaşı arasında Avrupa toplumlarında totaliter veya yetkeci (otoriter) devletlerin güçlenişinden duyduğu endişeden kaynaklanmaktadır. Bu ikili deneyim, Popper'in kapalı topluma yönelik eğilimlerden uzak durmasını sağlayacaktır.

Bununla birlikte Popperci liberalizmi yalnızca siyasi ortama bağlı bir seçime indirgemek eksik bir değerlendirme olacaktır. Bu seçim, daha çok bilimsel söylemlerin üretilmesi ve işleyiş koşulları üzerine yoğun bir düşünmenin ürünüdür. K. Popper'in izlediği yol, ahlâksal ve siyasî vargıları bakımından sarsıcı yenilikler taşıması da gerekmeyen vargılardan çok, yöntemsel arayışlar bakımından etkileyicidir. Liberal kanaatlerini, duygusal heyecanlardan çok belirli bir bilim fikrinden almaktadır. Popper'e göre bilimsel etkinlikle liberal pratik arasında temel bir türdeşlik vardır. Her ikisi de ortak bir ahlâkbilimden kaynaklanmakta, benzer yöntemlere başvurmakta ve birbirlerine yakın kurumları içermektedir. İşte düşüncesinin kökü burada yatmaktadır. Böylelikle düşünsel ilerlemesinin yönü daha iyi anlaşılır. Platon'a, Hegel'e ve Marx'a yönelik sert eleştirilerini içeren çalışmaları hariç tu-

tulacak olursa, siyaset felsefesi üzerine pek fazla bir şey söylememiştir. Buna karşın, soruşturmalarının bilgi-bilimsel doğası tüm çalışmalarının en önemli belirleyicisi olmuştur.

Bilimle liberalizm arasında sürekli bir karşılıklılık kurmasına olanak veren genel bir oluşum, yöntembilim ve ahlâkbilim fikri K. Popper'in eleştirel akılcılığının temelinde yeralır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ELEŞTİREL AKILCILIĞIN KÖKLERİ

Popper'in tüm yaşamı boyunca Eski Yunan'a duyduğu özel minnettarlığı ifade etmesinin mantığında, insan bilgisinin temeline "eleştirel aklın" yerleştirilmesi arzusu yatmaktadır. Popper'e göre "Eski Yunan, kuşkusuz daha başlarında olduğumuz temel bir devrimin kökeninde yeralmaktadır".[5] Sokrates ve Perikles'in Eski Yunan'ı, eski söylemler karşısında aldıkları sorgulayıcı tavırla, "eleştirel geleneğe" yolaçmışlardır; liberal felsefenin ve bilimsel gelişmenin içiçe geçtiği ilk topraktır burası.

Böylelikle Popper'in Heseidos'la, Anaximandros'la veya Demokritos'la, hattâ "çağdaşlarımızdan biri gibi bir yer tutan" Platon'la yüzyılları nasıl kolaylıkla aşarak söyleştiği anlaşılıyor. Gerçekten de Popper, eleştirel düşüncenin Eski Yunanlılar tarafından geliştirilmesi ile birlikte, insanlığın kendi tarihine yeni bir sayfa açtığını düşünüyor: Sokrates öncesi felsefenin önünü açtığı Odysseus yolculuğu, türlü değişimlerle zamanımızda da devam ediyor. Bununla birlikte, Popper'in işaret ettiği gibi, kişisel bir yorumdan çok yöntemsel bir yeniden kurmadan kaynaklanan eleştirel düşüncenin bu soykütüğünü incelemek gerekir.

It's a fact demeyi sever Popper. Ona göre modern akılcılığın doğuşunun nedensel bir açıklamasını verme çabası boşunadır; başka bir deyişle, 'bu biricik gö-

5 *La société ouverte*, c. I, s. 143.

rüngü'yü bir olgu ve nedenler zincirinden çıkarmaya çalışmak boşunadır. Yunan mucizesinin varlığı yalnızca saptanabilir ve bundan hoşnutluk duyulabilir; Yunan mucizesi "uygarlığımızın şafağında yeralan açıklanamamış olgulardan birisidir". "Açık toplumun" ortaya çıkışı akılcı yoldan temellendirilemediğinden, aralarında zorunlu bağların da olmadığı bir öbek tarihsel, insansal, kültürel olguyu eleştirel akılcılığın ortaya çıkışına az ya da çok etki yapmış olgular olarak nitelendirmek olanaklıdır.

I. "Kabile Toplumunun" Dağılması

Popper'in tüm tarih görüşü "kapalı toplum-açık toplum" çifti çevresinde ilişkileniyor. "Kabilecilikten, insancılığa doğru ilk adımı atan Eski Yunanlılar'dı".[6]

"Kapalı toplum" veya "kabile toplumu" ve "açık toplum" kavramlarının, somut karşılıkları olan tarihsel nesneler olarak anlaşılmamaları gerekiyor; bunlar Weberci anlamda ideal tipler olarak anlaşılmalı, yani tarihsel gerçeklikten yola çıkarak, bu gerçekliğin en tipik ögeleriyle yeniden kurulan, kısmen ütopik kurgular olarak. Bergson'dan alman, ancak farklı bir anlamda kullanılan "kapalı toplum" kavramı, Popper'e ilk Yunan kentlerinin egemen yapısını belirtmek olanağı verdi. Bu ilk Yunan kentleri etnoloji veya antropolojinin incelediği "geleneksel" toplumlarla büyük ölçüde benzerlik gösteriyordu. Bunlar bir başkan çevresinde toplanmış, aynı inançlar ve dinsel törenlerle birleşmiş, nerdeyse birörnek küçük kabile topluluklarıdır. Ayrıca bu topluluklar toplumsal uzlaşımlarla doğal görüngüleri birbirinden ayırdedebilecek durumda değillerdi, çünkü bunları doğaüstü ve büyüsel inançlara bağlıyorlardı.

6 *La société ouverte*, c. I, s. 141.

Oysa, bu "organik topluluk" ağır ağır dağılmaktaydı. Popper açıklamasını "tarihsicileştirmekten" çekinmeden, kapalı toplumun ayrışmasının kökeninde az çok rastlantıya bağlı iki nesnel sürecin biraraya gelmesinin rol oynadığını belirtiyor. Birinci etken nüfusla ilgilidir ve geleneksel yöneten sınıfların oturmuşluğunu belirgin biçimde etkilemiştir. Hızlı nüfus artışı, bireysel istekleri çoğaltarak ve mevcut mülkiyetleri sarsarak, şimdiye kadar iç bağlılığını sürdürmesini bilmiş egemen toplulukların bağrında farkedilmeyen çatlaklar meydana getirmiştir. Bu bakımdan Popper, Platon'un sosyolojik bilincini teslim ediyor. Platon geleneksel seçkinlerin zayıflamasının kabileciliğin bozulmasına katkıda bulunduğunu isabetle farketmişti. Öte yandan belirleyici etken ticaretle ilgilidir: "Kapalı toplumun çöküşünün asıl nedeni, ticaretin gelişmesinde ve denizaşırı ilişkilerde aranmalıdır" diyor Popper[7]. Ticaret ve denizaşırı ilişkiler, kentler arasındaki alışverişi arttırmış, Eski Yunan'ı dış kültürlere açmış ve toplumsal katmanlaşmayı hızlandırarak, kabileciliğin çöküşünü çabuklaştırmıştır.

II. "Büyük Kuşağın" Ortaya Çıkışı

Popperci tarihselcilik (historisme) belirli sınırları aşmamaktadır! Eğer Popper Yunan toplumuyla ilgili nesnel verileri biraraya topluyorsa, bunu Eski Yunan'ın doğrudan ya da dolaylı bir eleştirisi için yapmıyor. Yani burada da, ekonomik ve toplumsal çalkalanmaların ortaya çıkmasıyla, Popper'in "büyük kuşak" dediği ve ona göre "insanlık tarihinin bir dönüm noktasını oluşturan" yeni kuşak insanların ortaya çıkışı arasında gerektirici bir bağ yoktur.

Bu olağanüstü, ayrıcalıklı insanlar kimlerdir? Gerçi bu insanların arasında demokrasiyi benimsemeyenler

7 *La société ouverte*, c. I, s. 145.

de yok değildi; örneğin Sophocles ve Thukidides gibileri siyasî tutuculuklarını gizlemiyorlardı. Bunların çoğunluğu her şeyden önce Aristophanes, Heredotos, Demokritos, Protogoras gibi filozof ve bilgindi. Bazıları, Pericles gibi Atina'nın demokrasi idealini kendinde simgeleştiriyordu. Ama "Yeni inanca asıl katkıyı bu uğurda yaşamını veren Socrates yapmıştı". Socrates'e büyük bir hayranlık duymaktadır Popper. Onu "açık toplumun" en yetenekli ve en özverili sözcüsü olarak kabul etmektedir. "Eleştirel akılcılığın" temel ilkelerinin ilk formüle edilmesini Socrates'e borçlu olduğumuzu düşünüyor:

• Bildiğimiz tek şey "hiçbir şey bilmediğimizdir", yanılmaz bilgi yoktur; kesin bilgi ideali, episteme ideali zihnimizin erimi dışındadır.

• Buna karşılık yanlışlarımızı düzeltebiliriz; Socrates "bir şey bilmemektedir" ama, bir uslamlamada neyin yürümediğini de mantık yoluyla sezinleyebilmektedir.

• Nihayet Socrates insanları, özgürce karar vermekle yükümlü oldukları, eylemlerinden ve seçimlerinden kendilerinin sorumlu oldukları ve sonuna kadar da bunun böyle olacağını varsaymaları konusunda uyarmaktadır. Popper aşağıdaki tanımı da belki bu noktadan yola çıkarak geliştirdi: "Kapalı toplumu büyüsel veya kabileci toplum olarak, açık toplumu da bireylerin kendi kararlarıyla karşı karşıya oldukları toplum olarak tanımlıyorum."[8]

III. Bir Geleneğin Kurulması

"Thales'ten Platon'a Yunan felsefesinin başlangıcının tarihi gerçekten hayranlık uyandırıcıdır, peki bu gizemin çözümü nerede yatmaktadır? Bana kalırsa bunun çözümü bir geleneğin varlığıdır: Eleştirel tar-

8 *La société ouverte*, c. I, s. 142.

tışma geleneği." Aslında dönüm noktası ve bir ölçüde de "kuruculuk" Socrates'ten öncedir ve Socrates-öncesi düşünürlerin sınırlı çevresinde oluşmuştur. Popper'in 1958'de Aristotelian Society'de "Socrates-öncesi düşünürlere dönüş" başlıklı konuşmasında savunduğu görüşler bunlardır. Popper'e göre Eski Yunan felsefesinin muhteşem ilerleyişine okulların, akademilerin de çoğalması eşlik etmiştir ki, Popper bunların arasında birbirine karşıt ikisini ayırdeder:

• Bir yanda, Pythagoras tarafından kurulmuş İtalya Okulu vardı; bu okul "özel bir yaşam yolu ve gizli bir öğretisi olan dinsel düzenli bir okuldu;[9] temelde kapalı toplumun temelinde yeralan düşünceyi devam ettiriyordu. Dokunulamaz bir paradigma çevresinde birleşmiş bu küçük bilginler topluluğu ister istemez Kuhn'un "normal bilim"ini çağrıştırıyor. "Bu yapıdaki okullarda akılcı tartışmaların yapılabileceğine ilişkin bir işaret yoktur."

• Öte yanda, Elea Okulu'nda ve özellikle başlangıçta dinsel düzenli bir modelde örgütlenmiş İyonya Okulu'nda yeni gelenek ağır ağır kendini göstermeye başladı. Gerçekten de, İyonya Okulu'nda usta Thales'le, öğrenci Anaksimandros arasında daha önce hiç görülmemiş bir ilişki kuruldu; Anaksimandros hiç çekinmeden Thales'i eleştirdi, buna karşılık Thales de bu karşı çıkışı, kınanması gereken sapkın bir mezhebin kurucusunun eleştirisi saymadan, eleştirinin meşruluğunu kabul etti. "Bütün bunlar," diyor Popper, "bana göre Thales'in bu özgürlük geleneğinin kökeninde yeni olduğunu gösteriyor; Thales eleştirilere hoşgörüyle bakmasını bildiği gibi, eleştirilere hoşgörüyle yaklaşma geleneğinin de temellerini attı."[10]

Popper'in deyişiyle, akılcı ve insancı Batı uygarlığı-

9 *Conjectures et réfutations*, s. 226.
10 *Conjectures et réfutations*, s. 227.

nın "kaynağı" işte buradadır. Bazı filozoflar büyüsel inançlara kuşkuyla yaklaşan bir tavır aldılar ve insanın cesur tahminler ileri sürmesi ve karşılığında özgür eleştiriye açık olmaları fikrini yaygınlaştırdılar. Popper, bir kez daha, bu kültürel devrimi "mantıksal" olarak temellendirmeye kalkışmıyor. Birbirinden ayırdığı üç evrede, "toplumsal evre", "öznel evre" ve "kuramsal evre"de özellikle mantıksal bağlar kurmuyor, tersine "bu devrim, bilinçli bir sürecin sonucu değildir" diye düşünüyor. Sözkonusu edilen bir "sonucun ortaya çıkışı"dır, yani tekil ve kısmen istemdışı olguların, davranışların, düşüncelerin topluca biraraya gelişleri, "tarihte ancak bir kez görülebilecek" olanın, eleştirel geleneğin doğmasını sağlamıştır.

IV. Düzensiz Gelecek

Eleştirel düşüncenin mucizevî ortaya çıkışı yine de kapalı toplumun gücünü kıramadı. Popper'in kendisi de "bu geleneğin Aristotelesci bilgibilimin ortaya çıkışıyla iki ya da üç yüzyıl sonunda yittiğini" ve yüzyıllar boyunca kırılgan ve tehdit altında bir başarı olarak kaldığını itiraf ediyor. Gerçi, Popper "kapalı toplum"la "açık toplum" arasında birbirleriyle çatışan bir ilişki kuruyor ve açık toplumun tarihsel olarak ortaya çıkışma eşlik eden bu derin kaygıya, bu "boşluk duygusuna", "uygarlığın gerilimi" adını veriyor.

Aslında, tartışmanın, eleştirinin ve daha genelde çatışmanın kurulu düzeni rahatsız ettiğini, yasalara yönelik kaygılara yolaçtığını ve babaerkil toplumların uyumlu ve güven verici ortamına duyulan özlemi sürekli canlandırdığını kabul ediyor Popper. Aslında Popper'in Platon'a karşı duyduğu hayranlık ve kızgınlık karışımının altında, tüm insanlarda karşı konulamaz bir biçimde yer tutan kabilecilik özleminin en güçlü ve en muhteşem felsefî ifadesinin onun ya-

pıtında bulunması yatıyor.

Bununla birlikte, Popper köklü bir iyimserdir. "Açık toplumun" ve "kapalı toplumun" bir tür Hegelci aşılması fikrine hiçbir biçimde inanmamaktadır. Buna karşın "eleştirel akılcılık" geleneğinin yoluna devam edeceği kanısındadır. Buna kanıt olarak, bu yöntembilimin "icadından" beri insanlığın evrimini göstermektedir. Engellerle kaplı bir yolda, akıl kendine her zaman bir geçit bulmaktadır.

• Popper eleştirel düşüncenin karşı konulamaz biçimde canlandığı belirli tarihleri veya daha iyisi tarihsel düğümleri, önemli evreleri saptamıştır. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinin Platonculuk'tan gelen seçkin bilginlerin ve vaizlerin anlıkçılığına (intellectualism) karşı oluşunu olumlu bulmaktadır. İnsanların dünya işlerini yöneten bir Tanrı anlayışına son verdiği ve "dünyanın sorumluluğunu taşıyan biziz, sizsiniz ve benim" öğretisini yayan Protestan reformunu da bu yolda olumlu bulmaktadır. Rönesansla birlikte aklın yeniden tüm haklarını ele geçirdiğini düşünmekte ve Galileo'nun kurduğu geleneği de, "Eski Yunan akılcılığının yeniden doğuşu" olarak değerlendirmektedir. Rousseau'dan çok Voltaire'in çağı olan Aydınlanma Çağı, Ortaçağ'dan sonra ortaya çıkan bu çeşitliliğin doğal bir sonucunu temsil etmekteydi. Nihayet, İngiltere'deki "Glorious Revolution", Amerikan demokrasisinin bağımsızlık savaşı sonrası kurulması, 1789 Büyük Fransız Devrimi ve idealleri; ve daha sonra Batı toplumlarının büyük çoğunluğundaki liberal ilkelerin sürekli zaferi, aklın yalnızca bilgimizin gelişimine değil, siyasi toplumun örgütlenmesine de damgasını vurduğunu kanıtlamaktadır.

• Popper, daha sonra akılcı düşüncenin kalıcı bir biçimde yerleştiği bölgeleri ayırdediyor. Kendine göre bir büyük liberalizm haritası çiziyor. Bir yandan, bu harita esas itibariyle Batı'yla çakışmaktadır. Sokra-

tes-öncesi düşünürlerin başlattığı olağanüstü zihinsel macera, bugün hâlâ Batı'yla sınırlı kalmıştır. Popper bunu diğer toplum biçimlerini dışlamak için söylemiyor, ama onlarla pek de ilgilenmediği söylenebilir. Batı dünyası dışında kalan ülkelerin umut edebilecekleri en iyi şey, bir gün eleştirel akılcılığın sağlam zihinsel disiplinini kazanmak olmalıdır! Öte yandan, Karl Popper Batıcılığın kendi içinde de seçmecidir. "Çağımızın tarihi üzerine bir iyimserin düşünceleri" adlı 1956'da verdiği bir konferansta, "özgür dünyanın" sınırlarını büyük bir özenle çizmiştir: "Başta Atlas Okyanusu, yani Büyük Britanya, ABD, İskandinav ülkeleri ve İsviçre, ayrıca Pasifik Okyanusu'ndaki bizim ileri karakollarımız, yani Avustralya ve Yeni Zelanda."[11] Biraz da Hayek tarzında, liberal düşüncenin "adalı", Anglo-sakson geleneğiyle, "kıta Avrupa"sı geleneğini gözönünde bulunduruyor. Fransa, Almanya ve Avrupa'nın güneyindeki diğer ülkeler, henüz gerçek anlamda liberal anlayışa ulaşmış değillerdir Popper'e göre.

• Kısacası, Popper için insanlığın kararlı ilerlemesi, bazı pratiklerle ve somut düzenlemelerle dışlaşmadan önce, her zaman düşünce düzeyinde gerçekleşmiştir. Burada, iyimserci tarih anlayışını bir biçimde temellendiren Dünya 3'le ve onun düşünce içerikleriyle uyuşan, "yaratıcı canlılık" düşüncesine benzer bir anlayışa rastlıyoruz. 1986'da Revue Economique'te yapılan bir söyleşide Popper şunları söylüyordu: "Benim iyimserliğim artık iyice kökleşmiştir. Biz ve diğer Batılılar insanlık tarihinin şimdiye değin gördüğü en iyi toplumda yaşama ayrıcalığına sahibiz. Bu, tarihin en âdil, en eşitlikçi, en insanî toplumudur."

12 Considérations d'un optimiste sur l'histoire de notre époque, *Conjectures et réfutations* içinde, s. 530.

İKİNCİ BÖLÜM

ELEŞTİREL AKILCILIĞIN TEMEL YAPISI

Bilimsel buluşa üç ardışık evreyi içeren değişmez bir mantık egemendir:

İlk evrede bilimadamı senaryolar, hipotezler veya kuramlar oluşturur ki, bunlar evrenin karmaşıklığından doğan sonsuz sayıda sorunu çözmeye yönelik "deneme"lerdir (trial).

İkinci evrede, bilimadamı "deneme"lerini veya "tahmin"lerini zorlu ve dizgesel deneylere tâbî tutar, öyle ki eğer onları "çürütmeyi" veya "yanlışlamayı" (error) başarabilirse, bundan en fazla yararı sağlayacaktır.

Nihayet, trial and error [deneme-yanılma] yönteminin uygulanması bilimadamı için bireysel kesinliklerden vazgeçtiği ve kendi tahminlerinin bilimsel topluluklar önünde kamuya açık olarak tartışılmasını ve eleştirilmesini koşulsuzca kabul ettiği anlamına gelecektir ("öznelerarası olma").

Bu üçlü evre Popper'e göre bilimsel yaratının aşılamaz görünümünü vermektedir. Bu üç evre doğa bilimlerinden toplum bilimlerine ve hattâ yönetim sanatına kadar genişleyebilecek bir tür "evrensel kalıp" sağlamaktadır. Popper, bilimsel alanlardaki çoğulluğu, zaman zaman yapaylıklarından kaygı duysa da tartışma konusu yapmamaktadır. Buna karşılık, uygulandığı alanların da ötesinde varsayımsal tümdengelimli yöntemin biricikliğine inanmaktadır. Popper'in bilgibilimi tek ve bölünmezdir: "sorunsalcı", "yanlışlamacı" ve "nesnelci"dir.

I. "Sorunsalcı" Bilgibilim

"Bilim sorunla başlar, sorunla biter"; Popper her zaman bilimsel ilerleyişin kavramlardan değil, sorunlardan kaynaklandığını düşünmüştür. Bu kanısında direnmesinin önemli nedenlerinden biri, baştan beri, Viyana Çevresi'nin bilgibilimsel konumuna aldığı karşıt tavırdan gelir. Gerçekten de tüm yaşamı boyunca "Mantıkçı Deneyciliğin" temel dayanaklarına karşı çıkmıştır:

- Öncelikle, gerçekliğin dolaysız gözlemini savunan "tümevarımcı" iddiaya karşı çıkmış ve bunun yerine tahminde bulunma etkinliğinin öncelliği düşüncesini öne çıkarmıştır.
- Daha sonra da, bilme sürecinde metafiziğin elenmesi gerektiğini savunan "olgucu" (pozitivist) sava cephe almış ve metafiziğin, tahminlerin oluşmasında veya kuramların inşâsında rolü olabileceğini öne sürmüştür.

1. Tahminde Bulunma Etkinliğinin Öncelliği - Tümevarım sorunu kadar Popper'in dikkatini çekmiş pek az sorun vardır: "Çok temel bir felsefî sorunu çözdüğümü sanıyorum, tümevarım sorununu; bu sorunun çözümü çok verimli olmuş ve bana birçok başka felsefe sorununu da çözüme kavuşturma olanağı vermiştir".[12]

Yazar Robert Musil'in üzerine bir doktora tezi hazırladığı ünlü fizikçi ve filozof Ernst Mach'ın etkisi altında, deneycilik Viyana felsefesinin ağırlıklı eğilimi haline gelmişti. 1920'lerden itibaren, Viyana Çevresi serüveni M. Schlick, O. Neurath, R. Carnap ve L. Wittgenstein'ın temel yapıtlarıyla, David Hume'dan Bertrand Russel'a kadar tek Anglo-sakson felsefesini belirleyen bir gelenekle başarılı bir köprü kurdu. Böylece Popper ilk bilgibilim çalışmalarını oluştururken,

12 *La connaissance objective*, s. 11.

karşısında Mantıkçı Deneyciliğin temel varsayımlarını buldu:

• Deneyci bilimler gözleme dayanmayan önermeleri kabul etmeyeceklerdi, gözleme dayanmayan önermeler "anlamsız" önermelerdi.

• Deneyci bilimlerin meşru yöntemi tümevarım yöntemiydi; bu yöntem sayesinde insan aklı duyularıyla ve algılarıyla edilgen biçimde biriktirdiği gözlemleri bilgi oluşturacak şekilde biraraya getiriyordu.

• Bilimadamının genel önermeler biçiminde ifade edebileceği değişmeyen ilişkiler bulmasını sağlayan tek şey, doğada yinelenebilen veya sıklıkla olanların gözlemlenmesiydi.

• Nihayet, sayısız gözlem ve deneyin toplanması başlangıç varsayımlarının doğruluk ya da yanlışlığını "doğrulamak" olanağı veriyordu ("doğrulama ilkesi").

Viyana Çevresi kuramcıları, önermeler topluluğu içinden 'iyileri kötülerden' ayıracak bir "ayırma ölçütü" elde ettiklerini düşünüyorlardı. Anlamlı bir önerme, doğrulama sınavından başarıyla geçmiş olan önermeydi; ya da "bir önermenin anlamı onun doğrulanma yöntemiydi". 1935'te yayınlanan Bilimsel Araştırmanın Mantığı, Viyana Çevresi'nin savlarına doğrudan bir yanıt niteliğindedir. Popper hiç terk etmeyeceği şu kanısının okurları arasında da yayılacağını umuyordu: Tümevarımcılık en cüretkâr yorumunda ("kesin" doğruluğa ulaşma) olduğu gibi, daha ölçülü yorumunda da ("olası" doğruluğa ulaşma) doğa bilimlerine kötü bir rastlantıyla bulaşmış bir söylendir ve hiç duraksamadan ortadan kaldırılması gerekir.

Popper, tümevarım yönteminin kendisinin mantıksal temelden yoksun olduğunun gösterilmesi onurunun ilkin David Hume'a ait olduğunu söylüyor. Gerçekten de, sonlu sayıda tekil gözlemden, henüz gerçekleştirilmemiş gözlemleri de kapsayacak biçimde

genelleştirilebilecek bir ilke çıkarabilmek olanaklı değildir. Popper, David Hume'un pratik ve psikolojik nedenlerden ötürü tümevarımcılığa değer vermeyen akıl yürütmesini yeniden gündeme getirdi ve kökleştirdi. Bir tekil önermeler topluluğu, genel bir önerme çıkarımlama olanağı vermemektedir. Ama buna karşın, bir tek uyumsuz önerme mevcut bir genel önermenin çürütülmesine yetmektedir. "Çok sayıda beyaz kuğu gözlemiş olmamız önemli değil, çünkü bu, tüm kuğuların beyaz olduğunu doğrulamıyor."

Daha sonra, Mantıkçı Deneycilik taraftarlarının belirlediği sırayı tersine çevirerek, Popper, kuramın gözlem üzerindeki mutlak üstünlüğünü ilân etmiştir. "Bilimsel gelişmenin hiçbir basamağında kuram olmayan, varsayım olmayan, önyargıya dayalı kanı olmayan şeylerle işe başlamadığımız gibi, gözlemlerimizi bir biçimde yönlendiren ve sayısız gözlem nesnesi arasında bize ilginç gelenleri seçmemize yardımcı bir sorun olmadan da bir şeye başlamıyoruz".[13] Gözlem her zaman seçicidir, gözlemcinin yalnızca kâğıda geçirmekle yetineceği duyumlar ya da algılar değildir; gözlem beklentiler doğrultusunda ve araştırıcının kafasını kurcalayan ve zaten önbilgiden çıkan sorunlarla kısmen önceden belirlenmiştir. "Kuram yüklü" olmayan hiçbir gözlem ve genelde hiçbir bilgi yoktur.[14]

Tümevarımcılığın katı yapısına saldırılarını sürdüren Popper, hayvan etolojisinin ve özellikle de Konrad Lorenz'in çalışmalarının sonuçlarını da kendi düşüncelerine katmıştır. Konrad Lorenz'e göre yeni doğmuş bir hayvan, karmaşık duyu organları aracılığıyla çevresi ile ilgili ilk bilgilerinin oluşmasını beklemiyor, ama doğuştan sahip olduğu bir mekanizmayla varoluşunun karşılaştığı ilk sorunları çözmeye çalışıyor. Popper'e göre hayvanlarla insanlar arasında bilgilerin kazanıl-

13 *Misère de l'historicisme*, s. 131.
14 *La connaissance objective*, s. 82.

ması bakımından büyük bir fark yoktur. Hayvanların içgüdüsel davranışları, gerçekte organizmasında kalıtımsal olarak varolan beklentilere karşılık gelmektedir. Benzer biçimde, kişinin edilgen olduğu sanılan gözlemleri de aslında her zaman varsayımlarla yüklüdür ve bu varsayımları canlandıran ve örgütleyen de gereksinimlerdir. İnsana, hayvan geçmişini aşma olanağı veren tek şey, yalnızca "betimsel" dile değil, aynı zamanda ona akıl yürütme olanağı veren uslamsal dile sahip olmasıdır.

2. Metafizik Sorgulamanın Yeniden Ele Alınması - Eğer tüm deneyci gözlemler tahminlerle yüklü ise, bundan tahmin yürütme etkinliğinin bilimsel sürece zorunlulukla eşlik ettiği sonucunu çıkarabilir miyiz? Veya "bilim", tahminleri formüle etme ayrıcalığını diğer etkinliklerle, örneğin metafizikle paylaşmakta mıdır?

Bilimi her türlü metafizik öndayanaktan temizlemek arzusu, belki de Viyana Çevresi üyelerinin temel hedefiydi. Viyana Çevresi'nin açılış manifestosu olarak kabul edilebilecek "Bilimsel Dünya Kavramı" adlı kitapçık, bu hedefi açıkça şöyle dile getiriyordu: "Dünyanın bilimsel kavranışının temsilcileri yalnızca insan deneyiminin zeminine sıkısıkıya bağlı kalmak istiyorlar; bu inançla kendilerini, binlerce yıldır birikmiş olan metafizik ve dinbilimsel döküntülerin temizlenmesi işine veriyorlar."[15] Viyana Çevresi'nin ilk çalışmalarına güçlü bir etkisi olan L. Wittgenstein, bu temizleme işlerini dizgesel bir hale getirdi ve felsefe önermelerinin ne az, ne de çok "anlamdan yoksun" olduklarını, onların "bir küçük çocuğun gevezelikleri" kadar anlaşılmaz şeyler olduklarını ileri sürdü. Viyana Çevresi'nin tüm üyeleri de, Ockhamlı William'ın ve Ernst Mach'ın izinde köktenci bir adcılığa (nominalism) başvurarak,

15 *Manifeste du Cercle de Vienne et autres écrits*, A. Soulez'in yönetiminde, s. 128.

daha genel bir biçimde, duyumların dünyasının ötesinde kalan tüm varlıkların mutlak gereksizliklerini ilân ettiler.

Burada da Popper, Viyana Çevresi'nin köktenci olguculuğuna karşıt tavrını sürdürdü. Kuşkusuz Popper, bazı filozofların yaptığı, dayanaksız metafizik yorumların kafa karıştıran türden olduğu görüşüne katılıyordu. Ama, tüm metafizik sorgulamaların karşı konulmaz biçimde hakikatin aranmasına zarar verdiği yolundaki genel kabulü de reddediyordu. Popper'e göre metafiziğin iki yüzü vardır: Bir yandan bilgisel etkinliği sınırlayabileceği gibi, öte yandan onu ivmelendirip zenginleştirebilir.

• Metafizik, skolastiğin içinde kaybolup gitmediği sürece "yönlendirici bir bilim"dir; ilkece tüm bilginin temelinde yatan yaratıcı merakı, "şaşırma duygusunu" teşvik etmeyi sağlayabilir. Popper'e göre söylenceler ve masallarla, varsayımlar ve kuramlar arasında doğal bir süreklilik vardır: hem birinciler, hem ikinciler "zihnimizin özgür yaratıları olarak, doğa yasalarını anlamaya yönelik hemen hemen şiirsel bir sezginin ürünleri olarak"[16] görünmektedirler.

• Mutlak anlamda metafizik bir öğreti daha sonraki bilimsel çalışmalar için yararlı olabilir. Gerçi Platoncu Biçimler ve Görüngüler kuramı Batı düşüncesini zehirleyen yöntemsel özcülüğün yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur; ancak, öte yandan kişileri, yalnızca görülebilir olan gerçekliğin ötesini de araştırmaya itmiş ve evrenin bilimsel olarak araştırılmasına giden yolu açmıştır.

• Popper, genel anlamda, "metafizik araştırma programı" adı altında yeni bir kavram da kullanmaktadır; bu kavramdan anladığı "sınanamayan" ve dolayısıyla bilimsel bir statüye sahip olmayan zihinsel

16 *Conjectures et réfutations*, s. 287.

kurgulardı; ancak, öte yandan bunlar gerçek bilimsel kuramlara bir çerçeve sağlayabilirlerdi. Darwincilik, Popper'e göre bu kategoride bulunmaktadır. Evrimci kuram doğrudan "sınanabilir" değildir ama, yine de tüm bir araştırma programını yararlı bir biçimde aydınlatmaktadır. Bu anlamda Popper çağdaş fiziğin içinde bulunduğunu düşündüğü uyuşukluğu, uyku halinin sebebini, "bir metafizik araştırma programının yokluğuna" bağlıyor.

Metafiziğe tanınan bu saygınlık, Popper'in tüm yapıtına eşlik eden ve bilimle felsefeyi uzlaştırmayı hedefleyen çok geniş bir tasarının içinde yeralır. Popper aslında Viyana Çevresi'nin 'hafifletici sebepleri' olduğunu düşünüyordu ve Mantıksal Deneyciliğin Alman felsefesinin kapalı ve güç anlaşılır idealizmine bir tepki olarak doğduğunu unutmuyordu. "L. Wittgenstein ve analitik felsefeye, Alman idealizmindeki sorumsuzca yazıların çoğalmasını frenledikleri için"[17] minnet duyduğunu belirtiyor ve Hegel, Husserl, Heidegger gibi filozoflarla ilgilenmek ona tahammül edilemez görünürken, B. Russell veya R. Carnap gibi filozoflarla görüş alışverişinde bulunuyordu. Analitik felsefenin temel yanlışı "metafiziğin yokedilmesini, ortadan kaldırılmasını amaçlarken", aynı zamanda "Hegelciliğin yükselişiyle birlikte bilimi felsefeden ayıran tehlikeli uçurumu daha da büyütmüştü. Çoğunluğu Alman üniversitelerinde olmak üzere kapalı, güç anlaşılır bir felsefenin yanında, aynı zamanda bilimin yanında yeralan, hattâ onun hesabına dünyanın gizemlerinin aydınlatılmasına katkıda bulunabilecek yapıcı felsefeler de varolabilirdi: "Bir filozoftan felsefe yapmasının beklendiği yolundaki kanımı yineleyeceğim; felsefe üzerine yazı yazmaktansa, felsefî sorunları çözmeye çalışmak yeğlenmelidir."

17 *Conjectures et réfutations*, s. 114.

II. "Yanlışlamacı" Bilgibilim

Eğer Karl Popper, sorgulamanın yalnızca bilime özgü bir ayrıcalık olduğunu reddediyor ve imgelem gücünün veya marjinal düşüncenin de kurgusal çabaya katkısını kabul ediyorsa, bunun nedeni, bunları da Bilme'nin (Savoir) bir dalı olarak nitelemesiydi. Bilim ile Bilim olmayanı ayıracak bir "ayırma ölçütünün" aranması, Popper'in bilim felsefesi çevrelerindeki saygınlığına ve özgünlüğüne en önemli katkıyı yapmıştır. Popper'e göre "bir kuramın bilimselliği onun geçersiz kılınabilme olanağında, çürütülmesinde ya da sınanabilmesindedir": "çürütme" Popperci bilimsel buluş kuramının düğüm noktası, başat kavramıdır.

1. Ölçütün Sunulması - "Çürütmecilik"in kurulması iki yadsımadan kaynaklanır:

• Dogmacılığın yadsınması: Popper Marksçılığın veya psikanalizin ışığında bazı yorumlayıcı dizgelerin haksız olarak bilim adını almalarını kesin bir biçimde yadsımaktadır. Bu dizgeler görünüşte tutarlı önermelerden oluşmuş bir yapı kurarak çok çeşitli olgularla onaylanmaktadırlar, ama öte yandan önermelerini yadsıyacak veya geçersizleştirecek olgulara karşı da çeşitli yollarla bir bağışıklık oluşturmaktadırlar.

• "Tümevarımcılığın yadsınması: Popper, yinelenen kalıcı ve uyumlu gözlemlerin biraraya getirilmesinin, genel bir savı içeren önermenin kesin olarak "doğruluğunu" veya "yanlışlığını" sağlayacağını savunan olgucu (pozitivist) aksiyomu da benzer biçimde yadsıyordu.

Popper kendi bakışıksızlık (asimetri) ilkesini Carnap kökenli "doğrulamacılığa" açıkça bir tepki olarak ortaya koyuyordu: Sonlu sayıda tekil önerme, hiçbir zaman bir genel önermeyi temellendirme olanağı vermez ("onaylanma"); buna karşılık bir tek aykırı tekil

önermeyle genel bir önermeyi geçersiz kılma olanağı vardır ("çürütme" veya "yanlışlama"). Eğer bir kuram kendini hiçbir biçimde çürütülmeye açık tutmuyorsa, temel bir sınamaya karşı kendi bağışıklığını koruyorsa, onun için bilimsel veya deneyci bir kuram denilemez.

• Bilimsel olma savındaki bir kuramın, ilkin bir sınanabilme koşulunu sağlaması gerekir. Eğer bir kuram, ondan tümdengelimli bir biçimde çıkarımlanacak bir veya birden çok önermenin zorlu ve kabul edilir sınamalar sonunda olgularla karşılaştırılmasına açık ise, o kuram "sınanabilir" olarak nitelendirilecektir.

• İkinci olarak, Popperci ölçütün bir "doğrulama" kuralı olarak değil, bir "tercih" kuralı olarak anlaşılması gerekiyor. Bir bilimadamı için eldeki bir genel önermeyi kesin olarak temellendirme olanağı yoktur; ama buna karşılık, deneysel sınamaya daha iyi yanıt veren bir savı bir diğerine tercih edebilir.

• Son olarak, bir kuram sonunda bir varsayımdan, dünyayı anlamaya çalışan bir "deneme"den başka bir şey değildir; bir kuram hiçbir zaman doğrulanamaz, ama desteklenebilir. Desteklendiği söylenebilecek bir kuram şimdiye kadar girdiği tüm zorlu sınavları başarıyla atlatmış ve kendinden daha elverişli bir rakip kuramla değiştirilmemiş olan kuramdır. Ama dikkat! Popperci "desteklenme", Carnapçı "onaylanma"nın yerini tutan bir şey değildir; desteklenmiş bir varsayım bilim çevrelerinde geçici olarak kabul görmüş bir varsayımdır ve onun da kaderi, bir gün yeni olgular tarafından geçersiz kılınmaktır. Gerçekte Popper için en başarılı kuram, hiçbir zaman doğru olan kuram değildir, yalnızca yanlışlığı henüz gösterilmemiş olan kuramdır.

2. Ölçütün Çeşitli Yönleri - Popper, "çürütmenin" bilgiye giden kesin yol olduğu görüşünden ödün ver-

memekle birlikte, bu araçla ilgili kaypaklıkları giderme çabasıyla olsun veya bazı benzerlikleri belirlemekle olsun, onu daha da geliştirmek çabasını sürdürdü.

a) "Yön Verici İdeal" Olarak Hakikat - Popper'in bilim ve belirsizliğin yanyana olduğunu kabul etmesi iki yönlü bir rahatsızlığı ortaya çıkardı. Bir yandan, görünüşte en iyi yapılanmış kuramların bile aslında geçici ve değiştirilebilir varsayımlardan başka bir şey olmadığını öne sürerken Popper, bilimsel etkinliğin geleneksel hedefi olan hakikate ulaşma arzusunu yıkıyor gibi görünüyordu. Öte yandan, özellikle kesinlik idealini devre dışı bırakıyor görünmesi ve tüm bilginin yanılabilir bir nitelikte olduğunda ısrar etmesi yolu kuşkuculara ve yoksayıcılara (nihilistlere) açma tehlikesini de beraberinde getiriyordu. Popper bu tür yanlış anlamaları gidermeye çalışmıştır.

Bir yandan "yanlışlamacılığı" kuşkuculuktan ve "günümüz felsefesinin baş hastalığı"[18] dediği görecelilikten (relativizm) kesinlikle ayırdı. "Kuşkucu", insan aklının ürettiği tüm kuramlardan umudunu kesmiş kişidir. "Göreci", kuramların meşruluğunu kabul eder; fakat onları bir tür belirsizlikle bir tutar. "Yanlışlamacı" ise, tersine, insanın yaratıcılığına inanır ve eğer yanlışı yüceltiyorsa, bu, onu hakikate giden en sağlam yol olarak gördüğü içindir.

Öte yandan, Popper, Bilimsel Araştırmanın Mantığı'nı yazdıktan sonra bilgi sahibi olduğu Tarski'nin çalışmalarından, onun doğruluk kavramının yöntemsel olarak aydınlatılması konusundaki çalışmalarından destek aldı. Popper doğruluk kavramının nesnel bir sürece bağlanmak yerine, öznel inançlara terkedildiği an dağılıp gittiğini düşünüyordu. Oysa, bir kuramın geçerliliğinde önemli olan kişinin inancı değil, en uygun önermeleri ayırdetmeye olanak veren göstergelerin bulunmasıydı. Bu bakımdan, Popper bir kuramın

18 *La société ouverte*, s. 186.

gerçekliğe yakın olma durumunu ifade eden yeni bir sözcük icat etti: "Gerçeğe benzerlik" (verisimilitude). Böylece, tüm tekil deneylerden "doğruluk" kapsamında olanların, "yanlışlık" kapsamında olanlara üstün geldiği bir kuram, gerçekliğe "yaklaşan" bir kuram olarak nitelenecektir. Böylelikle bir kuram kısmen çürütülmüş bile olsa, "gerçeğe benzerlik"in önemli bir kısmını barındırabilir.

b) Evrimsel Süreç Olarak Bilgi - Popper, "evrimci bir bilgibilim"den sözederek, evrim kuramının kabul edilmiş ilkesini de kendi bilim felsefesine katmıştır: "Evrimci bilgibilim", bilimsel yöntemle kesiştiği ölçüde evrimi ve bilgibilimi daha iyi anlamamıza olanak verecektir."[19] "Tüm organizmaların gece gündüz sorun çözmekle uğraştıkları" düşüncesinden hareketle, Popper mütasyonlarla karşı karşıya olan hayvan veya bitki türlerinin kendi ekolojik çevrelerini etkileyen ilişkileriyle, tahminlerimiz ve onları yanlışlamaya yazgılı deneyimler arasında belirli bir benzeşim kuruyor. Nasıl çevrenin zorlaması ile ortaya çıkan bir dönüşüm bazı türlerin buna uyum sağlamalarını, bazılarının da yokolup gitmesi sonucunu doğuruyorsa, aynı biçimde, yanlışlayıcı bir deneyin sonucu da bir kuramın (geçici olarak) kabulünü sağlarken, bir diğerinin (kesin olarak) elenmesi sonucunu doğurabilir. Deneyler, bilimadamlarına yarışan kuramlar arasında seçim yapma olanağı vermektedir.

Bununla birlikte, biyolojik evrimle bilimsel evrim arasında iki temel fark vardır. Bir kere, bilimadamları kuramlarıyla birlikte yokolup gitmemektedirler; "eleştirel yöntem," diyor Popper, "varsayımlarımızın bizim yerimize ölüp gitmesini sağlamaktadır." Özellikle insan, yaptığı yanlışların üstesinden gelmeye diğer organizmalardan daha elverişlidir. Bu üstünlüğü de yalnızca "betimsel" değil, aynı zamanda da "akıl yürütmeye

19 *La connaissance objective*, s. 81.

olanak veren" uslamsal bir dilin ortaya çıkmasına borçludur. "Büyük bir biyolojik ilerleme" olan dil sayesinde insan kendi kuramlarına dışarıdan bakabilme, onları ortaklaşa eleştirebilme ve aralarından zayıf olanı eleme ve "sürüden kovma" olanağı bulmuştur. "Amiple Einstein arasındaki fark şuradadır," diyor Popper, "her ikisi de deneme ve yanlışların giderilmesi yöntemi uygularken, amip yanılmaktan hoşlanmaz, oysa Einstein yanlışlar sayesinde düşünmektedir."

3. Ölçütün Kazandırabilecekleri - Popper'in, bilimi, bilim olmayandan ayıran ölçütüne çeşitli itirazlar yapıldı. Popper bu ölçütün doğa bilimlerinde kullanılmasının toplum bilimlerine göre kuşkusuz daha kolay olduğunu kabul ediyordu.

Ama, "yanlışlamacılık"ın bilimsel buluşun ana esin kaynağı düzeyine yükseltilmesinin uygulamadan gelen olası güçlüklerin ötesinde önemli kuramsal sonuçları da vardı. G. Radnitski bununla ilgili olarak Popper'in bilim alanında gerçek bir "Kopernik devrimi" yaptığını, pek de fazla abartmadan ifade etti. Eğer bu sav kabul edilecekse, bu, üç şekilde değerlendirilebilir:

• Her şeyden önce, Popper bir kuramcı olmaktan çok bir yöntemcidir. Yeni bir bilim kuramı oluşturmak onun temel sorunu değildir; ama buna karşılık bilimsel önermelerin bilgi verici içeriklerini en üst düzeye çıkaracak yöntemleri biçimlendirme çabası içerisindedir. Temel sorunu şudur: "Bu gözüpeklik ve imgelem harikaları" tahminlerimizin hakikat arayışında bizi verimli sonuçlara götürmesini istiyorsak hangi kuralları kullanmalıyız? "Deneme ve yanılma" tekniğinin "bilginin artışını" hızlandıran bir şey olduğunu düşünüyordu.

• İkinci olarak, Popper bilgilerimizin artışı sürecinde yanlışlığa çok önemli bir rol verir: "Yanlışlarımız bizi eğitir," der, "tüm bilgibilimin ve yöntembilimin te-

melinde olan budur."[20] Ernst Mach'ın çağdaşlarına önerdiği düşünce ekonomisi ilkelerini Popper kendine göre uygulamaktadır; çünkü Mach'ta "ekonomi" ilkesi bilimin dışında kalan yargılar hakkında tahmin yürütmeyi içermemesine karşın, Popper'de bu ilke hakikatin bulunmasına uygulanmaktadır. Sokratesci "hiçbir şey bilmiyorum" fikrinden hareketle, Popper meslektaşlarını, kuramlarındaki olası doğruları temellendirmek yerine yanlış ve çürük olan, olasılık dışı yanları saptamaya çağırmaktadır. Eğer yanlışlayıcı bir deneyi, bir lütuf gibi görürsek, eğer bir bilimadamını "kendi tahminlerini yıkmaya çalışmaya", yanlış olanı bulmaya çalışmaya iknâ edebilirsek, kendi cehaletimizin ortaya çıkmasının eğiticiliği, aynı zamanda bize yeni bir bilginin yollarını açacaktır. Bilim, yanlışların sürekli olarak elenmesinden başka bir şey değildir.

• Nihayet, Popper bilimde kesinlik arayışı idealinin sonunun geldiğini pek de üzüntü duymadan ilân eder; böylelikle bilimi, onu kuşatan bir dinsel saygıdan da arındırmış olur: "Yanlış bilim kavrayışı kendini kesinlik anlayışında ele verir. Çünkü bilimadamını vareden, onun doğruluğu çürütülemez bilgilere sahip olması değildir, ama ısrarla ve cesaretle hakikatin peşinde olmasıdır."[21] Bilimci ve olgucu ağırlıklı kültürümüz, bilimle doğruluğu (tamlığı) bir tutmasına rağmen ve dilin gelişiminde "bilgi" veya "bilme" gibi terimlere hep kesinlik anlamını eşlemiş olmasına rağmen Popper, kuşkuyu ve güvenilmezliği yeniden ön plana çıkarmıştır ve kuramlarımızın kutsanmak için değil yıkılmak için inşâ edildiklerini, bilimadamlarının da kesinlik arayışını bilim anlayışından dışlamaları gerektiğini ilân etmiştir.

Popper, "Einstein devrimi"nden yöntembilimsel tüm sonuçları çıkarır; Newtoncu evrendoğumun

20 *La société ouverte*, s. 187.
21 *La logique de la découverte scientifique*, s. 287.

(cosmonogie), bilimsel çevrelerin de ötesinde bir tür dogma niteliği kazanmış olmasına rağmen zorlu sınavlarla desteklenmiş cesur bir tahmin, Newton kuramının fiziğin tek ve sarsılmaz paradigması olma özelliğine son vermişti. Popper, felsefe ve epistemoloji açısından, G. Simmel ve M. Weber sosyolojisinin ana kabullerinden biri olan toplumsal malzemenin sonsuz ve tüketilemez olduğu ve Aklın düzenleyici isteklerine yalnızca düzensiz olgular sunduğu görüşünü açıkça belirtmeden benimsemiş görünüyor.

III. Nesnelci Bir Bilgibilim

Popperci bilgibilim "gerçekçi"dir veya "nesnelci"dir, bilimadamının öznelliğine ve bilimin nesnelliğine köktenci bir biçimde karşı çıkar.

1. Bilimadamının Öznelliği - Popper, "yöntemsel tekbenciliği" (solipsizm) daha baştan mahkûm eder. "Yöntemsel tekbencilik"e göre bilimadamı, bir kuramı veya bir önermenin doğruluğunu göstermeyi başaramaz. Gerçi Robinson Crusoe, adasında tek başına bilimsel etkinlikte bulunamaz. Kuşkusuz dünya hakkında tahminleri, düşünceleri vardır ama, bunların öznelerarası sınanabilmesini sağlayamaz. Oysa tek başına kuramların eleştirel tartışılabilme olanağı bile, son tahlilde bilimsel işleyişin üstünlüğünü garanti etmektedir. Popper, "bilimsel esini", yani yetenekli bir bilimadamının tek başına önemli bir buluş yapabilmesini kabul etmektedir; ancak bunun ortak bir hakemliğin gözetiminde, varsayımların ve gözlemlerin karşılaştırılmasıyla ortaya çıkan "büyük bilim" düzeyine yükseltilmesini kabul etmemektedir.

Popper, bilimin nesnelliğinin her şeyden önce bilimadamının nesnelliğine dayandığı yolundaki hâlâ sürüp giden bir önyargıdan özellikle uzak durur. Arı ve çıkar gütmeyen bir bilim idealinin değerlerden ve çı-

kardan uzaklaşarak gerçekleşebileceğini savunan olgucu ideal ona asılsız görünmektedir: "Bir bilimadamının insanlığını ortadan kaldırmadan, onu tarafsız kılamayız, aynı şekilde onun hem kişiliğini, hem de bilimadamı kişiliğini yoketmeden, onun değerler hakkındaki yargılarını yasaklamak veya yoketmek olanaklı değildir."[22] Bu açıdan, Popper "doğa bilimleriyle" kültür bilimleri arasında bir fark görmemektedir; her ikisi de ona göre eşit oranda değerlere ve tercihlere bağlıdır: "Doğa bilimleriyle uğraşanların, toplum bilimleriyle uğraşanlardan daha nesnel olacağına inanmak tümüyle yanlıştır; doğa bilimleriyle uğraşan da ancak diğer insanlar kadar tarafsız olabilir"[23] demektedir.

Popper yine de, Almanya'da Karl Mannheim'ın yaygınlaştırdığı "bilgi sosyolojisi" adı altındaki savlara yakın değildir. "Bilgi sosyolojisi"nin savlarına göre bir topluluğun bireysel düşünceleri, ki bunlara bilimsel nitelikli düşünceler de dahildir, o topluluğun atalarının "toplumsal ortamlarıyla" önceden belirlenmiştir ve birbirlerine kapalı "bütünsel ideolojiler" oluşturma eğilimindedir. Popper'e göre, "bilgi sosyolojisi", bilgi etkinliğini bilen özneden çıkarmaya çalışmakla hedefinden sapmıştır. Bilgi sosyolojisi bilen özne hakkında bize yeni bir şey öğretmemektedir; çünkü tüm bilimadamlarının zorunlu olarak içinde bulundukları toplumsal ve kültürel bir dokunun, onların davranış ve düşünce biçimlerine sızdığı zaten bilinen bir şeydir. Ama buna karşın, toplumsal ortamın basit bir izdüşümünden tamamen ayrı olan bilimadamının bilme eylemi hakkında "bilgi sosyolojisi" bize yanlış şeyler öğretmektedir. Aslında "bilgi sosyolojisi" bu kimliği haksız yere elde etmektedir. Gerçek bir sosyoloji, bi-

22 *De Vienne à Franfort, la querelle allemande des sciences sociales*, s. 84.

23 *De Vienne à Franfort...*, s. 82.

limadamının toplumsal konumundan yola çıkıp açıklamalar yapmak yerine, araştırmaları destekleyen ya da cezalandıran ortak süreçler olarak siyasî, kurumsal, toplumsal ve kültürel koşullarla ilgilenmeliydi. Popper bu konudaki yargısını bir paradoksla dile getiriyor: "Bilgi sosyolojisinin gözünden kaçan, bilgi sosyolojisinden başkası değildir."

2. Bilimin Nesnelliği - "Doğa bilimlerini ve toplum bilimlerinin nesnelliği bilimadamlarının tarafsız zihinlerinde değil, bilimsel girişimlerin toplumsal niteliğinde ve rekabette temellenmektedir."[24]

Hareket noktası budur. Bilimadamlarının sorunları üzerinde temellenen öznel bilgi, ancak Popper'in "öznelerarası olma" (intersubjectivité) dediği eleştirel görüşlere açılarak nesnel bilgi haline geldiğinde bilim ortaya çıkar. Popper'in bir bilimsel kuramın ortaya çıkışıyla ilgili betimlemesi, bu bakımdan Kuzey Amerikalı siyaset bilimci Robert Dahl'ın çağdaş karar verme süreçlerini açıklamaya yönelik "çoğulcu irade" modeliyle bir yakınlık göstermektedir. Dahl'a göre, bir iktidar tarafından alınmış kararlar ister kamuya, ister özel kesime ait olsun, her ne kadar biçimsel olarak tek bir merkezden çıkıyor gibi görünse de, genelde az ya da çok katılımcı ve çoğulcu bir uzlaşmanın sonunda alınmış kararlardır. R. Dahl bu katılımcıları "yandaş-rakipler" olarak tanımlıyor, yani bunlar hem farklı çıkarlar için "rekabet" halindedirler, hem de ortak bir karara katkıda bulunan "yandaş" durumdadırlar. Popper'in onları tanımladığı biçimiyle, bilimadamları da kamplara ayrılmış karar vericilere benzerler. Varsayımları birbirleriyle rekabete girdiğinde, bilimadamları artık karşılıklı rakiptirler ve deneyin yakıcı ateşine karşı az ya da çok hoşnutlukla karşı koyarlar. Aynı araştırma ahlâkını paylaşırken ve karşılıklı eleştirinin mutlak gerekliliği konusunda anlaşırken de

24 *De Vienne à Francfort...*, s. 241.

yandaştırlar. Zaten Popper bilimsel bilgi sürecini yapılandıran ilişki tiplerini nitelerken kullandığı "dost-düşman işbirliği" ifadesiyle de Dahl'ınkine çok yakın bir terminoloji kullanmaktadır.

Popperci nesnelcilik doruğuna bilimsel girişim dinamiğinin ifadesinde ulaşır. Bilimsel girişim, belli bir dönemde her araştırmacının sahip olduğu kısmî bilgiden daha fazla bir şeydir: J. Watkins'in çok iyi ifade ettiği gibi, "Bilim, onun üretimine katkıda bulunan zihinsel etkinliği aşan bir yapıdır, bu biraz, bir katedralin varoluşunun onun inşâsına katkıda bulunan kol gücünün üzerinde olması gibi bir şeydir."[25]

İnsan aklının ürünlerinin kalıcı ve kurumlararası bir nesnelliğe sahip olduğu savı, belki Popper'in Hegelci felsefeden ödünç aldığı ender savlardan biridir. Popper'e göre bireysel kanılarımızdan doğan ürünler artık onlardan koparlar ve nesnel, özerk bir "Dünya 3" ile bütünleşirler; bu dünyanın başlıca sakinleri "tahminler" ve "sorunlar", "uslamlamalar" ve "eleştiriler", "kuramlar" ve "çürütmeler"dir. Popper, "bilen öznenin olmadığı bilgibilimin" bu nesnelci bilim kavramını şöyle nitelendiriyor: Eğer "biz nesnel bilginin büyümesine katkıda bulunan emekçilersek", tüm bu olup biteni bütünselliği içinde kavramak kimsenin harcı değildir.

3. Bilimsel Etkinlik Ortamı - Popper bilimsel yaratının, toplumsal ve kültürel ortamına hiçbir biçimde ilgisiz değildir. Öznelerarası olma ilkesinin uygulanmasının, onun bazı nesnel koşullarla birleşmesine bağlı olduğu Popper'in gözünden kaçmıyor. Popper kendi tarzında bir "bilgi sosyologudur".

• Öncelikle, bilimsel araştırmaların yapıldığı toplumsal örgüt modelleri dış koşullara bağlıdır. Popper için bilim, yalnızca fikirlerin serbestçe yayılması ve tartışılmasıyla kalmayan, aynı zamanda "düşüncelerin

25 J. Watkins, Indéterminisme et interactionnisme: deux thèses de Popper, *Cahiers STS*, no 8, Ed. CNRS, s. 33.

özgürce rekabet halinde olmasına" sahip çıkacak kurumları da yaratan liberal toplumlarla doğal bir yakınlık içindedir. Buna karşın, düzene bağlılık ve sorumsuz olma ile çıkmaza girmiş ve her türlü görüş alışverişine ve karşıtlıklara kapalı totaliter toplumlarda bilim büyüyüp gelişemez.

• Bir de, bilimsel toplulukların örgütlenme biçiminden gelen iç koşulların etkileri vardır. Popper için, liberal bir çerçeve ne kadar uygun olursa olsun, bilimsel etkinliğin zayıflaması ve gerileyişi konusunda kendiliğinden bir uyarı sağlamamaktadır. Popper, Batı toplumlarındaki bilimsel okul ve akademilerin çoğalmasını buna kanıt olarak göstermektedir. Sonuçta, toplumsal çevrenin "liberal geleneğine", bilimsel çevrenin "eleştirel geleneğini" de eklemek gerekmektedir; başka bir deyişle, araştırmacıların çoğunluğunun "eleştirel akılcılığın" temel yöntemsel ilkeleri etrafında biraraya gelmeleri gerekmektedir, yani: Bir bilimadamının kendi bilgisi hakkında alçakgönüllü olması; başkalarının eleştirilerini açıkyüreklilikle kabul etmesi, varsayımları zorlu ve herkesin kabul edebileceği sınamalara tâbî tutarak, özetle bilimsel buluş sürecinin her evresinde "birçok bilim adamının dostâne ve eleştirel işbirliğinde olması".

Bilimsel buluşun işleyişinin bu şekilde toplumsallaştırılması, Popper'in, T. S. Kuhn'un, özellikle "Bilimsel Devrimlerin Yapısı" kitabında geliştirdiği düşünceleri konusundaki ateşli tavrını da açıklıyor. Gerçekten de Kuhn, bilimin işleyişinin Popper'in yapıtlarında açıklanandan çok farklı olduğunu söylemektedir. Popper'in deneme-yanılma ve geçici keşiflerle yavaş yavaş ilerleyen bir "evrimci bilim" tablosu çizdiği yerde, Kuhn, bir "paradigma" etrafında kümelenmiş bilimadamlarının kapalı çevresinin oluşturduğu bir "normal bilim" saptamaktadır. Normal bilim döneminde, belli bir zamanda bilimsel topluluğu

oluşturanların çoğunluğunun kabullerini biraraya getiren açıklayıcı bir model vardır; ve dönemin her bilimadamı uyumsuz verilerden rahatsızlık duymak ve yeni sorunları haber vermek yerine, bilimi bunlardan arındırmak için çaba gösterir. Kuhn'a göre, paradigmanın gerçekle olan bağında ortaya çok sayıda normal-dışı durum çıkması yalnızca bir ayrık durumdur; ve ancak bu durumda "devrimler" bilimsel çevreleri sarsar ve bir süre sonra normal bilime dönüşecek yeni paradigmaların sancılı doğuşu gerçekleşir.

Popper, bilimsel etkinliğin uzmanlaşmaya ve bürokratikleşmeye karşı olan eğilimini kısmen kabul eder; ancak "normal bilimin" egemenliğine inanmayı reddeder: "Normalliğin engellerini aşarak yeni bir yol açan ve taze hava gelmesini sağlayan, cesur, eleştirel normal dışı bilimadamıdır", alışkanlıklarına, göreneğe bağlı ve yaratıcılığa karşı bir bilim, bilim olma niteliğini kaybeder.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ELEŞTİREL AKILCILIĞIN UZLAŞIMSALCI DOĞASI

Eleştirel akılcılığa yöneltilen sayısız eleştiriler arasında ikisi özel bir yer tutuyor. Bunlardan ilki bir kuramın seçkinci boyutunu ele alıyor; "doğru" bilim ölçütünü buyurgan bir tavırla ilân eden bir kuram, kendi içinde diğer ölçütleri ezen özcü bir sapmayı da barındıracaktır. İkincisi, bilimin "yanılabilir" özelliğini öne süren kuralcı bir düşüncenin, yetkeci ve teknokratik çağdaş uygarlığın yaptığı yanlışları aklamasına yardım edebileceği kuşkusunu uyandırmaktadır. Yani genel anlamda eleştirel akılcılıktan soyağacını çıkarması istenmektedir.

I. Öznel Bir Seçim

Popper "eleştiri"nin geçerliliği sorununu tartışmaktan hiçbir zaman kaçınmamıştır. Bu konudaki düşüncelerini de düzenli olarak dile getirmiştir. İlk çalışmalarından itibaren Popper "Eleştirel akılcılığın meşruluğunu kendinde taşımadığını", ancak "bir anlaşmaya veya bir uzlaşıma çağrı olarak kabul edilmesi gerektiğini"[26] belirtti. Bununla birlikte, bu alçakgönüllü uzlaşımsalcılığın dizgesel bir incelemeye konu olması için "Açık Toplumun" "Kâhince felsefeler ve Akla başkaldırı" başlıklı 24. bölümünün yazılmasını beklemek gerekiyordu. Popper, kendisinin akılcı etkinlik kavramını anımsattıktan sonra, bilgibiliminin

26 *Conjectures et réfutations*, s. 520.

kökeninde bir yanıyla önemli bir önyargı taşıyan kişisel bir karar olduğunu kabul ediyordu: "Eleştirel akılcılık, temel akılcı tavrın akla imân etme sonucu olduğunu kabul etmektedir. Seçme olanağına sahibiz; akıldışılığın bir türünü, köktenci veya kapsamlı olanını seçebiliriz. Ama öte yandan da, kaynağını akılcı olmayan bir karardan aldığını itiraf ederek, akılcılığın eleştirel bir biçimini seçmekte de özgürüz."[27]

Bu yöntemsel "karar vericilik" rastlantıya bağlı bir şey değildir. Popper, özcülüğe karşı ilân ettiği düşmanlığı burada tekrar ifade etmektedir. Eğer Popper eleştirel akılcılığın "temelinin" kesin tanımını vermeyi reddediyorsa, bunu, tüm "doğrulamacı" girişimlerin, bu doğrulamaya kalkışanların kaçınılmaz olarak üçlü bir mantıksal olanaksızlıkla karşılaşacaklarını düşünerek yapıyordu. Nitekim, temel bir uslamlamaya dayanan bu kuramın, bu uslamlamayı da temellendirecek daha üst bir uslamlamaya gereksinimi vardı; bu da, "sonsuz gerileme" sürecine yolaçacak savunulmaz bir yaklaşımdı. Ya da kesin olduğu varsayılan bir uslamlamada durduğumuzu düşünelim, bu durumda "regrés infinitum"dan (sonsuz gerilemeden) kaçınılmış oluyor, ancak dogmacılığa düşmek de engellenemiyor; çünkü bu "temel", çürütme sınavından muaf tutulmuş oluyor. Ve üçüncü olarak, kuramlarımıza sağlam bir dayanak için duyumlarımıza güvendiğimizi düşünelim; bu durumda da tüm tümevarımcı yöntemlere zorunlu olarak yüklenen karşı çıkmalarla karşılaşırız.

Madem ki bir kuramı mantıksal olarak sağlam temellere oturtmanın olanağı yoktur, ama öte yandan da madem ki bir kuramın lehinde tercih belirtilmesi gerekmektedir; bu tercih, bilimadamlarını bilgiyi hazırlayan ilkeler arasına eleştirel akılcılığın temel sav-

27 *La société ouverte*, s. 157.

larını da saymaya "davet eden", akıldışı bir yan da içeren bir seçim biçimi olacaktır. Bu ilkelerin ilk "hakikatler" olma gibi bir konumları yoktur. Daha alçakgönüllü bir anlayışla "deneyci bilim oyununun kurallarını", özgür insanların büyük çoğunluğunun üzerinde anlaştıkları yöntembilimsel uzlaşımlar oluşturur. Popper hakikate giden yolu başkalarının şiddette, yoksayıcılıkta veya tefekkürde bulmalarına hiçbir biçimde karşı çıkmıyor. Yalnızca akıl yolunu diğerlerine tercih eden bir karar alıyor: "Benim bağlandığım akılcılık," diyor, "akıl tarafından benimsetilmiş bir tavırla akıldışı bir güvene dayanıyor, bu çözümsüzlüğün aşılabileceğini sanmıyorum."[28]

Popper'in "öznelciliği" Popperci akımın içinde de tartışmalara neden oldu, özellikle "Açık Toplum"un 24. bölümündeki görüş açısı Popperci akımın içinde farklı görüşlere yolaçtı. W. Bartley, Popperci "eleştirelliğin" iki açıdan saygınlığını yitirdiğini ileri sürdü: Bir yandan tanımca her türlü çürütmeden muaf keyfi bir "kararı" düşüncesinin doruğuna yerleştirmesiyle; öte yandan da ilkece eleştirel akılcılığa resmen davet edilmiş akıldışıcılığa beklenmeyen bir geçit vermesiyle. Bu durumdan çıkmak için W. Bartley eleştirel akılcılığın yalnızca "kendisini içerebilir olduğunu" savunuyor, başka bir deyişle kendi çürütülmesini de içermesi gerekmektedir. J. Watkins, Bartley'in tezinin paradoksal biçimde kendi değiline yolaçtığını düşünerek, bu teze şiddetle karşı çıktı. Kendi çürütülüşünü a priori içeren bir kuram çürütmeye de neden olamaz. J. Watkins'e göre Popperci anlayış, W. Bartley'in "tümeleştiricilik"ine (pancritisizm) göre daha az olumsuzluk içermektedir; bir kuramın lehinde karara varmak ve eleştirileri serinkanlılıkla karşılamak, onu yapay bir zırhla donatmaktan daha iyidir.

28 *Conjectures et réfutations*, s. 520.

II. Ahlâksal Bir Seçim

"Bu seçim yalnızca bir kişisel kanı veya bir aydın konumunun işi değildir. Bu aynı zamanda diğer insanlara ve toplum sorunlarına tavrımızla etkide bulunabilecek ahlâksal bir seçimdir."[29]

Popper'e göre "ahlâksal seçim" "bilimsel seçim"den farklıdır. Kuşkusuz her ikisinde de bir tercih sözkonusudur; ama ikincide hakemliği deney üstlenirken, birincide yalnızca vicdanın hakemliği sözkonusudur. Ahlâksal seçimin bilimsel kökü yoktur. Buna karşın, bilimsel seçimin her zaman ahlâksal bir tabanı vardır. Popper'in gözünde eleştirel akılcılık tarafında tercih kullanmak için en az üç ahlâksal seçim sebebi vardır.

1. Özgürlüğün Seçimi - "Eleştirellik" önce insan özgürlüğüne ve onuruna saygı duyulmasıdır. Popper "tüm normların eşdeğer olmadığına" dikkat çekmektedir; bir yazınsal veya resimsel biçemi benimsemekle köleliği onaylamak aynı şey değildir. İnsan eylemlerinden sorumludur, bu bakımdan yaşam ilkelerinin seçilmesinde insandan beklenen "insanlığın birliği"ni sağlayıcı olduğu kadar, kavgaya ve kargaşaya da yolaçmayan ilkeleri seçmesidir. Karl Popper özellikle "bu dünyanın sorumluluğunu taşıyan biziz, sizsiniz, benim" düşüncesini vurgulayan protestan reformunu ve "insan öyle doğduğu için özgür değildir, ama daha baştan özgürce karar vermekle yükümlü olduğu için özgürdür"[30] düşüncesine işaret eden Kant'ı saygıyla anıyor.

2. Hoşgörü Seçimi - Popper, Burke ve Hegel'i andırır biçimde aklın "toplumsal" bir doğası olduğunu savunuyor. Ama, toplumsal olanın ortaklaşa olandan farklı bir şey olduğunu, bireysellikarası olduğunu düşünüyor: "Hemcinslerimizle ilişkilerimizi aklımıza borçlu-

29 *La société ouverte*, s. 158.
30 *Conjectures et réfutations*, s. 275.

yuz" diyor Popper. Eleştirel akılcı, yetkeci savları reddeder ve kendi bildiklerine sürekli kuşkuyla yaklaşır. Eleştirel akılcı, başkalarının karşı çıkışlarını hiçbir önyargı olmadan kabul eder ve yanlışın genelde onaylamadan daha eğitici olduğunu düşünür. Eleştirel akılcı, kullanıcılar arasında yapay engeller oluşturan kapalı üst-dil yerine, iletişime elverişli açık seçik dili tercih eder. Eleştirel akılcılık, uslamsal tartışmayı akılcı etkinliğin ölçüsü kabul ederek, dinleme ve diyalogun ayrıcalıklı konumuna işaret eder ve en yetkin hoşgörü okulunu kurmuş olur.

3. *Toplum Seçimi* - "Eleştirel akıl, şimdiye değin şiddete karşı bulunmuş tek seçenektir" diyor Popper. Burada da, bilgibilimle liberal düşünce birleşiyorlar. Eleştirel akılcılığın temel ilkeleri yalnızca bilimsel toplulukların içsel sorunlarına yön vermek için kullanılmamaktadır. Bu ilkeler, bilimadamları toplumundan hem çok daha geniş, hem de daha karmaşık olan insan toplumları için de aynı biçimde geçerlidir. Aklın kullanılması, akıl yürütmelerin ve fikirlerin özgürce rekabet etmesini teminat altına alacak kurumlara dayandığı sürece, insanların şiddet ve baskının egemenliğine karşı koymasını sağlayacak tek çaredir. Popperci akılcılığın böylesine açık liberal sonuçları, onun Frankfurt Okulu'yla ve genelde tüm özerk olmayan (hétéronomiste) felsefelerle olan büyük anlaşmazlığını açıklıyor. Gerçekten de, bilimin ve teknolojinin görünürdeki tarafsızlığının altında Batı teknokratik kapitalizmine derinden bağlı araçsal aklın egemenliğini sorgulamak çabasında olan Eleştirel Kuram'ın yandaşları, Akıl Tanrısı'nın özerkliğini nasıl kabul edebilirlerdi! Ve bilimsel etkinliğe getirdiği değişmeyen ve bir ölçüde zamandışı kabullerle ve bunun sonucu olarak bunların muhtemel yanlış kullanımlarına karşı çıkarak Popper, komünist ütopyayı yadsıyor ve kapitalist mantığı eleştirmeye yönelimli olduğu

oranda laik Marxçı olmanın temel sebeplerini ortadan kaldırıyordu.

1961'deki Tübingen konferansında Popper ile Adorno arasındaki tartışma, aslında Alman felsefesinin bağrındaki Kant yandaşlarıyla Hegel yandaşları arasındaki yerleşmiş ayrılığı bir bakıma güncelleştiriyordu. Popper'e göre "Eleştirel Kuram" Hegelciliğin geliştirdiği "zekânın ortadan kaldırılması girişimi"ni izlemekten başka bir şey yapmıyordu; buna karşın eleştirel akılcılığın yaptığı "Kant'ın kuramını tamamlamaktır".

III. Etkinliğin Seçilmesi

Popper 1935'te "Ayırma ölçütünü önermemdeki tek sebep, onun verimliliğidir; çok sayıda sorun bu ölçütün yardımıyla aydınlatılabilir ve açıklanabilir" diye yazıyor.[31] Eleştirel akılcılık yalnız mevcut ve potansiyel rakiplerine karşı ahlâkbilimsel bir üstünlük kurmakla kalmıyor, aynı zamanda hakikat arayışında da daha başarılı oluyor; bireyin, özellikle de bilimadamının önüne Alain Boyer'in demesiyle "bilgilerimizin ve kuramlarımızın bilgi verici içeriklerini en üst düzeye çıkaran"[32] basit etkin yol ve yöntemler koyuyor.

Eleştirelliğin ilk erdemi, bilimin olgunlaşmasında yanlışlığa stratejik bir yer vermesidir. En sağlam konumda görünen doğruluklara, kuşkuyla ve sorgulamayla yaklaşan ve "hiçbir bilimsel önermenin çürütmeden korunmaması gerektiğini" öğreten bu yanlışlık öğretisi, dogmacılıktan ve konformizmden sakınmayı sağladığı gibi, merakı da kamçılıyor; aynı zamanda tahmin ve çürütmenin "sürekli devrim"ini egemen kılarak, araştırmalarda "normal bilim"in kolaylıklarından kaçınma olanağı da sağlıyor. Bu noktada Pop-

31 *La logique de la découverte scientifique*, s. 52.
32 Alain Boyer, Sur le peu de méthode. *Cahiers STS*.

per'in "bilgibilimsel Troçkiciliği" ile Feyerabend'in bilgibilimsel anarşizmi arasında fazla bir fark yoktur.

Eleştirelliğin ikinci erdemi, bilgiyi kişisel kanıların değil, toplumsallaşmış yöntemlerin, tartışmanın ve karşılıklı fikir alışverişinin egemenliğine bırakmış olmasıdır: "Yalnızca deneme ve yanılma yoluyla öğreniyoruz ve yanlışlarımızın farkına varabilmemiz için başkalarının eleştirilerine gereksinmemiz var."[33] Popper "esinsel bilime" veya "düşünsel Robinsonluğa" baştan beri karşı çıktı. Üst düzeyde önesürmelerde bulunmanın yolu bireylere açıktı, ancak bu önesürmeler dışarının sorgulanmasına açılamadıkları sürece, er veya geç kaybolup gideceklerdir. "Karşılıklı eleştirinin giderek hakikate daha çok yaklaşması" Popper için entelektüel bir süs filân değildir, itici güçtür, mayadır.

Eleştirelliğin üçüncü erdemi, belirsiz özlerin araştırılması çabası yerine, bilişsel etkinliği sorunların çözümüne yöneltmesidir. Bu bakımdan eleştirel akılcılık, taraftarlarının gözünde ikili bir üstünlüğe sahiptir. Bir yandan, bilimadamını "nesneler" üzerinde değil, "sorunlar" üzerinde akıl yürütmeye yöneltmektedir. Gerçekten de özel ve seçkin araştırmalara konu olacak a priori, ham nesneler yoktur.

Ama buna karşın, aralarından bazıları özel bir ilgi toplasa da çeşitli alanların zihinsel merakına konu olan sorunlar vardır. Hiçbir şey, bir disiplinin, herhangi bir deneyci bilgi dalının tümcü ve diğerlerini dışlayan bir biçimde onlara sahip çıkan savları kadar Popper'i öfkelendirmemiştir. Öte yandan Popper bilimadamını anlamlandırmadan çok açıklamalar üzerinde akıl yürütmeye çağırıyor; onları bir görüngünün özü ya da sözcüklerin derin anlamları üzerinde düşünmeye değil, nesnel gizemleri çözmeye çağırıyor.

33 *Misère de l'historicisme*, 1956.

Eğer Popper özcülüğün her türüne karşı bu kadar sert biçimde yüklenmişse, özdeşlik felsefelerine her zaman karşı çıkmışsa, anlambilim uğruna bilgibilime sırt çeviren Viyana çevresinden ayrılmışsa, bunun sebebi, kendi önermeleri veya kendi terimleri üzerine dönen bu tür söylemlerin karanlık ve dile getirilemez bir sözbilime (retoriğe) dönüşerek yozlaşacağını düşündüğü içindir.

İKİNCİ KISIM

TOTALİTER DÜNYA ÜZERİNE TUTKULU ARAŞTIRMA

"Tarihsiciliğin Sefaleti" ve "Açık Toplum" benim savaş dönemi çalışmalarımı oluşturur. Özgürlüğün belki bir gün yeniden asıl sorun haline geleceği ve bu kitapların da totaliter ve yetkeci fikirlere karşı bir savunma ve tarihsiciliğin boş inançlarının tehlikelerine karşı bir korunma olarak kalacaklarını düşünüyordum."[34] K. Popper, Hanna Arendt veya Raymond Aron gibi, liberal fikirlerin geliştiği bir ortamda doğmuş, faşizmin ve Stalinizm'in aynı zamanlardaki yükselişlerinden kalıcı yaralar alarak, bunların anlamını çözmeye girişmiş bir Avrupa aydın kuşağına aitti. Totaliterliğe silahla karşı koymak olanağına sahip olmadığı için, Popper, onu meydana getiren zihinsel mekanizmaları açığa çıkararak totaliterliğe düşünce düzeyinde karşı koymanın yollarını aramıştı.

Bununla birlikte, "Tarihsiciliğin Sefaleti" ve "Açık Toplum" yalnızca dönemsel çalışmalar değildir. Yukarıdaki alıntının birkaç satır ilerisinde Popper şunları yazıyor: "Bu iki kitap ve özellikle aralarında daha önemli olan "Açık Toplum", Logik der Forschung [BAM]'da ortaya konan bilgi kuramından ve genelde bilgi kuramı hakkmdaki çoğunlukla bilincinde olunmayan görüşlerin ve onun temel sorularının ("Ne bilebiliriz?", "Bilgimiz ne kadar kesindir?" gibi), kendimizle ve siyaset ile olan ilişkilerimizi koşullandırdığı

34 *La quête inachevée*, s. 165.

düşüncelerinden kaynaklanmıştır." Ve "Açık Toplum"un Fransızca baskısının önsözünde Popper "bu yapıtla ortaya konan düşüncelerin 1919 yılına dek geri gittiğini"[35] vurgulamaktadır; Popper'in zihninde "açık" dizgelerle "kapalı" dizgeler arasındaki çatışkının önsezileri ilk kez bu dönüm noktası tarihte oluşmuştu. 1938'de Naziler'in Avusturya'yı işgâli, daha sonra Alman-Sovyet paktının 1942'deki sonuçları, Popperci bilgibilimde zaten mevcut olan ana öncülleri tekrar canlandırmış ve kendi siyaset felsefesinde daha da yeretmesi sonucunu doğurmuştur.

35 *La société ouverte*, c. I, s. 8

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOTALİTERLİK OLGUSUNUN ARDINDAKİ ZİHİNSEL YAPI

Popper büyük bir "cilik" tüketicisidir: "Tarihselcilik", "ütopyacılık", "gerekircilik", "totalcilik", "tümcülük" vb. gibi adlar; bunlar birbirleriyle akraba olsa da aynı süreçleri zorunlulukla paylaşmadıklarından, anlambilim düzeyinde bir aydınlatmayı gerekli kılıyor. Popper'in totaliterci girişimi nitelendirmek için kullandığı zihinsel malzeme birbirinden ayrılamaz iki düşünce çevresinde toplanabilir görünüyor: "Tarihsicilik" ve "ütopyacılık".

• Tarihsicilik, insanlık tarihinin belirli bir yöne doğru önceden kestirilebilir adımlarla ve katı bir süreklilik içinde devindiğini savunan tüm öğretilere verilen bir addır.

• Ütopyacılık ise toplumu tümüyle dönüştürmeyi ve köktenci girişimlerle tamamen yeni bir düzeni kurmayı hedefleyen ideal toplum tasarımlarına verilen addır.

Popper'e göre de totaliterciliklerdeki ortak yanlar şunlardır: Tarihteki zorunlu evrim ilkesine olan inanç, toplumun kökten dönüşümüne olan inancı da peşinde sürüklüyor. Popper totaliterciliğe boyuneğen tarihsiciliğin (çünkü bütün tarihsici yaklaşımlar zorunlu olarak totaliterci değillerdir) "esnek" tarihsicilik olduğunu ekliyor. "Esnek" tarihsicilik, "kaderci" tarihsicilikten farklı olarak bireylerin ve toplulukların müdahalelerini kabul etmekte, dolayısıyla toplumsal mühendisliğe belirli bir olanak tanımaktadır. Totaliter

olgunun bu iki yönünü incelemeye girişmeden önce, Popper'in tercih ettiği yöntem olan mantıksal çözümleme yöntemini incelemek uygun olacaktır.

I. Mantıksalcı Yaklaşım

"Hanna Arendt'in 1951'de yayınlanan "The Origins of Totalitarianism"i, Stalinizm'in yorumlanış tarihinde bize göre yeni bir dönem açmıştır: Siyasî totaliter olgunun anlaşılmasında ideolojinin üstlendiği role belki ilk kez felsefî bir bakış sağlamıştır."[36] Yoruma öncelik veren sorunları tartışmak ilk bakışta anlamsız görünebilir. Bununla birlikte Hanna Arendt, Raymond Aron, C. Castoriadis veya C. Lefort'un modern totaliterlciiğin doğuşu hakkında özellikle ideolojiye ağırlık veren kapsamlı çözümlemeleriyle karşılaştırılınca, Popper'in bu konuda bir önceliğe sahip olduğu yadsınamaz. Buna, Popper'in 1942'den itibaren totaliterciliğin felsefî yorumlarını geliştirerek, yaklaşık 30 yıl sonraki "öyküleyici" akımı öncelediğini eklemek acaba gerekir mi? Bernard-Henri Levy veya Andre Glucksman'm izindeki bu öyküleyici akım, Gulag takımadaları gerçekliğinin kökeninde bir toplumsal dizgeden çok, bir düşünsel anlayışın bulunduğunu öğretecektir.

"İdeolojinin ne anlama geldiği, ideoloji sözcüğünün kendisinden anlaşılır: bir fikrin mantığı demektir." Popper, Arendt'in bu tanımını yadsımayacaktır. Açık Toplum ve Düşmanları'nda da sürekli olarak yaptığı, totaliter olgunun zihinsel dayanaklarını belirlemektir.

Popper, kehanetçi tarihsicilik ve ütopyacı tekniklerin biraraya gelmesini, totaliter tanımlamasına giren çok farklı coğrafyalardan ve dönemlerden bağımsız olarak tüm totaliter pratiğin birleştirici ve üretici ilkesi olarak görüyor. Demek ki toplumların somut örgüt-

36 Luc Ferry, *Interprétations du totalitarisme*, PUF.

lenme biçimlerine yön veren belirli ideolojik kuruluşlara özgü bir "iyi" mevcuttur.

1. Popper'e göre faşizm ve Stalinizm gibi, görünüşte birbirine düşman kampları karşılaştırma olanağı veren, "pratiklerindeki" benzerliklerinden çok "ideolojilerindeki" benzerliklerdir. Bu bakımdan Popper'in yaptığı yalnızca bazı durumlarda totaliterciliğin zaferine olanak veren, başka durumlarda da ona engeller çıkaran maddî ve toplumsal koşulların incelenmesinden ibaret değildir. Popper daha çok totaliterciliğin zihinsel mekanizmalarını göstermeye çalışmaktadır. Aslında, faşizmin ve Stalinizm'in tarihsel olarak ortaya çıkışlarını anlatmak, Popper için fazla bir önem taşımıyor. Hitler ve Stalin varolmasalardı bile, zihinsel mekanizmaların ortaya konulması tümüyle geçerli olacaktı; çünkü bu açıklamalar bir kafa yapısının mantığındaki kusurları ortaya çıkarmaktadır. Böylece, Platon, Hegel ve Marx'ın düşüncelerinin arasındaki bağın aydınlatılmasında, Popperci açıklamanın merkezinde yeralan tavır daha iyi anlaşılmış olur. Kuşkusuz Popper, Platon'un düşüncelerinin "kökeninde" Yunan kentlerinin zayıflaması karşısında duyduğu büyük üzüntünün varolduğunu; veya Marx'm düşüncelerinin kökeninde liberal kapitalizmin yolaçtığı toplumsal adaletsizliklere karşı duyduğu öfkenin bulunduğunu kabul ediyor. Ancak Popper'in yaptığı, bu fikirlerin yalnızca Eski Yunan'da ya da 19. yüzyıl Avrupası'nda ortaya çıkışlarına değil, genelde tüm Batı uygarlık tarihi içinde yükselerek ortaya çıkışlarına ışık tutmaktır. Çeşitli yaklaşımlar içinde Platon, Hegel ve Marx totaliterciliği geliştirecek düşünce tohumlarını ekmişlerdir.

2. Popper totaliterciliğin ortaya çıkışında ideolojinin "özerk" konumunu birçok yönden temellendiriyor. Ona göre, diğer toplumsal belirleyicilerden bağımsız olarak ideolojinin totalitercilikte özel bir yeri, bir iç

mantığı var ki, birbirinden çok farklı zamanlarda ve yerlerde aynı toplumsal örgütlenmelere yolaçabiliyor. Totaliterlik olgusunda fikirleri, ideolojiyi öne çıkaran bu yorum, çağdaş yorumları aşmaktadır; çünkü totaliterliğin geçmiş durumlarıyla güncel ifadeleri arasında temelde bir fark görmemektedir. Hanna Arendt için totaliterciliğin kesinlikle çağdaş bir olgu olmasına karşın ve B. H. Levy için totaliterciliğin "bizim modern toplumlarda görülmeyen" bir şey olmasına rağmen Popper, onlara karşıt olarak, totaliterciliğin tüm Batı tarihi boyunca varolduğunu ve temel esinlerinin Platon'un yapıtında bulunduğunu düşünüyor. Popper'e göre "Geçmişteki Totalitercilik" ile "Modern Totalitercilik" arasındaki tek fark, ikincinin halka inebilen ve kitlesel doğasıdır, böylelikle halkları kehanetleri çevresinde toplayıp harekete geçirebilmiştir.

3. Acaba Popper'in yaptığı, Dante Germino'nun dediği gibi "totaliter sözcüğünün kullanımına bir şekilsizlik mi getirmektedir?", Sparta ve Nüremberg'i, Platon ve Stalin'i, Saint Augustin ve Mussolini'yi ayrı çerçeve içinde mi görmektedir? Bu sorulara yanıt hayır olmalı. Bir kere tüm tarihsicilikler kaçınılmaz bir biçimde totaliterciliğe yolaçmamaktadır. Popper, bireysel istemleri aşan, kaçınılmaz nedenler zincirini öne süren "kaderci" tarihsicilikle, ideal Kent'in etkin stratejileriyle yeniden toplumsal örgütlenmesini öngören "etkin" tarihsiciliği birbirinden ayırıyor. Saint Augustin ve Toynbee de tarihsicidirler, ancak bağnazlığın savunucuları değillerdir; onların gerekirci tarih anlayışlarında, ilkece tüm totalitercilikleri belirleyen ütopyacı boyut yoktur. Ayrıca Popper totaliterciliğin tüm yaratıcılarına karşı da aynı sertlikle davranmıyor. Hegel'e karşı düşmanlığı mutlaktır, kökleşmiştir; "amacının Hegel olgusunu açıklamak değil, onu altetmek" olduğunu söylemektedir. Onun gözünde Hegel bir "soytarı", bir "şarlatan"dan başkası değildir. Daha temelde Hegel "Pla-

ton'dan totaliterciliğe giden zincirin küçük bir halkasıdır", ama "çağdaş milliyetçiliğin ve savaşçılığın en etkin esin kaynağıdır". Popper'in Platon karşısındaki tutumu daha karmaşıktır: "Popper, etkisinin tüm kötü yanlarına karşın Platon'a hayranlık duymaktadır" diye yazıyor Jean Largeault. Popper Platon'un büyük dehâsından kuşku duymamaktadır, hattâ onu "for the greatest philosopher of the world" diye anmaktadır. Ama öte yandan da Platon, kapalı düşüncenin zihinsel temellerini oluşturmuş kişidir; bu yüzden de açık toplumun başlıca düşmanlarından biri olmaktadır. Hegel ise kendiliğinden hiçbir şey icât etmemiştir; bütün yaptığı siyasal ve felsefî Platonculuğu kendine göre güncelleştirmesidir. Marx'a gelindiğinde Popper'in tavrı açıkça değişmektedir. Kuşkusuz Popper Marxçılık'ta "tarihsiciliğin en saf biçimini, en yaygın olanını ve en vahimini" görmektedir. Ancak Marx'ın çalışmalarındaki tarihsici eğilimler ile onlara koşut olan insancı yaklaşımları ve onun toplumbilimsel sezgilerini özenle birbirinden ayrı tutar. "Ona karşı olan borcumuz büyüktür" der Popper; ve yazdıklarından, Marx'ın aslında yoksul yaşam sürmüş bir insancı, açık toplumun, mesihçi bir tarih görüşü yüzünden kendisine rağmen totaliterciliğe sürüklenmiş talihsiz bir üyesi olduğu izlenimi uyanır.

II. Tarihsicilik

Bütün tarihsiciliklerin çıkış noktasında bir kehanet boyutu vardır. Tarihsicilik, insanlığın varacağı bir son aşama olduğunu, bu aşamaya varırken de insanlığın geçmek zorunda olduğu evreleri haber veren bir düşünme biçimidir. Popper bu aşamada Platon'un özcü tarihsiciliği ile Marx'ın kaderci tarihsiciliği arasında ayrım yapar.

1. Platon'un Özcü Tarihsiciliği - Popper'in tanımladığı biçimiyle tarihsicilik, Platoncu dizgenin ayırdedici

bir özelliği olarak hemen karşımıza çıkmıyor. Burada tarihsicilik bir toplumsal dinamikten çok soyut bir kozmoloji içinde yeralmaktadır. Platon'a göre temelde olan ve değişmeyen İdealar dünyası, İdealar'ın eksikli birer kopyasından başka bir şey olmayan değişken ve geçici "Şeyler" dünyasının kökeninde bulunmaktadır. Dolayısıyla, duyulur dünyada varolan her şey, ancak saf kavrayış yoluyla ulaşılabilecek ve yetkinliğe, durağanlığa ve yokolmazlığa sahip bir "İdea"ya veya bir "Form"a karşılık gelmektedir. Felsefenin asıl görevlerinden biri, geçici görünüşler dünyasının ardındaki kalıcı İdealar'a (Formlar'a) ulaşmaktır. Oysa hemen kendini ele vermeyen bu hünerli metafizik kurgunun altında, Platoncu tarihsiciliğin temelleri bulunmaktadır Popper'e göre. Çünkü, ona göre, Şeyler'le Formlar arasındaki ayrım yalnızca dünyayı yorumlamadaki "özcü" kavrayışa neden olmuyor, ayrıca kehanetçi tarihsiciliğe giden bir gerekirci toplumsal gelecek kuramına da yol açıyor.

Gerçekten de Platoncu evrendoğum (kozmogoni), bir katı tarihsel gelişim yasasına uygun düşmektedir. Herakleitos'tan sürekli evrim halindeki dünya fikrini, Heseidos'tan da insanlığın karşı konulamaz bir kader karşısında olduğu fikrini alan Platon, duyular dünyasının, onun sebebi olan İdealar dünyasından sürekli olarak koptuğunu ve farklı bir yöne doğru giderek kendi sonunu hazırladığı düşüncesiyle tutarlı bir toplumsal değişim kuramı formüle ediyor. Bu evrimci tarih görüşü, onun siyasî dizgeler kuramında açıklığa kavuşuyor. "Toplumsal statik" açısından, her siyasî örgütlenme tipi, kökendeki modelin, İdeal Kent'in az çok bozulmuş kopyasından başka bir şey değildir. "Toplumsal dinamik" açısından, kökende olan, kendini farklılık ve süreklilikle açığa vurmaktadır; bunların her biri bozulmanın ve çürümenin bir derecesini temsil etmektedir. Böylece Platon dört tip ayırdediyor: İktidarın varlıklı ve gözü yükseklerde bir soylular

topluluğunda olduğu timokrasi; iktidarın maddî çıkar peşinde bir kastın eline düştüğü oligarşi; halkçı laf ebeliğinin hüküm sürdüğü demokrasi; ve halkın çok kararlı bir tirana teslim olduğu tiranlık. Her tipin, bir sonraki tipe geçiş yapmasına neden olan iç çelişkileri vardır. Her yeni tipin gelişi, kökenin bozuluşunda ek bir sapmaya işaret etmektedir. Platon'a göre tarih, geri çevrilemez bir yozlaşmaya doğru değişim içindedir.

2. Marx'ın Kaderci Tarihsiciliği - Totaliterciliğin Odysseus yolculuğunun "üçüncü adamı"na karşı yaklaşımı daha yumuşaktır Popper'in. Marxçılığın aynı zamanda 19. yüzyıl işçi sınıfının sefaletine duyulan haklı bir tepkiden kaynaklanan bir insancılık olduğunu kabul ediyor Popper. Ayrıca Marxçılığın özgün bir toplumbilimsel tarih anlayışına yolu açtığını ve böylece toplumbilimi, onu yoksullaştıran ruhbilimsel kategorilerden arındırdığını da onaylıyor. Ancak, 'insancı atılım' ve 'toplumbilimsel sezgi', maalesef, toplumsal hareketin gerekirci kavrayışıyla yolundan sapmıştır. Bu gerekirci anlayış Marxçı yorumun temel yapısıdır ve onu tarihsiciliğe yöneltir. İktisadî ve toplumsal yapıların zorlayıcı etkilerini varsayan Marx, akılcı toplumsal dönüşüm yasasına ve karşı konulamaz bir nedensellik ilkesine inanmıştı; dolayısıyla toplumların devinimine yönelik her türlü insanî ve kurumsal etkiyi dışlamıştı. Bu ilkesel yanlışlık Marx'ın her iki ünlü savında da vardır; ve Popper her iki savı da mantıksal akıl yürütmeyle ve olgusal deneylerle çürütmeye çalışmaktadır.

a) Artan Sefalet Yasası - "Kârın sürekli arttığı ve zenginliğin çoğaldığı bir toplumda, işçilerin çok düşük ücretle çalışma durumunda kalacaklarını, Marx kuşkusuz doğru olarak saptamıştı. Ama bir sürekli artan sefalet yasası olduğunu sanmakla da yanılmıştı."[37] Marx kendi tarihsiciliğinin kurbanıdır. Kuşkusuz sa-

37 *La société ouverte*, s. 118.

nayi devriminin ilk dönemlerinde "çalışma gücünün" ölçüsüzce sömürülmesi, bir kutuba zenginliği, karşıt kutuba ise yoksulluğu iterek sınıfsal çelişkileri doğurmuştu. Ancak Marx, modern kapitalizmin çocukluk dönemine ait gerçeklerden yola çıkarak daha sonraki gelişmeleri de kapsayacak şekilde bir tarihsel eğilimi genelleştirirken acele etmişti. Bilinçli eylemlerin veya kurumsal politikaların tarihteki katı gidişi değiştirebileceğini hesaba katmamıştı. Oysa Batı'daki işçi sınıfları "Sermaye" ile "Emek" arasındaki güç dengesini ayarlama olanağı verecek ve koşulların işçi sınıfı lehinde düzelmesine olanak verecek örgütlerini -ki "silahları grevdir ve eylem araçları toplu sözleşmelerdir"- sürekli olarak geliştirmişlerdir. Buna ek olarak birçok Batılı devlet "vahşî kapitalizmi" bırakarak toplumsal eşitsizlikleri düzeltmeyi ve sınıflar arasındaki çelişkileri yumuşatmayı amaçlayan koruyucu yasal düzenlemeler getirmişlerdir. "Artan sefalet yasası geçerli değildir," diyor Popper. "Bize, ancak bir yüzyıl önceki işçi sınıfının duygulandırıcı sefaletinin bir betimini yapmaktadır."[38]

b) Toplumsal Sınıfların Ortadan Kalkması - Popper, Marxçı toplumsal sınıflar kuramının genelde verimli olmuş katkısını onaylıyor ve başlangıçtaki sermaye birikiminin, burjuva kapitalizmi ile işçi sınıfı arasında bir karşıtlık meydana getirdiğini kabul ediyor. Bununla birlikte Popper Marx'a iki farklı görüş açısından yaklaşıyor; öyle ki, devrimden önceki toplumsal dinamik kutuplaşan bir çatışmayı getirdiği halde, devrimden sonra bu karşıtlık yerini, toplumsal sınıfların ortadan kalkmasına bırakmaktadır.

• Devrimden önce, kapitalist toplumun kaçınılmaz olarak toplumsal kutuplaşmaya, yani burjuvalarla işçi sınıfı arasında giderek şiddetlenen bir düşmanlığa yolaçtığı kesin değildir. Bir yandan Marx'ın öne sür-

38 *La société ouverte*, s. 119.

düğü sermayenin tekelci merkezîleşme yasası esnaf, tüccar ve küçük girişimcilerden oluşan "orta sınıfın" zorunlu olarak ortadan kalkmasını gerektiriyordu. Ayrıca, bu yasa toplumdaki iki sınıftan birine zorunlu olarak girmeyen toprak sahipleri, çiftçi veya tarım işçilerinin birdenbire ortadan kalkması sonucunu getirmiyor. Nitekim Marx'ın kendisi de burjuvazinin işçi sınıfını bölmekte ve onun en değişken katmanlarını (lümpen proleterleri) aldatmakta çıkarı olduğunu kabul ediyor. Popper'e göre ise, "öngörülen iki sınıfın yerine yedi toplumsal sınıfın çıkması olanaklı: Burjuvazi, büyük toprak sahipleri, orta ve küçük toprak sahipleri, tarım işçileri, yeni orta sınıf, işçi sınıfı ve ayaktakımı proleterleri"[39].

• Devrimden sonra ise, toplumsal iki kutupluluk durumundan, tek sınıflı duruma, toplumsal farksızlık durumuna geçileceği kesin değildir. Bir kere mücadele sona erdikten sonra, proletaryanın üyelerinin karşılıklı dayanışmayı sürdürecekleri belli değildir; çıkar çatışmaları yeni bölünmelere yolaçabilir. Özellikle örgütlü proleterin tek başına yönetici konumuna gelmesi, yeni toplumsal tabakalaşma risklerini de beraberinde getirmektedir; bu da "sınıfsız toplum" beklentisinin belirsizce ötelenmesi demektir.

Mantıksal olarak iyi temellendirilmemiş Marxçı akıl yürütme, komünist toplumların ortaya çıkmasıyla büyük ölçüde çürütülmüş oldu. Üretim araçlarının kamulaştırıldığı ve demokratik kuruluşların yıkıldığı her yerde hızla büyüyen bir "yeni yönetici sınıfın", yolundan çıkmış bir bürokrasinin, bir devlet kapitalizminin, bir stratokrasinin ortaya çıktığı gözlenmiştir. Ünvanları ne olursa olsun, sivil toplumun içinden gelen belirli bir kesim, komünist devrimle ortaya çıkan sonsuza kadar sürecek bu yeni tarihsel evrede yönetimi hiç paylaşmadan ellerinde tutacaklardır.

39 *La société ouverte*, c. I, s. 101.

III. Ütopyacılık

Tarihsîci kehanete, toplumun yeniden örgütlenmesini kapsayan akılcı bir plan eklendiğinde, ortaya totaliter kötülük çıkmaktadır. Popperci ütopyacılık kavramının çağdaşı, Hayek'in kullandığı "yapımcılık" kavramına bir esin oluşturduğu muhtemeldir. Her iki kavram da, bir kişinin ya da bir kesimin önceden belirlenmiş ve öngörülmüş toplumsal düzen tasarımlarına göre bir toplumu yeniden inşâ etmek istemini temsil etmektedir.

Böylece Popper'in Platon ve Marx yorumlarındaki fark da anlaşılmış oluyor. Platon'un özcü tarihsîciliğinin, ideal bir Kent'in kurulmasını amaçlayan tutarlı bir tasarım olarak doğal bir karşılığı vardır. Marx'ın "kaderci", tarihsiciliğin ise Popper'in "toplumsal ebelik" adını verdiği sonuçları vardır; yani kaçınılmaz biçimde kapitalizmin çöküşüne yolaçacak yasalar vardır.

1. Platon'un Geriye Yönelik Etkinciliği - "Toplumsal örgütlenmedeki her türlü değişimin ancak bozulma ve yozlaşma olacağım" söyleyen Platoncu tarihsicilikle, Platon'un bu toplumsal bozulmanın tarihsel kaderini önlemek amacıyla öngördüğü program birbirleriyle örtüşmektedir. Platon, tarihsel kaderin önlenebileceğine inanmaktadır ve "diğer Devletler'in içinde bulunduğu kötülüklerden arınmış bir yetkin Devlet, Altın Çağın Devleti'ni kurarak bu amacı gerçekleştirmek istemektedir. Bu, değişmeyen, durdurulmuş Devlet'tir."[40] Platon, seçkinlerin her kademede yığınlar üzerindeki üstünlüğünü sürekli kılacak bir totaliter örgütlenmenin yaratıcısıdır. Bu örgütlenme, açık toplumun yolaçabileceği büyük karışıklıklara karşı yetkin toplumu her türlü değişimden uzak tutmalıdır. Yönetici sınıfın zihinsel ve işlevsel bütünlüğünü sağlamak: Platon'un kafasındaki ütopik dizgenin varoluş sebebi

40 *La société ouverte*, c. I, s. 26.

işte budur.

• İlkin, Platon'a göre görevleri Devlet'i yönetmek ve "insan sürüsüne" boyuneğdirmek olan "bekçiler" ve "savaşçılar" kastında meydana gelebilecek her türlü bölünme riskini ortadan kaldırmak gerekir. Ekonomik mücadelenin yeniden doğmasından kaçınmak için, Platon özel mülkiyetin kaldırılmasını ve Kent içinde malların ortak kullanımını öğütlemektedir. Kent dışında ise ticarî korumacılıktan yanadır ve kendi yağıyla kavrulmayı önermektedir. Aynı biçimde, Kent'i klan mücadelelerinin yeniden doğmasından uzak tutabilmek için özel yaşamın ortaklaşa olması ilkesini getirmekte ve aile birimlerinin bozulmasını önermektedir. Böylece ayrı bir aileyle olan bağını yitiren seçkin, aynı ve tek bir soyun üyesi olarak kabul edilecektir.

• Daha sonra, üst sınıflarla alt sınıflar arasında herhangi bir toplumsal karışmayı kesin olarak önlemek gerekir. Platon'un Devlet'i yönetici sınıfın iktidar tekelini varsaymaktadır; "yığınların" tek görevi seçkinlerin maddî ihtiyaçlarını sağlamaktır. Bu görev dağılımındaki doğal dengenin bozulmaması için Platon kesin bir ırk arıtımı öngörüyor. Devlet'in üst kesimlerinde, bekçilerin ve savaşçıların ırk arılığını korumak için gerekli her şey Devlet tarafından yapılmalıdır. Platon, iyi cins köpeklerin yetiştirilmesine benzer bir biçimde yönetici sınıfın dokusunu periyodik olarak yenilemek ve en arı üyeleri seçebilmek için etkin bir yetiştirme öngörmektedir. Devlet'in alt kesimlerinde ise, aynı biçimde yönetilen sınıfların aşırı çoğalmasını önlemek için yoğun bir doğum kontrolü önermektedir. İki sınıf arasında hiçbir geçişe izin verilemez; melezleştirme, yalnızca seçkinlerin birliğini bozar.

• Nihayet, yönetici sınıfın üstünlüğünü teminat altına alacak bir eğitim dizgesi kurulmalıdır. Eleştirel düşüncenin gelişmesinin yalnızca bölünme tohumlarını barındırabileceği düşüncesiyle Platon birbirini

tamamlayan iki kural öneriyor. Bir yandan, yönetici sınıfların eğitilmesi için acele edilmemesi, öyle ki seçkin üyeler tartışma zevkini kaybedecek bir yaşa gelsinler. Öte yandan, Platon, yönetici sınıfın zihinsel etkinlikleri üzerinde titiz bir sansür uygulanmasını ve yönetici sınıfın üyelerinin ideolojisini yönlendirecek ve birleştirecek buyurgan bir propaganda yapılmasını yetkeden istemektedir.

Popper'e göre Platon'un ütopyacılığı Adalet kavramında en üst düzeyine varmaktadır. "Doğru" olan, seçkinlerin iktidarını sürekli kılmaya katkı yapandır. "Yanlış" olan ise, toplumun doğal katmanlarına yönelik tehlike taşıyan her şeydir. Platon, adaletin ve ahlâkın ölçütü olarak devleti gören "ahlâkçı pozitivizmin" temelindeki filozoftur.

2. Marx'ın Toplumsal Ebeliği - Platon'dan farklı olarak, Marx bir "ütopyacı teknolojinin" yaratıcısı değildi. Bir eylem adamından çok, bir peygamberdi. Siyasî etkinliğe tanıdığı, sonuçta ölçülü hedefler bunu açığa çıkarıyordu: "Siyasî eylem," diye yazıyor Popper, "en iyi toplumun gebelik dönemini, en fazla kısaltabilir ve doğum sancılarını azaltabilir. İşte burada sorunun düğüm noktasındayız; tarihsici öğreti ile toplum mühendisliği yöntemi arasındaki ayrım noktasında"[41]. Burada sözkonusu olan, bir "müdahalecilikten" çok, bir "toplumsal ebeliktir"; insanların eylemleri nesnel çelişkilere ve sınıflar arası şiddete eşlik etmekten başka bir şey değildir ki, bunlar yeni toplumun gerçek ebeleridir.

Popper, böylesine pasif bir insanî etkinlik kavramının kökeninde, siyasetin, toplumsal yapının düzenlenmesi anlamında süregiden bir yanlış değerlendirmenin yattığını düşünmektedir. Çıkar çatışmalarının ortaya çıktığı ve çözüldüğü somut bir mekân olan siyaset sahnesi, büyük toplumsal olayların cereyan ettiği

41 *La société ouverte*, c. II, s. 85.

düşünülen soyut tarih sahnesi karşısında ikinci planda kalmaktadır. Devletin bir yönetici sınıf topluluğundan farklı bir şey olabileceği, düzenleyici veya düzeltici bir işleve sahip olabileceği Marx'ın gözünden kaçmıştır. Bu sınırlı siyaset kavramı Marx'ın öğretisinde iki önemli sorunun tehlikeli bir biçimde belirsizleşmesine yolaçıyor: Bir yandan şiddetin rolü, öte yandan da demokrasinin niteliği.

• Şiddetin kaçınılmazlığı - Popper Marx'm metinlerindeki ikianlamlılıkları, belirsizlikleri ortaya çıkarmaya çalışıyor. Şiddet konusunda gerçekten de biri "aşırı uçta", öbürü "ılımlı" iki yoruma olanak vardır. Birinci yoruma göre kapitalist üretim tarzını temelinden çökerten çelişkiler ve işçilerin içinde bulunduğu olumsuz koşullar yüzünden devrimin olması kaçınılmazdır. Bu yüzden devrimci güçlerin saldırgan bir tavır almaları ve "şiddeti" toplumun dönüşümüne giden zorunlu hazırlık evresi olarak görmeleri gerekmektedir. İkinci anlayışa göre, kapitalist sistemin çerçevesi içinde kısmî reformların elde edilmesi fikri dışlanmamıştır. Bu yüzden ileri güçler ancak karşı güçlerin bir saldırısı durumunda güce başvuracaklardır. Birinci durumda, işçilerin şiddete başvurmaları tarihsel zorunluluğun ebeliğini yapmaları demektir; ikinci durumda ise şiddete başvurma burjuvazinin tavrına bağlı olmaktadır. Oysa, diyor Popper, "aşırı uçtaki yorum Marx'ın fikriyle uyumlu tek seçenek olarak gelmektedir bana" ve şunu ekliyor: "Muhtemelen şiddete dayanan bir devrim öndeyişi bana, öteden beri Marxçılığın en zararlı ögesi olarak görünmüştür". Kapitalizmin "kendi mezarını kazdığı" ve karşıtlıkları keskinleştirerek gelecekteki "mezarının kazıcılarını" hazırladığı fikrini içeren tarihsici kuram, böylece daha iyi bir topluma giden yolu açacak bir çatışmayı, bir "son kavgayı" zorunlu kılmaktadır.

• Demokrasinin devre dışı bırakılması.- "Yalnızca iki

yönetim hiçimi vardır: Demokrasi veya tiranlık." Popper'e göre demokrasinin ölçütü çoğunluğun temsilî iktidarının varlığından çok, azınlığın şiddete başvurmadan iktidara gelebilme olanağında yatmaktadır. Oysa burada da Marxçı tarihsicilik, demokratik kurallar açısından iki yönden tehlike oluşturmaktadır. Öncelikle, belirli tarihsel koşullar altında işçi sınıfının şiddete başvurmadan, barışçı yollardan iktidarı ele geçirmesi Marx'a uzak bir yaklaşım olmasa bile, daha sonra iktidara gelen bu yeni çoğunluğun sözcülerinin karşıtlarına koşulsuzca hiçbir hak tanımayacakları, onun gözünden kaçmışa benziyor. Oysa bir çoğunluğun bir azınlığa kendi yerine geçme hakkını vermeyi reddetmesi ve rakiplerini ortadan kaldırma tehdidi, şiddete dayalı bir tepkiyi de beraberinde getiriyor. Daha genelde ise, Marxçı devlet kuramı demokrasi kavramı etrafında bir anlam kargaşasına neden oluyor. Marx'ın tümüyle Platoncu bir ayrıma dayanarak devletin "özü" ile, yani proletarya diktatörlüğü ile, devletin "varoluşu", yani anayasal rejimi arasında yaptığı ayrım, onu monarşi, faşizm veya parlamenter cumhuriyet arasında yalnızca bir derece farkı görmeye yöneltmiştir ki, aslında bunlar arasında çok temel ayrımlar vardır. Her rejim zorunlu olarak tek bir "öz"e, yani kapitalist baskıya bağlıysa ve eğer kötülüğün kökleri yokedilmek isteniyorsa, tiranlıkla demokrasi arasında bir ayrım yapmaya gerek yoktur. Popper'e göre demokrasi-tiranlık ikilemi önem bakımından kapitalizm-sosyalizm ikileminden her zaman önce gelmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TOTALİTER PROGRAMIN YIKICI MANTIĞI

Popper doğa bilimlerinde veya toplum bilimlerinde kullandığı yöntemi, totaliterciliğin deneyim alanına da aktarmıştır. Totaliterciliği de, yanlışlama ilkesine bağımlı herhangi bir hipotez gibi, toplumsal yaşamın örgütlenmesiyle ilgili bir hipotez olarak kabul etmektedir. Popper tarihsel olgulara hiç girmeden, Sokratesçi akıl yürütmenin tüm kaynaklarını totaliterciliğin en parlak "çürütülüş"lerinden biri için seferber etmektedir. Ona göre totaliterciliğin yanlışlanması iki yönlüdür: İlkin tarihin mutlak bir anlaşılabilirliğine ilişkin düşünsel sav olarak yanlışlanabilirdir; ikinci olarak da toplumsal düzenin daha sonraki köktenci dönüşümüne ilişkin maddî sav olarak yanlışlanabilirdir. Totaliterciliğin en ölümcül tarafı da toplumdaki çoğulculuğu yıkmaya yönelik bir tür "ahlâksal pozitivizme" yolaçmasıdır.

I. Düşünsel Engel: İnsan Bilgisinin Eksikliği

Totaliter düşüncenin başlıca etkilerinden biri, toplumsal oluşumların gelişmesi ve geleceği hakkında yanılma payı içermeyen kehanetlerde bulunmayı üstlenmiş olmasıdır. Bütün tarihsici görüşler kaçınılmaz olarak totaliterciliğe yolaçmasa da, kehanet boyutu bütün totaliter görüşlerde yeralmaktadır. Bu görüşler iki bakımdan temelsizdirler.

• Öncelikle, kehanete dayanan öğretilerin büyük bir

bölümü, olgucu bilimlere atfedilen yol ve yöntemleri kullanmakta ve kuşkulu ötetaşımalarla (extrapolation) tarihsel öngörülerde bulunmaktadırlar. Gerçekte doğa bilimlerinin amacı, "koşulsuzca kehanetlerde" bulunmak değil, ancak koşullara bağlı öndeyilerde bulunmaktır. Kuşkusuz, güneş sistemi örneğinde olduğu gibi, kapalı, durağan, kendini sürekli yenileyen ve dolayısıyla kesin tahminlerde bulunabilecek dizgeler vardır. Bir kuyruklu yıldızın geçişini veya bir ay tutulmasını son derece kesin bir biçimde önceden hesaplamak olanağı vardır. Ancak bu egemen hipotez değildir. Genel kural olarak, bilimadamının elinde olan yalnızca koşullara bağlı öndeyilerde bulunmaktır, yani son derece karmaşık ve değişken başlangıç koşullarına bağlı, daha genel yasalardan çıkabilecek önermeleri ifade etmek. Buna karşın, ayrıcalıklı bilgi verme konumuna sahip uzun süreli hipotezler inşâ etmek pratik olarak geçerli değildir.

• Bundan başka, insan toplumlarının evrimini, uygarlıkların başından itibaren olagelmiş her türlü dönüşümü tek ilke etrafında açıklayabilecek sarsılmaz bir yasa mevcut değildir. Aynı şekilde, bir gelişim kuralı kabul edilmediği için toplumların tarihinde kalıcı, durağan ve homojen "eğilimler", saptamaya yönelik kuramları da Popper kuşkuyla karşılıyor. Eğer eğilimlerin saptanmasından evrensel yasaların yerini tutacak düşüncelerin saptanması anlaşılıyorsa, böyle bir akıl yürütme Popper için geçerli değildir. Buna karşın, eğer "eğilimler dönemlere göre ve farklı coğrafyalara göre değişebilen ölçülü tekil önesürmeler olarak kabul edilirlerse ve bunlar, kendileri de evrime açık başlangıç koşullarına bağlanırlarsa, böyle bir yaklaşım yararlı olabilir. Toplumsal bilimlerdeki "eğilimler", doğa bilimlerindeki "olasılıklarla" eşdeğer olamazlar.

• Popper'in bütüncü bilgi konusuna kuşkulu yaklaşımı, onun, eylemlerimizin önceden kestirilemez ve

istenmeyen sonuçlarını öngörmek konusunda toplumsal bilimlere yüklediği, görünüşte ikinci derecedeki görevi daha iyi anlamaya olanak veriyor.

Popper için, toplum bilimleri alanındaki öngörüler son derece sınırlı kalmak zorundadır. Çünkü önceden bilinemezliğin egemen olduğu bu alan son derece değişkendir. Popper Batı biliminin çağdaş totalitercilik gibi son derece kitlesel bir olayı önceden kestirememesini buna kanıt olarak gösteriyor. Aslında Marx, kapitalist toplumun zorunlu dönüşüm yasalarını formüle etmek yerine, sermaye birikiminin sakıncalarına karşı toplumsal yaşamdaki etkin güçlerin bununla nasıl mücadele edeceklerini ifade etseydi, kendi çağının en büyük beyni olarak kabul edilebilirdi.

Popper'in toplumsal bilimlere yönelttiği eleştirilere bakıldığında, onun, aklın saldırgan taleplerine karşı toplumun tümüyle saydam olduğunu kabul eden totaliter düşünce biçimlerine karşı duyduğu tepki daha iyi anlaşılıyor. Totaliterciliğin dramı, düşüncenin mutlak egemenliği savında olmasına karşın, pratik düzlemde en uç noktadaki akılsızlıklara neden olmasında yatmaktadır.

II. Maddî Engel: Başlangıç İdeallerinin Bozulması

Popper'e göre totaliterciliğin saçmalığına iknâ olmak için, tarihteki deneyimlere başvurmak bile gerekmemektedir. Totaliterciliğin, aslında onun başlangıçtaki büyük hedeflerini kaçınılmaz olarak tahrip eden paradokslarla karşı karşıya olduğunu ortaya koymak için basit mantıksal akıl yürütmeler yetmektedir.

1. İlk Paradoks Devrimci Sürecin Önderlerini Kapsamaktadır - En üstün yapıcı eylem biçiminin devrim olduğu kabul edildiğinde ve devrimcinin de yalnızca geçmişi "tabula rasa" (boş levha) haline geti-

ren kişi değil, daha önce hiç kurulmamış bir toplumu yeniden inşâ eden mutlak bir yenilikçi olduğu kabul edildiğinde, aynı zamanda devrim önderlerinin kendilerinin de alt-üst olmuş bir toplumun üyeleri olduğunu kabul etmek gerekiyor. Dolayısıyla gerçek bir devrim, değiştirilecek toplumun üyelerinin fiziksel olarak yokedilmelerini ve tamamen yeni bir kuşağın ortaya çıkarılmasını işaret etmektedir. Zamanımızın en kararlı devrimcilerinden olan Kamboçya'daki Kızıl Khmerler bile kendi yıkımlarına giden yolu daha fazla sürdürememişlerdi. Bu bakımdan yüzyılın en tutarlı devrimcisi Che Guevara'dır. Che için devrim, devrimci eylem içinde tüketilmiş oluyordu; bu yüzden Küba Devrimi yerleşip oturduktan sonra Che, tüm payelerini geride bırakarak Bolivya ormanlarında özgürlükçü mücadeleyi sürdürmeyi seçmiştir. Bu bakımdan Popper için devrimci ideale yakın kişilerin Stalincilik'ten çok Blankicilik tarafında aranması daha yerindedir.

2. İkinci Paradoks Devrimci Sürecin Kazanımlarını Oluşturan Toplumsal Yapıları Kapsamaktadır - Aslında totalitercilik, eğer toplumun baştan aşağıya değiştirilmesi göze alınmadığı takdirde, hiçbir tekil olgunun değiştirilemeyeceği fikrinden hareket etmektedir. Reformcunun dereceli ve artan bir iyileştirmeye inandığı yerde, devrimci toplumsal düzenin toptan ve acil bir dönüşümünü öne çıkarmaktadır. Oysa bu noktada ütopyacı proje olguların sınanması karşısında tutunamamaktadır:

• Bir yandan bu proje eski toplumun kurumlarına, geleneklerine ve bazen binyıllara dayanan kökleşmiş kafa yapılarına gelip dayanmaktadır; bunların birdenbire ortadan kaybolmaları beklenemez.

• Öte yandan, eski düzen yeni idarenin hedeflerini yeniden düzenlemesine ve geri adım atmasına neden olacak şekilde varlığını sürdürmektedir. Bir toplumun siyasî ve kurumsal "üstyapısını" hızla değiştirmek her

zaman olanaklı olsa bile, örneğin bir monarşinin yerine cumhuriyeti getirmek veya çarlık yönetimi yerine Sovyet demokrasisini getirmek olanaklı olsa bile, iktisadî ve altyapısal teknolojik dönüşümleri, dahası toplumsal ve kültürel geleneklerin köklü ve hızlı bir dönüşümünü yapmak çok daha zordur. Maoculuk da bu anlamda, yeni düzenin kurulmasından sonra bile kapitalist üretim ilişkilerinin ve bireyci düşünme biçimlerinin varlıklarını sürdürmeye devam edeceğini hesaba katarak, Çin'de, yerleşmiş bir devrimci kuşağın ortaya çıkabilmesi için "birçok kültür devrimi" yapılması gerektiğini ifade ediyordu.

3. Üçüncü Paradoks Eskiyi Yıkıp Yerine Yeniyi Kuracak Eylemleri Kapsamaktadır - Toplumun genel olarak yeniden örgütlenmesine ilişkin "bütüncü" sav, ikili mantıksal engelle karşılaşmaktadır. Pratik düzlemde, ne devlet, ne parti, ne de birey hiçbir zaman bir toplumsal dönüşüm tasarısını bütün ayrıntılarıyla yönlendirecek ve karmaşık ilişkileri, etkileşimleri tümüyle denetim altında tutabilecek durumda değildir. Bundan başka, eğer devletin toplumsal yapıya yönelik müdahaleleri önceden kestirilemeyen ve istenmeyen etkileri ve sonuçları ortaya çıkararak "bütüncülüğün" zorluklarına yenilerini ekliyorsa, bu "sapkın etkiler" devletin arabuluculuğunun son derece katı olduğu ve bu etkilerin sonuçlarını sınırlayabilecek meşru kurumların varolmadığı totaliter ülkelerde çok daha yıkıcı olabilir. Zamansal açıdan ise, bir devrimin ilkece zamana ihtiyacı vardır; oysa "Tasarı"yı uygulamaya koyma süresi önceden kestirilemeyen güçlükler yaratarak ve yeni sorunlar ortaya çıkararak başlangıçtaki hedeflerin değişmesi ve "başlangıç ideallerinin bozulması" sonucunu getirmiştir. "Toplumsal dizge yeniden inşâ edilirken de işleyişini sürdürmelidir; bu konudaki aşırılık ister istemez akıldışıdır, çünkü toplumsal örgütlenmenin topluca bir dönüşümünün,

yeni toplumsal dizgenin derhal uyumlu bir işleyişine yolaçacağını düşünmek saçmadır; deneyimsizliğin ve birçok yanlışın yapılacağı kabul edilmelidir"[42]. Dolayısıyla bütüncü toplumsal proje yokolmaya mahkûmdur, toplumsal malzemenin karmaşıklığı ve "dikkafalılığı" karşısında başarısızlığa uğrayacaktır. Komünist devletlerin büyük çoğunluğu tarafından izlenen zikzaklı yol, Popper için ütopyacı tekniğin pratikteki uygulanamazlığının kanıtıdır. Böylesi bir projenin acilen ve hoyratça uygulanmaya konulması öylesine yanlışlara neden olmaktadır ki, yeni düzenlemeler derhal bunların yerini almaktadır. Popper buna kanıt olarak Sovyet Devrimi'nin başlangıç yıllarını göstermektedir. Ütopyacı pratiğin bir türü olan "savaş komünizmi" öyle zararlara yolaçmıştır ki, Lenin buna bir ara vermek ve Yeni Ekonomi Politikası'nı (NEP) ortaya atarak kısmî uygulamaları yeniden devreye sokmak (tarım ürünleri piyasasının yeniden oluşturulması, kişisel girişimlere kısmî bir geri dönüş, ücretlerin hiyerarşiye göre düzenlenmesi) gereğini duymuştur. Popper'e göre "ütopyacı toplum mühendisi" stratejik varsayımlarının geçerliliğini sınayacak kısmî deneyleri daha baştan reddetmekle, kendini, Popper'in deyimiyle "planlamasız bir planlamacılığa" mahkûm ediyordu; yani çare olarak yürürlüğe sokulan politikaların başlangıçta düşünülenlerle uzaktan yakından bir ilişkisi yoktu. Tüm "ütopyacı dizgeler" dogmaları sözsel düzeyde tatmin eden "bütüncü programlarla", bu dizgelere ayakta kalabilme olanağı veren oportünist politikalar arasında kolayca anlaşılabilecek bir salınım yapmaktadır. Böylece "ütopyacı toplumlarda" ideolojinin uyutucu rolü daha iyi anlaşılıyor. Geleneksel toplumlardaki söylence imgesi veya sözde bilimsel yapılardaki düzen imgesi sayesinde ideoloji, kuramla pratik arasında olmaması gerektiği

42 *La société ouverte*, s. 135.

düşünülen mevcut karşıtlıkları gizleyerek toplumu edilginleştirmeyi hedefliyor. Komünizme bağlı bir ülkede ideoloji, yönetici sınıfa, gerçeklikle devrimci çizgi arasında görülen karşıtlıkların üstesinden gelme olanağı vermektedir; örneğin toprağın zorla kamulaştırılması politikasıyla (1930'larda Kulaklar'ın sertlikle tasfiye edilmesi uygulaması), bunun tam karşıtı olan köylüye toprak dağıtma politikasının, aynı ve kusursuz bir devrimci mantığın parçası olduğunun gösterilmesi gibi.

Komünist Çin'in yakın zamanlardaki evrimi Popper'in akıl yürütmesini güçlendirir yöndedir. Bugün Çin'i yöneten "gerçekçi" yöneticiler, ekonominin geri kalmışlığını Büyük Kültür Devrimi sırasındaki coşkulu yanılsamalara ve yapılan yanlışlara bağlamaktan kaçınmıyorlar. Ama öte yandan, Marxçı-Leninci çizgiye koşulsuz bağlılık, peygamber Mao Çe-Tung'la, pragmatik Deng Ciao-Ping'in aynı yolda oldukları sonucunu getirdiğinden, Çin bürokrat sınıfının birliğini kurtarmaya olanak veren uzlaşıyı sağlamaktadır.
Kısacası, Popper için devrimcilerle, reformcular arasındaki ayrılıktan çok, iki reformcu kategori arasındaki ayrılık daha fazla önemlidir; yani toplumu adım adım dönüştürmeye razı olmuş reformcu kategori ile, bu anlayışı yadsıyan ve ne pahasına olursa olsun, bedeli ne olursa olsun bin yıllık bir tasarımın kurgusunu öngörenler arasında.

III. Ahlâkbilimsel Engel: Toplumsal Çoğulculuğun Olumsuzlanması

Totaliterciliğin en hoşgörülmeyecek boyutu hiç tartışmasızca bu olumsuzlanmada yatmaktadır. Totalitercilik yalnızca düşünsel olarak yanlış temellenmiş ve maddî yönden yanıltıcı olmakla kalmıyor, aynı zamanda ahlâksal açıdan da dayanaktan yoksundur;

tüm özgürlük alanlarını yöntemsel olarak ortadan kaldırmaya yönelmektedir.

1. Dogmacılık Sarmalı - Totaliter girişimin tekçi (monist) mantığını ortaya koymak için bilgibilim bir kez daha devreye giriyor. Popper'in gözünde tüm totaliter düşüncelerin tabanında yeralan "özcülük"le, totaliter düşüncenin kolayca yöneldiği iktidar fikri arasında aynı tözden gelen bir bağ vardır. Totaliter düşünce, temellerini, bir tür öte dünya bigisi inancına dayalı "sonul ereklerin", "yüksek tasarıların" varlığında bulmaktadır; öyle ki, uygun araçlarla bunların bilgisine ulaşılabilir. Oysa böyle bir savın dayanağı yoktur. "Bilimsel yollarla sonul ereklere ulaşmanın olanaksızlığını" son derece açık olarak ifade eden bilimin şimdiye kadarki kazanımları bu sava karşıdır ve toplumun iki "ideal maketi" arasına net bir çizgi çekilebileceğini savunan fikir, başarısızlığa uğramaya mahkûmdur. Hoşgörüsüzlüğün mukadder döngüsü buradan doğmaktadır. Böylece, karşıtlıkları ve olguların hakemliğini kabul etmeyen ütopya, hızla etkinlikle yayılan ve her türlü değişime karşı durmaya çalışan dinsel nitelikli bir inanca dönüşmektedir: Eğer bir topluluk, kökeni ne olursa olsun, hakikatin tekeline sahip olduğu savında ise, bu hakikati tartışan veya yalnızca ondan kuşku duyanları bile "düşman" olarak görecektir.

Bu bakımdan Popper, "totaliter uygulamalarla", "bütünselleştirici bilgi anlayışları" arasında büyük bir uçurum görmüyor. Yakın zamanların sıradışı ütopyacılıkları (Hitler, Stalin ve Mao'nun) yanında, düşünsel düzlemde ortaya çıkan ve en yaygın ifadesini düşünce akımlarının ve aydın çevrelerinin çoğalmasında bulan sıradan ütopyacılık yeralmaktadır. Düşünsel açıklığın ve kesinliğin peşinde olmakla, düşünceyi sınırlar içine alarak insanları bir suskunluğa hapsetmek isteyen ve farklı düşünce akımlarıyla akılcı ilişkiler kurulmasını engellemeye çalışan fanatik yorum arasındaki fark

bellidir. Gerçekten de başkalarının yadsınması bu iki ütopyacılığın ortak yönü değil midir?

2. Toplumsal Yaşamın Aynılaştırılması - Bu düşünce dizgesinin özünde olan ahlâkdışılık kendini farklı bir yönden açığa vuruyor. Mutlak bir toplumsal denetiminin olabileceğini varsayarak, toplumsal örgütlenmenin önceden belirlenmiş bir plana göre yürütülmesi sırasında, eleştirel aklın ve pratik deneyimlerin ışığında böyle bir planın uygulanamazlığının ortaya çıkması, ütopyacı yöneticiyi gözden düşmek pahasına da olsa karşılaştığı güçlükleri yadsımaya yöneltmektedir. Özellikle büyük ölçekli bir projenin uygulanması, zorunlu olarak kısmen belirsiz ve denetim altında olmayan tepkilere sahip olabilecek çok sayıda bireye dayanacağından, "ütopyacı", bazı kurumlar aracılığıyla kişisel ögeyi denetim altında tutmaya ve bireylerin uysallığından emin olmak için aynılaştırılmış davranışları bireylere kabul ettirmeye yönelmiştir. "Ütopyacı teknik," diyor Popper, "anahtar konumları elde tutmayı ve devletin gücünü, devletle toplumu özdeşleştirecek boyutlara kadar yaymayı hedeflemektedir."[43]

3. Kuşakların Fedâ Edilmesi - Totaliter şiddetin en çarpıcı yüzü belki burada ortaya çıkıyor. Ütopyacı daha baştan, reformcu çözümü a priori devre dışı bıraktığından, kendi hayallerini uygulamaya koymanın bir sonucu olarak toplumun uğradığı korkunç kayıpları, kaçınılmaz ve geçici kötülükler olarak değerlendirerek, özgür cennete giden yolda böyle şeylerin olmasının zorunluluğunu ifade edecektir. Oysa, ahlâksal bakımdan bazı kuşakların topluma fedâ edilmesi hoşgörülemez: "Bütün kuşaklar geçicidir ve bütün kuşakların önemsenmesi onların haklarıdır; ancak hiç tartışmasız bizim kuşağımıza ve ondan sonra gelecek

43 *Misère de l'historicisme*, s. 70.

olana karşı büyük sorumluluğumuz var; sanıyorum her kuşağın da yapması gereken, yaşamı daha az insafsız ve daha az haksız kılmaya çalışmak olmalıdır."[44]

Popper'in hiç ödünsüz çizdiği ütopyacı yıkıcılığın bu görünümü bir soru işaretini de beraberinde getiriyor. Totaliter bütüncülüğün süregiden biçimine yolaçmayacak toplumsal kuruluşların tasarımlanmasına olanak yok mudur? Popper'in bu soruya yanıtı kesinlikle olumludur. Liberal uygulama, ona göre, toplumun meşru evrimine akılcı ve insancı bir çerçeve hazırlayarak, yukarıdaki soruya verilebilecek en yakın yanıt bulunmaktadır. Liberal ilkelere boyuneğmeyi kabul etmeyen toplumsal düzene yönelik her reform hareketi, er veya geç şiddete sürüklenecektir. "Akıl"la "devrim" arasında bir orta yol yoktur.

44 *Conjectures et réfutations*, s. 330.

ALTINCI BÖLÜM

TOTALİTER DÜŞÜNCENİN EBEDİ ÇEKİCİLİĞİ

Totaliter girişimin düşünsel köklerini ve kendini tahrip eden mantığını gözler önüne sermeyi amaç edinmiş olan Popper, aynı zamanda eleştirel düşüncenin bunca gelişimine rağmen, belli sürelerle yinelenen kapalı topluma, babaerkil düzene yönelik eğilimlerin nedenlerini de anlamaya çalışmaktadır. Bizi, totaliterlik olgusunun içyüzünü araştırmaya çağırmaktadır.

I. İki Toplumun Süregiden Çatışması

Popper'in açık toplumla kapalı toplum arasında yaptığı ayrımı hatırlamak gerekiyor. "Kapalı Toplum" organik ve durağan toplumdur; bu toplumun üyeleri doğa yasaları ile toplum kuralları arasında bir fark gözetmezler, aynı etkinliklere katılırlar ve dünyayla olan bağlarını büyüsel anlamda düşünürler. Buna karşın "Açık Toplum", doğal olaylarla toplumsal uzlaşımları birbirinden ayırdeden laik toplumdur; fikirlerin ve eleştirilerin serbestçe gelişmesini kabul eden liberal toplumdur, bireylerinin farklı ve özel etkinliklere sahip olmasını kabul eden, farklılıkları esas almış toplumdur.

1. Popper'in bu ayrımı Weberci ideal-tip kavramına dayanmaktadır; yani Eski Yunan'ın tarihsel evriminden çıktığı ve toplumsal örgütlenmenin kalıcı tiplerini yansıttığı düşünülen bilinçli basitleştirmelere. Pop-

per'e göre "Kapalı Toplum" bir kuruntu, kendi imgeleminden çıkan yapay bir kurgu değildir, ama insanların oluşturdukları ilk toplulukların işleyişine dayanan bir modeldir. Bu nedenle Toynbee'nin, Platon'un Devlet'ini Eski Yunan felsefesinin bir soyutlaması sayan yorumuna da karşı çıkmaktadır. Popper'e göre Platon, eski Yunan kentlerinin çöküşlerini durdurmaya ve onları kabileci toplumun hiçbir şekilde hayalî olmayan modeline göre yeniden inşâ etmeye çalışan gerçekçi bir ütopyacıdır.

2. "Açık Toplum" yandaşlarıyla "Kapalı Toplum" yandaşlarının tarihte ilk kez karşı karşıya gelmeleri, uygarlık tarihimizin kalıcı ögelerinden birine yol açmaktadır. Atina demokrasisinin yıkılması yüzünden, Kapalı Toplum hızla eski konumuna ve gücüne erişmişti; ancak eleştirel düşüncenin yeni tohumları yeniden yeşerdi. İlk Hıristiyanlık, Yenidendoğuş (rönesans) ve reform, Aydınlanma Çağı ve 1789'un idealleri Açık Toplum'un kurulmasına giden önemli kilometre taşlarıydı. Bununla birlikte, demokrasinin yayılması tiranlığın köklerini ortadan kaldırmadı. Modern totalitercilik, eski "totalitercilik"in tamamen benzeri olmasa da, İ.Ö. 5. yüzyılda ortaya çıkan ve o zamandan beri temelleri pek fazla değişmemiş olan bir mücadelenin "ebedî hikâye"sinden başka bir şey değildir. Burada sözkonusu olan birbirlerine kökten karşıt olan, birbirlerini tümüyle dışlayan ve biri ya da diğeri devredeyken onları temel ilkelerinden uzaklaştıran iç çelişkilere sahip tiplerdir.

3. Bu yüzden, zaman zaman Popper'in tarihsici eğilime boyuneğdiği düşünülmüştür. "Kapalı Toplum" "Açık Toplum" ikiliği ve özellikle Açık Toplum'a doğru karşı konulmaz bir gidiş olduğu fikrinin buna eşlik etmesi gerekirci bir tarih görüşünü açığa vuruyordu, üstelik tam da gerekirci olmayan bir evren görüşünü kararlılıkla savunan biri tarafından. Bu konuda Popper'in

düşüncelerinde bir ikianlamlılığın olduğu ancak görünüşte doğrudur:

• Bir yandan Popper, insanlığın şimdilerde eşiğinde olduğu bir tür Altın Çağ'ın kurulabilme olanağına hiçbir şekilde inanmamaktadır: "Açık Toplum ve Düşmanları"nda "Kapalı Toplum'un sözde yetkinliğini beklemek anlamsız bir şeydir; bu göksel düş yeryüzünde gerçekleşmeyecektir" ve "Eğer aklın ürünlerinin değeri bilinirse, eleştirel yetiler işletilirse ve kişisel sorumlulukların bilincine varılırsa, büyüsel kabile dönemine bir daha geri dönülmeyecektir" demektedir.

• Ama öte yandan, Popper, Açık Toplum'un kök salmasının artık geri döndürülemeyecek bir şey de olmadığını ve Açık Toplum'un kökleşmesinin, ebedî düşmanlarına karşı onun ilkelerini savunacak olan kişilerin yetilerine bağlı olduğuna işaret ediyor gibidir: "Tarihin akılcı yorumu umudunu, insanların kendilerini akıllarına başvurarak yönettiği dönemlerden alıyor; Açık Toplum'un savunucuları şu ya da bu gelişim yasasına bel bağlamamaktadırlar, bu hareketin bize bağlı olduğunu ve onu düşmanlarına karşı savunan olmayınca da Açık Toplum'un ortadan kalkacağını bilmektedirler."[45]

Yani paradoks ancak görünüştedir. Popper tarihin deviniminin durdurulabileceğine inanmamaktadır. Bunu yapmayı deneyen toplumlar, totaliter toplumlar, aslında taklit etmeye çalıştıkları özgün düzenin ancak kötü birer kopyasıdırlar. Toplumsal devinimi sınırlamanın ve merkezdışı güçleri engelleyebilmenin olanaksızlığı kısa zamanda ortaya çıkacaktır. Ancak Açık Toplumlar'ın bundan böyle totaliterciliğin yeniden doğabilecek yedi başlı ejderine karşı bağışıklı olduğu ve Açık Toplum üyelerinin bu tehlikeye karşı tedbiri elden bırakmaları anlamına gelmiyor. Kapalı Toplum'un güçlü kökleri yalnızca toplumun bağrında varolmakla

45 *La société ouverte*, c. II, s. 214.

kalmıyor, daha da önemlisi kişilerin zihinlerinde varlığını sürdürmektedir; elverişli koşullar altında yeniden doğabileceği her türlü tahminin ötesindedir.

II. Totaliterciliğin Kalıcı Nedenleri

Karl Popper bizi bir çeşit cehenneme inişe davet etmektedir. Eğer totaliterci eğilim liberalizmin göz kamaştırıcı ilerlemesine rağmen hâlâ sürüyorsa, bunun sebebi, ona zemin hazırlayan tarihsel ortamların ötesinde, köklerini bir yanda Eski Yunan'da Açık Toplum'un ortaya çıkışında bulan derin, yüzlerce yıllık duygulardan, öbür yanda da doğamızdan, biyolojik yapımızdan almasıdır. Bir yanda Kapalı Toplum özlemi, öte yanda düzen ihtiyacı çağlar boyunca totaliter düşünceye yolaçmış kalıcı nedenlerdir Popper'e göre.

1. Kapalı Toplum Özlemi - Eleştirel ve insancı düşüncenin Eski Yunan'da ortaya çıkması insanlığa olağanüstü verimli bakış açıları sağlaması yanında, kaygı ve endişe duygularını da beraberinde getirmiştir ve genel anlamıyla bir "uygarlık gerilimi" yaratmıştır. "Babasız bir toplumda yaşıyoruz," diye yazıyor Popper, "bu, tarihin ortaya çıkardığı en iyi toplumdur"; ama öte yandan, bu, insanların zihinlerindeki "baba-erkil devlet" anısını yoketmiyor; çünkü bu sayede insanlar çatışma ve güvensizlikten uzak kalabilecekleri bir kozanın içinde olabileceklerdir.

Freudcu "huzursuzluk" kavramıyla, Popperci "gerilim" kavramı arasında açık bir yakınlık var: "Benim uygarlığın gerilimi dediğim şey Freud'un "Uygarlık ve Huzursuzlukları" kitabında yazdıklarına oldukça yakındır."[46] Popper, çağdaş düşüncenin başlıca kapalı dizgeleri arasında Marxçılığın yanına yerleştirdiği psikanalitik kurama karşı tepkisini hiç gizlemiyor.

46 *La société ouverte*, c. I, s. 243.

Bununla birlikte, Freudcu antropolojinin bazı yönlerine karşı ilgisiz değildir ve Freud'un ortaya attığı bireyin kişisel yolu ile insanlığın ortaklaşa yolu arasındaki benzerliği birçok bakımdan kabul etmektedir. Örneğin Kapalı Toplum'dan Açık Toplum'a giden yol, insanı çocukluktan erginliğe taşıyan yola benzemektedir. Bu yolda elbette korkular, sıkıntılar ve bazen insanlarda çıkış noktalarına dönme eğilimleri yaratan ve yeniden doğumlarındaki güvenli ortama veya babaerkil topluluğun etkileyici güvenliğine dönmeyi umut ettiren şiddetli gerilimler mevcuttur. "Uygarlığın gerilimi, günümüzde özellikle toplumsal çalkantı dönemlerinde kendini dışa vuruyor" diye yazıyor Popper. Böylelikle çağdaş totalitercilik, Avrupa'nın yeni liberal demokrasilerinin deneyimsizliklerini ve kırılganlıklarını fırsat bilerek, insan ruhunun en derinlerindeki içgüdüleri kendi tarafına çekebilmiş ve kitlelerde boş ve delice bir umutla, bir ve ayrımsız bir toplumun özlemini canlandırmıştır. Faşizm ya da komünizm görünümü altında tüm çağdaş ütopyacılıklar, kendilerine göre bir yeni toplumsal cennet, bir barış ve mutluluk adası ilân etmişlerdir; burada bireyler liberal karışıklık ve düzensizlikten uzak, ayrımsız toplumun büyük bütünü içinde eriyeceklerdir (komünizm) veya kendilerini yeniden oluşan bir toplulukta bulacaklardır (Nasyonal sosyalizm). Demek ki, ilk Yunan Kentleri'nin çözülmesine benzer bir biçimde gerideki totaliter eğilimleri, eski toplumsal birlik hayallerini canlandırabilecek yıkıcı koşullar bugün de mevcuttur.

Popper, Açık Toplum'un içsel eğilimleri yüzünden "soyut toplum" adını verdiği bir duruma sürüklendiğini ve Kapalı Toplum özleminin bu sebepten modern dönemde yeniden canlandığına işaret ediyor. Bu noktadaki çözümlemeleri üstü örtük kalmış olmakla birlikte, toplumsal etkinliklerin parçalanmasını ve

davranışların bireyselleşmesini kolaylaştıran eğilimlerle, toplumsal ilişkilerin soyutlaşması ve ortaklaşa işlevlerin kişilerden bağımsızlaştırılması eğilimlerinin ters yönde olduğu Popper'in gözünden kaçmıyor. Daha 1942'de Orwell'i anımsatan bir biçimde, "insanların hemen hiçbir zaman yüzyüze gelmedikleri, her türlü işin birbirlerinden soyutlanmış bireyler tarafından mektupla ya da telgrafla iletişim kurularak yürütüldüğü, insanların kapalı otomobillerde yolculuk yaptığı ve yapay döllenmeyle çoğaldığı bir toplum"dan sözediyordu; şu sözler de Popper'in: "modern toplum birçok bakımdan böyle soyut bir topluma benzemektedir; kentin yollarında yayalar birbirleriyle karşılaşırlar, ama birbirlerini tanımazlar, birçok bireyin birbiriyle çok az insanî ilişkisi vardır, tanınmadan ve soyutlanmış olarak yaşarlar."[47] Giderek "Açık Toplum"u zayıflatan ve babaerkil eğilimlere umulmadık yollar açan bu "soyut toplum" görüşü, Max Weber'in akılcılaştırmanın yükselişi karşısında duyduğu endişeleri anımsatmaktadır. Max Weber de bu akılcılaştırmanın, insanların yaşamlarında ve davranışlarında bir rutinleşmeye yolaçacağını ve çağdaş insanda akılcı-meşru kurumlara karşı bir düş kırıklığı duygusu yaratacağından endişe ediyordu. Bununla birlikte Popper, Max Weber'in aksine, rutinleşme ve bürokratikleşme arttığı zaman, karizma sahibi önderlerin yeniden ortaya çıkacağını savunan akıl yürütmelerden kaçınır. Ama Popper özgürlük toplumunun yumuşak başlı bir toplum olmadığını, birçok risk taşıdığını ve insanların özgür kalmak istiyorlarsa bu sorunlarla dürüstçe mücadele etmeleri gerektiği görüşünde Hayek'le aynı fikirdedir.

2. Düzen Gereksinimi - Popper için zihnin kalıcı ürünlerinin tarihsel ve toplumsal boyutları dışında

47 *La société ouverte*, c. I, s. 142.

organik veya biyolojik yönleri de vardır.

Gerçekten de, Kapalı Toplum özleminin ötesinde, insanın ruhsal yaşamının derinliklerinde süregiden bir düzenlilik gereksinimi vardır. K. Lorenz'in çalışmalarının Karl Popper'in düşünceleri üzerindeki etkisi burada hissediliyor. Yumurtadan yeni çıkmış bir civcivin ilk hareketi annesine veya gözlemci tarafından hazırlanmış yapay bir anneye sokulmaktır. Bu davranış, gerçekte insanda veya hayvanda ortak olan temel bir beklentiyi ifade etmektedir: Düzen ve güvenlik arzusunu. "Düzenliliğin bulunması temel beklentilerimizden biridir. Düzenliliğin bulunması doğuştan gelen bir eğilimle, düzenliliğin aranmasıyla veya düzenlilik bulma ihtiyacıyla bağlantılıdır; bu ihtiyacı karşılayan çocuğun hoşnutluğundan görebiliriz bunu."[48] Oysa insanlara "kaygı"dan kurtulma olanağı veren bu düzenlilik isteği, onların düşünceleri ve eylemleri üzerinde tamamen de etkisiz değildir.

• Öncelikle dogmatik düşüncede kendini göstermektedir: "Doğada düzenlilikler arama ve doğaya yasalar atfetme eğilimi, psikolojik olarak dogmatik düşünme olgusuna yolaçar veya daha genel olarak dogmatik tavıra."[49] Bu eğilimin hemen mahkûm edilmemesi gerekir Popper'e göre. Varsayımlarımızın ve kuramlarımızın kökeninde her zaman bir dogmatik inanç tarafı vardır; yani evreni anlamaya ve ona yasalar atfetmeye yönelik haklı ve olumlu bir arzu. "Dogmatik tavır", başlangıçta oluşturulmuş evren kurgusunu sarsan olgu ve deneyimleri bertaraf etmeye kalkıştığı zaman bilimden kopmuş oluyor. Buna karşın, "eleştirel tavır", doğaya yasalar atfetme eğiliminde olsa bile, bu yasaların çürütme ve karşıtlığın kaçınılmaz sınavından uzak tutularak, onların Tanrılaştırıl-

48 *Conjectures et réfutations*, s. 81.
49 *Conjectures et réfutations*, s. 83.

ması tavrına karşı çıkıyor.

• "Düzenlilik bulma" eğilimi "insan eylemlerinin" kararsızlığı ve kırılganlığı fikrine karşı, toplumsal geleneklerin sağlamlığı ve kararlılığı fikrini çıkaran gelenekselci düşünme biçimlerinin çağlar boyunca bulduğu yankıyı da aynı biçimde açıklıyor. Popper, gelenekselciliğe karşı çok sert ve tedbirsizce eleştiriler yönelten akılcılığa her zaman kuşkuyla yaklaşmıştır. Ona göre gelenekler, bireyler ve toplumlara korku ve saygıdan sakınmak konusunda dayanak noktaları sağlamaktadır; bu bakımdan gelenekler toplumsal yaşamın vazgeçilmez ögeleridir. "Eğer yaşadığımız toplumsal çevrede, kendimizi onlara göre ayarlayabileceğimiz gereken oranda düzen ve yeterli sayıda düzenlilik yoksa, burada kendimizi huzursuz, kaygılı ve tatmin olmamış hissederiz; toplumsal yaşam içinde gelenekler zorunludur."[50] Buna karşın, Popper, Burke'nin 19. yüzyıl başında ortaya attığı gelenekselcilikten ayrılıyor. Popper için, gelenekler kuramlara benzemektedir. Karmaşık ve doğal olarak muhalif bir dünyaya düzen getirmek gibi haklı çabalar bunun belirtisidir. Ancak gelenekler de, bilimsel kuramlar gibi "eleştirel düşünce" sınavından ve düzeltilmekten kurtulamayacaklardır. Yani geleneğin akılcı kuramına olanak vardır.

Şu halde, düşünceye bu organik yaklaşımın totaliterlik olgusunun yorumu üzerindeki etkisi daha iyi anlaşılıyor. Tüm dogmatik veya gelenekselci doğadan gelen düşünme biçimleri zorunlu olarak bir totaliter topluma yolaçmadıkları halde, totalitercilik, uygarlığın geriliminden kaynaklanan bireyin nevrotik kaygılarını, "boşluk duygusunu" bir yöne kanalize edebiliyor.

50 *Conjectures et réfutations*, s. 198.

ÜÇÜNCÜ KISIM

LİBERAL DEMOKRASİNİN İŞLEYİŞSEL DOĞRULANMASI

Bilim ve liberalizm yalnızca ortak bir kökene, Sokrates ve Perikles'in döneminde ortaya çıkan eleştirel düşünceye sahip olmakla kalmıyorlar; düzensiz gelecek olarak özetlenebilecek ortak bir tarihe sahip olmakla da kalmıyorlar, ama Eski Yunan'dan Batı dünyasının liberal demokrasilerinin kurulmasına kadar uzanan dönemde, eleştirel akılcılıkla varlıklarını sürdürüyorlar. Ayrıca bilim ve liberalizmin ortak noktaları, bireyleri ve toplumları kesin dünya yorumlarının zindanına hapseden ve dogmatik kuramlarda ifadesini bulan ortak düşmanlara sahip olmak değildir yalnızca. Her ikisinin işleyiş tarzları da büyük ölçüde birbirine yakındır. Bilginin artışında olsun, toplumsal yaşamın örgütlenmesinde olsun, her ikisi de "ideallerden" çok, uygulamalara öncelik vermektedir. Popper, "yurttaşlar cumhuriyetinin", "bilimadamları cumhuriyetinin" tam bir karşılığı olmasa da, eleştirel akılcılığın temel ilkelerinin toplumların yönetiminde de esas alınabileceğini açıkça ifade ediyor. Onun tercihindeki liberalizm görüşü hem "olumsuzlayıcı", hem "reformcu" hem de "kurumsalcı"dır.

YEDİNCİ BÖLÜM

OLUMSUZLAYICI BİR LİBERALİZM

"Kuramlarımızı akılcı biçimde doğrulayamasak bile, hattâ onların olası doğalarını gösteremesek bile, onları akılcı yönden eleştirebiliriz ve iyileri kötülerden ayırabiliriz." Karl Popper için bilimsel araştırmalarda eleştiriye ve elemeye verdiği yüksek işlev, toplumun yönetilmesi için de aynı biçimde geçerlidir. Bir yandan mutlak bir hakikate ulaşmayı beklemekten çok, yanlışlarımızı saptamaya dayanmaktadır. Öte yandan da soyut bir toplum idealine doğru ilerlemekten çok, toplumun zarar gördüğü kötülükleri sabırla düzeltmeye dayanmaktadır. Her iki durumda da, olumlu sonuçları ilân etmeye karşı olumsuzlamaya verilen öncelik, düşünce veya toplum düzeyinde kişilerin müdahalesinin verimliliğini arttırmaya yöneliktir.

I. Temel Karşıtlıkların Elenmesi

Popper'in önem verdiği elemeci liberalizmin kökeninde, onun "yöntembilimsel özcülük" adını verdiği düşünsel eğilime karşı duyduğu eski ve köklü düşmanlık vardır. Bu nedenle Popper'i ölçülü siyasî hedeflere yönelten sebepleri anlamak için felsefeye kısa bir dönüş yapmak gerekiyor. Popper kendi özyaşamöyküsünde özcülüğe karşı duyduğu kuşkunun, ilk felsefî deneyimlerini oluşturduğunu yazıyor. Düşünsel babalığı Platon ve Aristoteles'e ait olan ve Husserl'de ve görüngübilimde yeniden ortaya çıkan özcülük, fi-

lozofu veya bilimadamını her şeyin, her görüngünün altında yegâne temel ilkeyi oluşturan "saklı bir öz" görmeye iterek, Popper'e göre düşüncedeki bir sapmayı temsil eden felsefî görüştür. Ama bu yöntem düşüncenin gelişimine çok önemli zararlar vermiştir, diyor Popper:

• Bir kere, yöntemsel özcülük her şeyin kökeninde "gerçek ve saf" bir kaynağın varolduğunu düşünen mutlakçı bir bilgi kavramına bağlıdır.

• Bundan başka, bilimadamının doğadaki ve toplumdaki görüngüler konusundaki haklı merakını yanlış yöne çevirerek, sorunu onların kökenlerine taşımaktadır; böylece görüngülerin somut incelenmesiyle uğraşacak olan bilimadamlarını, bu görüngülere değişmez damgasını vuran ve onların kaynağını oluşturduğu düşünülen özleri incelemeye çalışan kökenbilimcilere dönüştürmektedir.

• Nihayet, "yöntembilimsel özcülük" sözcüklerin anlamları ve tanımlanmaları sorununa aşırı bir önem verilmesi sonucunu doğurmaktadır. Temelde özcülük, aynı zamanda sözcüklere tözsel içerik kazandırarak, her adı ("Devlet", "Demokrasi", "Fizik", "Matematik", vb.) eksiksiz, bitmiş ve kesin içeriklermiş gibi kabul eden tavırdır. Tanım üzerinde, framework'ta (çerçevede) saplanıp kalma Popper'e her zaman gereksiz bir faaliyet gibi görünmüştür: "Sözsel sorunlar yüzünden, gerçek sorunlardan vazgeçmek kesin biçimde zihinsel ve düşünsel sapmalara yolaçmıştır."[51]

Dolayısıyla özcülüğün en büyük günahı, köken ya da temel kaynak sorunlarıyla, geçerlilik veya hakikat sorununu bile bile birbirine karıştırmış olmasıdır. Buna karşın, "Eleştirel Akılcılık" özcülüğün bir bakıma karşıtı olacak biçimde ölçülü bir adcılıktan (nominalizm) yanadır. Şöyle diyor Popper: "'Adcılık'a göre bilimin görevi, yeni terimler önererek ve bu terimlerin

51 *La quête inachevée*, s. 34.

asıl anlamlarıyla ilgilenmeden gerektiğinde onları yeniden tanımlayarak olguların betimini yapmaktır."[52] Özcülük, sorunları aksiyomlar oluşturarak çözmeye çalışırken, adcılık geçici ve vazgeçilebilir tanımlamalara saplanıp kalmak yerine önce sorunların çözümüne yönelmektedir. Ama, "yöntembilimsel adcılığın doğa bilimlerindeki başarısı yanında, yöntembilimsel özcülük yaklaşımının da toplumsal bilimlerde kendine göre yararları vardır"[53] diyor Popper. Yüzyıllardan beri Kent'e yönelik yerleşik düşüncelerin geliştiği siyaset biliminde ve siyaset felsefesinde bu yaklaşım fazlasıyla vardır.

• Platon'un kendi devrine göre ifade ettiği biçimiyle yöntembilimsel özcülüğün, siyasî iktidarın kökeni ve doğasına yönelik soylu yaklaşımının, toplumların somut olarak siyasî örgütlenmesi ve toplumsal yapılanmaya yönelik farklı çözümlerin soylu olmayan yaklaşımlarına karşı bir üstünlüğü vardı. "Demokrasi, "Cumhuriyet" veya "Tiranlık" gibi terimlerin Kent'in örgütlenmesindeki olası durumları karşılayan basit yüklemler olarak anlaşılmaları gereğine karşın, özcülük bunları değişmez içeriklere karşılık gelen saf özler haline getirmiştir. Popper'in, siyasî soykütüğü hakkındaki olumsuzluğu, "doğa devlet"inden, "toplum devlet"ine geçişin zihinsel olarak yeniden kurulmasını amaçlayan sözleşmeci savları niye kuşkulu gördüğünü açıklıyor. Bununla birlikte, dile getirildikleri dönemde toplumsal sözleşme kuramlarının liberal fikirlerin gelişiminde etkin katkıları olduğu düşüncesiyle Popper'e itiraz edilecektir; bu kuramlar, despotizm karşıtlarına Avrupa'daki monarşilerin çoğunluğunda egemen olan dine dayalı iktidarların meşruluğunu sarsacak araçları sağlamıştır. Bu bakımdan, toplumlara yönelik mantıksal çözümlemeler düzleminde gereksiz görülen bir

52 *Misère de l'historicisme*, s. 27.
53 *A.g.e.*

öğreti, bazı durumlarda Açık Toplum'un gelişmesine hizmet edebilir!

• Öte yandan, yöntembilimsel özcülüğün ütopyacı akılcılık sapması üzerinde hiçbir etkisi olmadığı söylenemez. Ütopyacı akılcılık özellikle toplumsal örgütlenmenin gerçekleşmesi için uygun araçları tanımlamadan ve varılacak hedefler için bir toplumsal uzlaşı, bir mutabakat aramadan önce, toplumsal örgütlenmenin peşinen "sonul erekler"ini belirlemeye çalışmaktadır. Bu yüzden, birbirlerinden çok farklı öğretiler, prototip devletin ilk örneğinin, tüm toplumsal işleyişe olanak verecek devlet makinasına dönüşümünü tasarlamadan önce bir "ortak iyi"nin, bir "idel Kent"in ayırdedilmesi için çabalayıp durmuşlardır. Çıkar yolu olmayan bir savdır bu!

Gerçekten de, bir yandan bilimin açıkça ilân ettiği "bilimsel yoldan sonul erekleri belirlemenin olanaksızlığı" düşüncesi bu sava karşı koymaktadır; yani toplumun kökeni ve doğasına ilişkin iki farklı sav arasında bir ayrım yapabilecek kesin bir ölçüt, uslamlamaya dayalı bir yöntem mevcut değildir; aynı şekilde "Devlet nedir?", "Demokrasi nedir?", "Siyasetin özü nedir?" gibi sorgulamaları ayrıcalıklı kılacak ölçütler, yöntemler yoktur. Bu durumda siyaset felsefesi kendini boş kuramlaştırmalara, skolastik tartışmalara mahkûm etmiş olmaktadır.

Öte yandan, "sonul erekler" kuramı masum değildir ve bu kuramla tekelci bir siyasî icraat anlayışı arasında gayet güzel ilgi kurulabilir; "ortak iyi" veya "ideal toplum" kavramları aslında yalnızca basit yapay ideolojik kurgulardır, toplumu yöneten güçler tarafından kişilere kabul ettirilirler; uygulamada, siyasî örgütlenme hedeflerinin tanım ve yorumlama tekellerini haksız yere ellerinde tutan merkezî siyasî güçler tarafından istenildiği gibi kullanılan "dogma"lardan, "asıl bilgiler" olmaktan başka "işlevleri" yoktur.

Bu bakımdan toplumsal düzenin sonul erekleri etrafında bir mutabakata varmayı beklemek boşunadır Popper'e göre. İşte liberalizm tam da bu temeller üzerinde tartışmanın sonuçsuzluğuna işaret ederek, asıl katkısını yapmış ve dikkatleri acıların ve şiddetin somut biçimde giderilmesi sorununa çekmiştir.

II. Acının Giderilmesi

Eleştirel Akılcılık ve siyasî liberalizmde ortak düşünsel yol, ütopyacılığın geliştirdiği öncelikleri tersine çevirmek ve "hedeflerin" önüne yöntemleri geçirmektir. Bu ortak nokta, yapılanmanın ve uygulamaların arkadan geleceği, yetkin bir toplum idealinin önceden tasarlanabileceğine inanmamaktadır. Buna karşın, kısmî ve ara hedeflerin önceden düşünülmüş bir tasarıdan bağımsızca varolan koşulların iyileştirilmesine katkıda bulunacağını düşünmektedir.

Elemeci liberalizm, zorunlu siyasî örgütlenmede ölçülü ve sınırlı hedefler kavramına, kurumsal yöntemler lehinde kitlesel projelerin bir yana bırakılması görüşüne varmaktadır. Kuşkusuz Popper, siyasetçinin bazı hedefler peşinde gitmeye, bazı ideallere bağlı olmaya gerek duyduğunu kabul ediyor; ancak, olanaklı olduğu ölçüde, siyasî hareketin bu kabul edilebilir hedefleri olumsuzlayıcı bir biçim altında ifade edilmelidirler. Bilimsel araştırmalarda olduğu gibi kısıtlamalara başvurma en verimli yoldur: "Soyut bir "iyi"yi öne sürmektense, somut yanlışların, kötülüklerin giderilmeye çalışılması daha uygundur; mutluluğu siyasî yollarla gerçekleştirmeye çalışmak gerekiyor, tersine somut, gerçek kötülükleri ortadan kaldırmak gerekmiyor"[54] diye yazıyor Popper.

Doğa devletinden toplum devletine geçişi iktisadî sebeplerle temellendiren Hobbes antropolojisinin bazı

54 *Conjectures et réfutations*, s. 526.

uslamlamalarını anımsatan bu olumsuzlayıcı uyum düşüncesi, Karl Popper'in siyaset felsefesinin belki de düğüm noktasıdır. Popper'in metinleri meslekten siyasetçilerin yakın oldukları tonda bildirilerden uzak, bilinçli olarak tevazu ve özveri kokan birçok ifadeyle doludur: "Her kuşak için bir ölçüde yapabileceğimiz şudur sanıyorum: Yaşamı daha az haksız ve daha az ürkünç kılmak", "Zararın neresinden dönülse kârdır", "İşleri daha kötü hale getirmemek", "Demokratik geleneklerdir en az kötülüğü ortaya çıkaran", "Daha kötüsünden kaçının". Siyasetçi kibrini yenmeyi bilmeli ve ne pahasına olursa olsun kafasındaki toplum düşleri yerine, eldeki olanakları değerlendirmeye yönelik akıl yürütmesini bilmelidir.

Siyasî teknisyenlerin yaratıcı erdemleri hakkında ihtiyatı içeren bu örnekler, onların elemeci yetileri konusunda sağlam bir iyimserliği hiçbir şekilde dışlamıyor. "Gerçek kötülükleri ortadan kaldırmaya çalışmak gerekir. En sakıncalı kötülüğü saptamak ve bunun ortadan kaldırılma olanağının olduğunu sabırla diğerlerine göstermek yeterli olacaktır" diye yazıyor Popper. İşsizliğin artışının bugün liberal yönetimlerin temel sorunlarından biri olduğu açıktır. Ama bu kötülüğün hangi çarelerle iyileştirilebileceğini başlangıçta hiç kimse bilmemektedir. Bununla birlikte siyasî girişimlerin sonuçlarını değerlendirebilecek, ve başarısız gözükenleri düzelterek yeni tedavi yöntemleri deneyebilecek durumdayız. Popper bu konuda da yürekten desteklediği Sokratik özdeyişi "toplum mühendisliği" alanına taşıyor: Cehaletimiz sınırsızdır, ama neyse ki yanlışları giderme yetimiz de aynı derecede sınırsızdır.

Önceliği "bilimsel alandan" alan akılcı ilkelerin, "siyasî alana" mekanik olarak genişletilmesinin bir naiflik taşıdığı yolunda itirazlar yapılmıştır. Popper'e göre siyaset sahnesi, iktidara sahip olmaya çalışan si-

yasî girişimcilerin rekabetine sahne olan bir tür "pazar" haline geldiğinden, "toplumun karşı karşıya olduğu en açık kötülüklerin" saptanması bile, siyasî çekişmelerin yolaçtığı farklı mantıklar ve çatışmalar yüzünden zorlaşmaktadır. Şu anda Fransa'da işsizlik sorununa çare bulmayı ülkenin en önemli sorunlarından biri olarak görmeyen bir siyasî oluşum yoktur. Bununla birlikte, siyaset oyununun oyuncuları daha önceki politikaların sonuçlarını serinkanlılıkla değerlendirmeye ve alternatif çözümler üzerinde tartışmaya pek yanaşmamaktadırlar.

III. Şiddetin Giderilmesi

"Şiddetten nefret ediyorum" diyen Popper'in tüm çalışmalarına şiddetin giderilmesinin gerekçelerini açıklayan ahlâksal bir pasifizm egemendir. Popper bireylere yönelik fiziksel şiddet kadar, bilinçlere yönelik ruhsal şiddetin giderilmesinin de, bir liberal toplumun varoluş sebebini oluşturacağını düşünmektedir. Gerçekten de, eğer demokrasi "en az kötü" siyasî dizgeyse, bunun nedeni şiddete başvuruyu ortadan kaldırmaya çalışmasından gelmektedir. Geleneksel siyaset felsefesini ayrıntılı sınıflandırmalarını bir kenara bırakan Popper, iki tür yönetim biçimi ayırdediyor: "Yönetenlerden kan dökmeden kurtulmanın olanaklı olduğu yönetim biçimleri (demokrasi)", "yönetilenlerin ancak başarılmış bir devrimle kurtulabileceği yönetim biçimleri (tiranlık)". Ve ekliyor: "Demokratik siyaset ilkesini, tiranlıktan kaçınmayı amaç edinen kurumları yaratmak, geliştirmek ve korumak önerisi olarak dile getirebiliriz; demokratik bir yönetimin izlediği politika kötü bile olsa, ne kadar iyi ya da bilgece olursa olsun bir tiranlığa boyuneğmekten daha iyidir."[55] Demokrasi, bireyleri ve kitleleri

55 *La société ouverte*, c. I, s. 107.

acıdan ve düzensizlikten kurtaracak bir üstünlüğe sahiptir. Popper böylelikle toplumun içinde yeretmiş meşru şiddet kullanımlarına da bir kısıtlama getirmeye yönelmektedir.

Ezilen halkların baskıya karşı koyma haklarının yanında yeralan liberal geleneği kesinlikle benimsemektedir. Şöyle yazıyor Popper: "Şiddeti içeren her devrime karşı dizgesel bir karşı tavrım yok; Ortaçağ ve Rönesans Hıristiyan düşünürlerinin tiranların öldürülmelerini onaylamaları gibi, ben de böyle benzer bir devrimin doğrulanabileceğine inanıyorum. Ancak bu yoldaki yegâne hedefin demokrasiyi yerleştirmek olması koşuluyla." Karşıt görüşte olanların iktidara gelebilmelerine hiçbir fırsat tanımayan tiranlık yönetiminin devrilmesi durumunda şiddete başvurma tamamen meşrudur. Popper'in şiddetin kullanılmasını kabul ettiği ikinci durum da, bir liberal toplumun yıkıcı iç güçler tarafından tehdit edilmesidir. Burada liberal toplumlar önemli paradokslardan biriyle karşı karşıyalar; acaba liberal toplumlar kendi mezarını kazmaya hazırlanan hoşgörüsüzlere karşı hoşgörü göstermeliler mi, yoksa liberalizm ilkelerini ayaklar altına almak pahasına siyasî topluluğun hoşgörüsüz yandaşlarını siyasetten dışlamalılar mı? Popper bu konuya duyarlılıkla yaklaşmıştır:

• Şiddete başvurma ancak anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümlenebilme yollarının sonuna kadar zorlanmasından sonra düşünülebilirdi. Burada Sokratesçi akılcılık ilkesine özgü, kim olursa olsun tartışma ve akıl yürütme yoluyla şiddete başvurmanın önlenebileceğinden hiçbir zaman umudunu kesmeyen bir iyimserlikle karşılaşıyoruz. "Karşı taraf dinlediği sürece akıl yürütme boş bir iş değildir"[56] diyor Popper; gerçek bir liberal, fikir alışverişini kabul eden ve akıl yoluna gelebilme şansı olan bir güç kullanma yanlısıyla diya-

56 *Conjectures et réfutations*, s. 523.

loğa girmekten hiçbir zaman kaçınmamalıdır. Popper için, tartışmayı kabul eden bir aşın uç yandaşı, aslında açık topluma doğru bir adım atmıştır. "Buna karşın, sizin tarafınızdan iknâ olmayı bekleyecek yerde, sizi öldürmeyi tercih edecek bir rakiple akılcı tartışma yapma olanağı yoktur."[57]

• Bu son varsayımda bile, şiddetin liberal güçler tarafından kullanılması savunmaya yönelik bir görünümde olmalıdır. Popper, düşmanı geriletmek ve onun yandaşlarının gözünü korkutmayı hedefleyen kitle hareketlerini de onaylıyor. 1920'den sonra Bavyera'daki Kapp komplosuna karşı Alman sendikalarının savunma amaçlı grevlerini buna örnek gösteriyor. Buna karşın, korunma amaçlı şiddetin saldırgan bir hal almasına ve dolayısıyla tiranlık yanlılarına koz verilmesine karşıdır. Marx'ın düşünceleriyle, hattâ daha çok komünist partilerin yürürlükteki uygulamalarıyla ve bazen de bazı sosyal demokrat partilerin uygulamalarıyla Popper'in görüş ayrılığı belki bu noktadadır. Kapitalist sömürünün derecesi ne olursa olsun, bu, işçi sınıfının liberal kurumları tehlikeye atacak saldırgan eylemleri için bir gerekçe oluşturmamalıdır. Popper birçok komüniste özgü bir tavrı "kötülüğün metafiziği" diye nitelendirerek geçersizliğini ilân ediyor; bu tavır devrimci şiddetin patlak vermesini doğrulamak için ve hiç duraksamadan burjuva demokrasisi diye nitelendirilen demokrasinin yıkılması için, kapitalizmin ekonomik alandaki şiddetini öne süren tavırdır. Gerçekten de liberal demokrasi, ekonomik sıkıntıların hafifletilebilme olanağını, siyasî özgürlükleri, temel hak ve özgürlükleri tehlikeye atmadan sağlayabilecek tek çerçevedir.

• Popper, genel anlamda, Açık Toplum yandaşlarının karşıtlarına birtakım "geçerli sebepler" vererek ve "ya hep ya hiç" dedirtecek konumlar yaratarak, ken-

57 *A.g.e.*, s. 519

dilerine zarar verecek durumlardan kaçınmaları gerektiğini düşünüyor. İki dünya savaşı arasında Viyana'daki Museviler'in tavrıyla ilgili çözümlemeleri, kendi "minimalist" stratejisi bakımından da son derece ilginçtir. Popper Musevi olmakla birlikte çocuklarının doğumundan önce Protestan olan ailesinin tavrını onaylıyor. Gerçi Museviler'i başlarını dik tutmaya ve kimliklerine sahip çıkmaya çağıran Yahudilik örgütlenmesi açısından, bu şekilde asimile olma, onlara karşı bir hareket olarak kabul edilebilirdi. Ama, öte yandan, Museviliğe hoşgörüyle bakmayan ve çoğunluğu Hıristiyan olan bir toplumun içinde bu tavır ırkçı duyguların durulmasına olanak veriyordu. 1930'lu yılların Avusturyası'nda anti-semitizm bir olguydu; bunu daha da alevlendirmenin bir yararı yoktu. İki kötü durumdan, yani bir yanda biraz utanç verici şekilde asimile olmayı onaylamakla, öte yanda anti-semitizm kudurganlığı arasında daha az kötü olanı seçmek doğruydu.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

REFORMCU BİR LİBERALİZM

Bir toplumu yönetme sanatında reformcu anlayışın öne çıkarılması Popperci "olumsuzlayıcılığın" mantığında vardır. Bu bakımdan, bir siyasî hareketin amacı toplumun mutluluğunu sağlayacak tasarılar kurmak değildir artık; hedef insanların acılarını, sıkıntılarını hafifletmek için en önemli sorunları, aksaklıkları saptamaktır. Böylece reform, kısmî ve geriye dönülebilir bir araç olarak toplumsal dönüşümün hizmetindedir.

I. Siyasî İcraatta "Sağgörü" Kavramı

Karl Popper'in düşüncesi gelenekselci değildir. Kuşkusuz, kurumlar ve bireyler arasında geçişi sağlayan geleneklere önem vermektedir. Ancak bundan, haklı temellere dayandığı sürece toplumsal düzenin iyileştirilmesine karşı olmak gibi bir sonuç çıkmamaktadır. 19. yüzyılın başında Burke'nin tasarladığı biçimiyle gelenekselcilik, ona, tarihsiciliğin büyük ölçüde zararlı bir biçimi olarak görünmektedir. Evrimci düşünceden yanadır. Geleneklerin değişmezliği anlayışıyla, kehanet düzeyinde kavranmış devrim arasında bir orta yol olarak toplumsal düzenin makûl ve denetimli evrimi vardır. Çünkü Popper için, yine bilimsel taslaklardan taşınan liberal demokrasinin yol ve yöntemleri, toplumların daha iyileştirilmesine uygun yegâne çerçeveyi sağlamaktadır. Devrim yapmadan ıslahat: Popper'e göre siyaset sanatının merkez ilkesi

budur.

Bu bakımdan, Popper social engineering (toplum mühendisliği), piecemeal engineering (perakendeci mühendislik) gibi biraz kapalı sözcükler kullanmıştır; bu kullanılanlar Fransa'ya "teknolojik kafa yapısı", "oportünist teknoloji", "parçalı teknoloji", "sosyoteknik" gibi birbirini tutmayan ve biraz tartışmalı bir şekilde çevrilmişlerdir. Ama Popper'in uyarısına kulak verelim ve sözcükler üzerinde tartışmayalım! Anafikri yeniden hatırlayalım: Düşünsel, maddî ve ahlâksal sebeplerden dolayı büyük ölçekli bir toplumsal düzen inşâ etmeye olanak olmasa da, bir toplumsal düzende dereceli reformlar yapmak siyaset adamları için her zaman olanaklıdır. Deneme-yanılma yöntemiyle tahminlerini çürütülmenin önüne çıkararak ilerleyen bilimadamı örneğinde olduğu gibi, reformcu da esnek devam yollarına ayrıcalık vererek hedeflerini, sürekli geliştirebilecek sınırlı ayarlamalara ve yeniden gözden geçirmelere göre saptayacaktır.

Siyaset sanatının tümü Popper'in "kısmî onarım" adını verdiği şeydir; yani siyaset teknisyenine, toplumun gidişatını uygun bir biçimde düzeltme olanağı veren "küçük düzenlemeler"dir.[58] Lindblon'un incrementalizmini anımsatan bu "perakendeci" (opportuniste)* yaklaşım Popper'e göre önemli yararlar sağlamaktadır.

• Öncelikle gerçekçi varsayımlara dayanmaktadır. Ortaklaşa bilginin yetersizliği ve toplumsal yaşamın karmaşıklığı, küçük birimler üzerine akıl yürütmeyi ve

58 *Misère de l'historicisme*, s. 68.

* Popper'in "piecemeal engineering" kavramı daha önce Türkçeye "bölük pörçük yapıcılık veya bölük pörçük toplum mühendisliği" diye çevrilmiştir. Toplumsal sorunlara bütüncü, toptancı yaklaşımın karşıt konumunu nitelemek için bu kavramı, "perakendeci toplum mühendisliği" diye çevirdim. Yazarın Fransızca metinde bu kavram karşılığı olarak kullandığı "ingénieur opportuniste" kavramını ise oportünist sözcüğünün Türkçedeki olumsuz vurgusunun, Popper'in hiç amaçlamadığı bir yorum olduğu için kullanmadım (ç. n.).

somut, gerçekleştirilebilir, denetlenebilir ölçüde tasarımlarda bulunmayı yeğlenir kılmaktadır. Bilimde de bütünlüğün doğrudan kavranılma çabası doğru yol değildir; ancak çeşitli ve eksik deneyler evren hakkındaki bilgilerimizin artmasını sağlamıştır.

• Ayrıca, öngörülen politikaların akılcı olma derecesi de artmaktadır. Kısmî, dereceli ve her zaman düzeltilmesi olanaklı uygulamalarla icraatın sürdürülmesi sayesinde "perakendeci" yöntem, izlediği politikaların sonuçlarını daha iyi irdeleyip olumluluklarını çoğaltmak ve arızî etkileri sınırlamak olanağı vermektedir. Gerçi devlet müdahalesinin toplumsal yapıda yarattığı olumsuz etkiler Popper'in gözünden kaçmıyor. Ancak "ütopyacı toplum mühendisinden" farklı olarak, perakendeci toplum mühendisi beklenilen sonuçlarla, elde edilen sonuçları özenle karşılaştırır; aynı zamanda hiçbir reformla üstesinden gelinemeyecek olan arzulanmayan sonuçları kollamaktadır, kötü sürprizlere karşı hazırlıklıdır ve olanaklı olduğu ölçüde kapsamlı reformlardan kaçınmaktadır."[59]

• Bütün bunların yanısıra, perakendeci yaklaşım iktidara büyük avantajlar sağlamaktadır. "Bu yöntem, iktidarın tekelde toplanmasına ve eleştirilerin bastırılmasına yolaçacak hiçbir içsel sebebe sahip değildir"[60] diyor Popper. Totalitercilik karşıtları açısından burası önemli bir nokta; bir toplumdaki bilgi akışı kurumlar düzeyinde yayıldıkça, düşünce toplumu gelişip, kendine yönelik önlemleri aldıkça, iktidarın toplum üzerine çökmesi ve büyümesi de o ölçüde azalıyor. Çünkü "perakendeci teknoloji" ölçülü hedeflere öncelik vererek, düzeltilebilecek sınamalarla yoluna devam ettiğinden, karar mekanizmasının teknokratik tekelleşmeye yönelik nesnel eğilimlerini daha etkin biçimde önlemektedir.

59 *Misère de l'historicisme*, s. 68.
60 *Misère de l'historicisme*, s. 70.

II. Korumacı Devlet Kuramı

Bu reformcu yaklaşımın kapsamına elbette devlet de giriyor. Popper, temel siyaset yapıtı Açık Toplum ve Düşmanları'nda, Sofist Lycophron'dan aldığı ve son derece önem verdiği yöntemsel adcılığı haber veren "Korumacı Devlet Kuramı" adını verdiği kuramı ifade ediyor. Burada, devletin doğası üzerine (özcü hatâ) veya devletin kökeni üzerine konuşmak (tarihsici hatâ) sözkonusu değildir. Yapılan, yalnızca şu soruları sormaktır: "Bir devletten beklenen nedir? Devlet etkinliklerinin meşru amacı olarak nelerin sayılması istenmektedir?"[61] Popperci yaklaşım birbirleriyle çelişik görünen bi iki talebin yanıtlanmasını üzerine almaktadır.

• Her şeyden önce Popper özgürlük paradoksunun farkındadır; örneğin dizginlenmemiş, vahşî kapitalizmin bireysel ve toplu özgürlüklerin koşullarını ortadan kaldırabileceğini bilmektedir. Sınırsız özgürlüğün zorunlu olarak kendi kendini tahrip edecek bir nitelik taşıdığı ve bu yüzden devlet müdahalesini gerektirdiği konusunda Marx'la aynı fikirdedir. Basın veya iletişimdeki mutlak özgürlük de tamamen karşıt sonuçlar verebilir ve eğer basın ve iletişim kurumlarının merkezîleşmesine engel olacak hiçbir düzenleme olmazsa, bunlar tekelleşme konusunda bir fiilî durum yaratabilirler.

• Popper devletin büyümesinin getirebileceği tehlikelerin de farkındadır; yaşadığı totaliter deneyimler sivil topluma yönelik her türlü devlet müdahalesinin sakıncaları konusunda kendisine yeterince bilgi sağlamıştır. "Devlet zorunlu bir kötülüktür, onun erkini çoğaltmaktan kaçınmak gerekir" diye yazıyor; aksine, devletin kaçınılmaz gelişiminin sınırlarını iyi belirlemek gerekir. İşte "Korumacı Devlet Kuramı" bu karı-

61 *La société ouverte*, c. I, s. 96.

şıklıktan, "yurttaşlara bırakılacak özgürlüklerin sınırını, devletin korumakla yükümlü olduğu özgürlükleri tehlikeye düşürmemek koşuluyla belirlemeye çalışarak"[62] kurtulmayı amaçlıyor. Bu amaçla kuram, devlet müdahalesini birbirini tamamlayan iki ilkeye bağlıyor:

• Öncelikle adalet ilkesi. Devlet "toplumsal yaşam için gerekli olan özgürlüklerin kısıtlanması konusunda tüm yurttaşlara karşı eşit davranılmasını" sağlamalıdır. Güçlülerin, zayıflara karşı bu güçlerini kötüye kullanmalarının ve ekonomideki keyfiliklerin denetlenmesine yönelik devlet desteği Popper'e tümüyle haklı bir müdahale olarak görünmektedir. 1942'de şunları yazmıştır: "Siyasî iktidar tüm iktisadi korumacılığın anahtarıdır. Siyasî iktidar çalışanların her şekilde sömürülmelerini önlemeyi temel hedef olarak görmelidir. Bundan sonra da, çalışmak isteyen her yurttaşa hayatını kazanabilme olanağını garanti etmelidir."[63]

• Daha sonra denetim ilkesi. Devletçi düzenlemenin bu toplumcu eğilimli meşrulaşımı, bir ikinci düzeltici kuralı da gündeme getiriyor. Toplumsal eşitliği sağlamak bahanesiyle iktidara gelenlerin kendi ayrıcalıklarını arttıracaklarından kuşku duyan Popper, toplumsal yetkilerin çoğaltılmasını, ancak bu yetkileri denetleyecek organların da aynı oranda artması koşuluyla kabul ediyor. Başka bir deyişle, devletin ekonomi sahasına attığı her adım, devletin siyasî alanda denetlenmesinin yoğunlaştırılmasıyla dengelenecektir. 1986'da Revue Economique'de yapılan bir söyleşide Popper, "bürokrasinin kanserli hücrelerin çoğalmasına benzer genişlemesi" karşısında duyduğu dehşeti dile getirerek, "bürokrasinin yurttaşlara tiranca bir baskı yaptığını, kendi memurlarını sindirdiğini ve olumlu düzenlemeleri felç ettiğini" söylemektedir.

62 *La société ouverte*, c. I, s. 86.
63 *La société ouverte*, c. I, s. 85.

"Liberalizm ve devlet müdahalesinin birbirlerine karşıt şeyler olmadığını" sık sık yineler Popper. Böylece Hayek geleneğindeki aşırı-liberalizm ve David Friedman'la Paul Nozick'in savundukları ütopyacı liberallik savlarıyla, Popper arasındaki düşünsel ayrılık daha iyi ortaya çıkıyor. Gerçi Popper vatandaşı Hayek'le olan farklı konumunu hiçbir zaman dile getirmemiştir. Bu belki de, kendisinin Yeni Zelanda'dan İngiltere'ye, London Schools of Economics'e gelerek, orada felsefe ve bilgibilim okutmasını sağlayan Hayek ve Gombrich'e karşı duyduğu minnettarlıktan kaynaklanmaktadır. Özyaşamöyküsünde bu konuda şunları söylüyor: "Bu iki adam benim hayatımı kurtarmışlardır." Bununla birlikte, eleştirel akılcılıkla Hayek'çi "kendiliğindenciliğin" aynı hamurdan geldiği söylenemez. Hayek için devlet müdahalesiyle, pazar ekonomisi arasında temel bir çatışkı vardır ve "toplumsal adalet yanılsaması" hiçbir biçimde devletin, zenginliklerin dağılımına burnunu sokmasını doğrulamamaktadır. Popper'in "Marxçı ahlâka" ve "Sosyal Devlet" anlayışının toplumcu kabullerine karşı gösterdiği hoşgörü, Hayek'te yoktur; Hayek için komünizm ve müdahalecilik, "yapımcılık" safsatasından şekillenen ikiz kardeşlerdir. Ama, buna karşın Popper, muhtemelen "Hayekçi piyasa" anlayışının özgürlük paradokslarını görmezlikten geldiğini söyleyebilecektir; toplumsal ilişkilerdeki bu mutlak saydamlığın, tümüyle Hegelci anlamda Tin'in yeni bir tuzağına çok benzediği söylenebilir.

III. Sosyal Demokrasinin Düzeltici İşlevi

Popper'in sosyal demokrat parti ve fikirlere karşı olumlu tavrı, onu aşırı liberal eğilimlerden daha da uzaklaştırıyor. Almanya başbakanı Helmut Schmidt'in

Alman sosyal demokrat partî çevresine Popper'in yapıtlarının okunmasını önerdiğini de ekleyelim!

• Sosyal demokrasiye bu ilginin kökeninde Popper'in o dönemde içinde yaşadığı Avusturya toplumunda edindiği kişisel deneyimlerin rolü vardır. Marxçılığın, onun üzerinde, geçici de olsa büyük bir etkisi vardır. Buna karşılık Avusturya sosyal demokrat aydın hareketinin içinde yıllarca yeralmış bir kişi için, çok ender rastlanacak bir konuma sahip olarak anti-Marxçı bir sosyalist olmuştur. Bununla birlikte sosyalizme yıllar boyu süren düşünsel yakınlık zamanla olumsuz bir desteğe dönüşüyor. Popper aşırı sağın yükselişine karşı Avusturya sosyalistlerinin çoğunlukla izlediği "intihar" stratejisini paylaşmamıştır. Ama kahverengi ceketlileri önleyebilecek tek gücün sosyal demokrat parti olduğunu görüyor ve vakitsiz saldırılarla onu daha fazla zayıflatmamak gerektiğini düşünüyordu. "Avrupa'da ayakta kalabildikleri ölçüde, tiranlığa karşı koyabilecek tek siyasî güç sosyal demokratlardı. İçinde bulunduğumuz koşullarda onlara karşı olan hiçbir şey yayınlanmaması gerektiğini düşünüyordum; onlara karşı bir eleştiri yayınlamak bu koşullarda onları zayıflatmaktan başka bir işe yaramazdı"[64] diye yazıyor. Bundan dolayı, Popper iki büyük siyasî yapıtı olan Tarihsiciliğin Sefaleti ve özellikle Açık Toplum ve Düşmanları'nı, Avusturya'nın Naziler tarafından 1938'de işgâl edilmesinden sonra yayınlayacaktı. Yani, öteden beri önemli olan, "en kötüden sakınmak", daha az kötü olanı seçmekti.

• Popper'in sık sık dile getirdiği sosyal demokrasiye yönelik ilgisi yalnızca kişisel veya tarihsel anılardan kaynaklanmamaktadır. Popper'in tavrı, Marxçı düşüncenin insancı boyutuyla tarihsici yönünü özenle birbirinden ayıran bilinçli ve seçici bir yorumdan da beslenmektedir. Gerçekten de Marxçı düşünce, ona,

64 *La quête inachevée*, s. 162.

yeni gelişen kapitalizmin toplumsal sakıncalarına karşı kesinlikle haklı bir protestonun ifadesi olarak görünüyordu. "Yalnızca ekonomistler tarafından değil, kilise tarafından da hoşgörülen, hattâ o dönemde savunulan haksızlıklara karşı Marx'ın cesur protestosu, onu insanlığın kurtarıcılarından biri konumuna kesinlikle yerleştiriyor"[65] diyen Popper, biraz daha ileride şunları da ekliyor: "Marx'ın etkisini açıklayan işte bu ahlâksal köktenciliktir, bizim görevimiz ona sahip çıkmaktır. Bilimsel Marxçılık artık ölmüştür. Ama ahlâksal Marxçılık varolmayı sürdürmelidir."[66] Her ne kadar Marxçı ahlâk kınanması gereken bir kaderciliğe teslim olsa da, sosyal demokrasi birçok bakımdan bu Marxçı ahlâkın bir mirası olarak görünüyordu Popper'e. Sosyal demokrasi başka hiçbir gücün üstesinden gelemeyeceği yüce adalet davasını ve toplumsal eşitliğin sağlanmasını üzerine almıştır. Sosyal demokrasi, Batı'da, 1945'ten sonra giderek çoğalan ve büyük yoksulluk çeken kesimlerin yaşam koşullarında önemli gelişmeler sağlamış, sosyal devletlerin temel esin kaynağı olmuştur.

• Ancak son dönemde, Popperci liberalizmin sosyal demokrat mirasla arasında yeni ayrılıklar olduğu anlaşılıyor. Bir yandan milyonlarca insanı büyük sefaletten kurtarmanın hedeflenmesinin yanında eşitlikçi talep daha önce olduğundan daha az haklı gözüküyor Popper'e. Hayatta kalmaktan çok isteklere önem verildiğinde eşitlik tutkusu soyluluğunu yitiriyor. Ama öte yandan da, Batılı ülkelerde eşitsizlik azalsa bile, zengin ülkelerle yoksul ülkeler arasındaki eşitsizliğin şiddetlendiği Popper'in gözünden kaçmışa benziyor. Karl Popper'in düşüncesi her zaman Batımerkezci olmuştur; ama bu Batımerkezci yaklaşım Batı'nın, dünyanın diğer kesimleri karşısında nasıl daha çok

65 *La société ouverte*, c. II, s. 82.
66 *La société ouverte*, c. II, s. 141.

üstünlük kuracağı anlamında değildir; ama gelişme sorunlarına karşı belki bir çeşit kayıtsızlık olarak nitelendirilebilir. "Üçüncü Dünya" sorunu hiç kuşkusuz Popperci düşüncenin atladığı en önemli sorunlardan biridir.

DOKUZUNCU BÖLÜM

KURUMSALCI LİBERALİZM

Karl Popper'in siyasal toplum anlayışı, biraz onun evren anlayışına benzemektedir; "saatler"le "bulutlar"ın arasında bir yerdedir siyasal toplum. Bir yandan sürekli devinen, kişiler, kurumlar ve gelenekler arasında sürekli bir etkileşimin olduğu karmaşık bir bütün olarak temsil edilebilir. Öte yandan da, eleştirel düşüncenin ve yolaçtığı toplumsal yapıların etkisi altında siyasal toplum, ortaklaşa tercihlerde akılcı düşünmenin daha fazla rol oynadığı ve sibernetik çözümlemenin kendi kendini düzelten mekanizmalarını anımsatan biçimde sürekli gelişen ve zenginleşen düzeltici kurumları ortaya çıkarmıştır.

Popper'in düşüncesinde birbirini tamamlayan üç değerlendirmenin ışığı altında, liberal demokrasiye karşı kişisel yakınlığını aydınlatacak kısmî bir kurum kuramı vardır.

• Öncelikle, kurumlarla kişiler arasında bir doğal diyalektik vardır; kurumlar yalnızca onları denetleyen kişiler veya topluluklar için vardır, yani a priori diğerlerinden daha üstün kurumlar mevcut değildir: "Kurumların, kaleler gibi olduklarını vurgular Popper, eğer uygun garnizona sahip değillerse, hiçbir etkinlikleri yoktur." Popper'in "kurum" terimini, olabilecek en geniş anlamında kullandığını anımsatmakta yarar var. Popper için kurumlar, az ya da çok karmaşık bir "erekler" ve "araçlar" kuruluşudurlar; başka bir deyişle, bir bakkal dükkânı veya bir sigorta şirketiyle, bir

polis teşkilâtı veya sendika arasında bir nitelik farkı yoktur.

• Buradan kurumların temelde birbirleriyle eş düzeyde oldukları ve onları kuranların hiç öngörmedikleri işlevleri üstlenebilecekleri sonucu çıkıyor. Örneğin Popper, İngiltere'deki yatılı okullarda ortaya çıkan işleyiş değişikliğini olağanüstü bir biçimde aktaran Dickens'in yazılarına dikkat çekiyor. Yani daha somut olarak, liberal yönelimleri olan bir kurum tam karşıtına dönüşebilirken, tiranca yönelimlere sahip bir kurum liberal yönde işlev görebiliyor. Franco rejimi sırasında kurulan "işçi komiteleri", İspanyol Falanjistleri'nce değerli olan korporatist ideale karşılık gelmektedir; ve bu komiteler, sonradan İberya işçi sınıfının demokratik örgütlenmesinin dayanağını oluşturmuşlardır.

• Aynı şekilde, kalıcı egemenliği tanınacak hiçbir kurum yoktur. Bir kere mutlak egemenlik bir aldatmacadır; "insanlar, insan olarak kaldıkları sürece hiçbir iktidar, hattâ kendi gizli polisine, yardakçılarına ve cellâtlarına güvenen en güçlü tiranlar bile denetimsiz kalamazlar." Ayrıca egemenlik, özellikle demokratik ideoloji sözkonusu olduğunda ortaya paradoksal durumlar çıkarmaktadır. Kutsal kamu oylamasıyla işbaşına gelen ve iktidarın tamamına sahip bir kurulun, bu erki özgürlüğü yokedici önlemler alma yönünde, hattâ yetkilerini bir diktatöre devretme yönünde kullanacağını a priori önleyecek hiçbir şey yoktur. Halk tarafından seçilerek gelenlerin, kendilerini bir kurtarıcının kollarına bırakmalarının tarihteki örnekleri birden fazladır.

Tüm bu ayrışık ve paradoksal yaklaşımlar, Popper'i bilerek ölçülü ve özgün bir liberal demokrasi anlayışına götüren "kurumsalcı öğreti"nin taslaklarını formüle etmeye yöneltiyor.

• Öncelikle sağgörü kuralı burada da önemlidir. "İktidarın, en yetkinini gerçekleştirmeyi sağlamak için

çabalayıp durmak yerine, gereği olan daha az iyiyi yapmaya çalışması bana daha akla uygun görünüyor." Eğer siyasî kurumlara bir "erek" atfetmek geçerli bir yaklaşımsa "bu en fazla, kurumları, kötü ve yeteneksiz yöneticilerin fazla zarara neden olmalarını önleyecek biçimde kurmak olmalıdır."[67]

• Ayrıca devlet erkinin uygulamada sınırlandırılması sorununa öncelik vererek "egemenlik paradoksu"ndan kaçınmak önemlidir. Popper burada da Platoncu özcülüğü anmayı ihmal etmiyor: "Sanıyorum Platon, sorunu 'Devleti kim yönetecek?" biçiminde ortaya koyarak siyaset felsefesi alanında kalıcı bir bulanıklığa neden olmuştur." "Dizgin"lerin çoğaltılması, yetkenin aşırı merkezîleşmesini önleyecek veya en azından gücünü kıracak en etkin araçlardır: "İktidarın sahip olduğu güçlerin başka güçlerle dengelenerek, yönetenlerin kurumlar tarafından denetlenmesi sağlanmalıdır; bu denetim ve denge kuramı ciddî bir biçimde ele alınmalıdır.[68] Anglo-Sakson "checks and balances" uygulamalarını benimseyen Popper, doğrusunu söylemek gerekirse özgün bir iktidar kavramı getirmiyor. Bu bakımdan, Jean Largeault'ın Popper'i "20. yüzyılın Montesquieu'si" olarak değerlendirmesi biraz abartılıdır. Ama iktidarın az erdemli ve pek yetenekli olmayan kişiler tarafından elde tutulması varsayımı dikkate alındığında, iktidarların yanlışlarını engelleyecek olanakları da içerecek şekilde yöneticilerin denetlenme sorunu öncelik kazanıyor; siyasî düzene olumsuzlayıcı yaklaşım anlayışı bu bakımdan son derece mantıklıdır.

Liberal felsefenin bu değişik yorumunun yetersizliğinden ve yaklaşıklığından haklı olarak kaygı duyulabilir. Bazıları, yalnızca liberal ve totaliter düzenlere yoğunlaşarak, ne tam olarak liberalizme, ne de tü-

67 *La société ouverte*, s. 105.
68 *La société ouverte*, s. 105.

müyle totaliterciliğe giren çok sayıda karma rejimi unutan bu indirgeyici sınıflandırmaya dikkat çekeceklerdir. Kimileri ise, siyaset alanına, ortak tutumlar benimsenmesine doğası gereği karşı koyan dışlayıcı bir mantık egemen olduğu halde, "olumsuzlayıcılık" konusunda birlik olmanın verimliliğine inanan bir öğretinin naifliğine, biraz mizahla yaklaşacaklardır. Nihayet, birçokları ise insanlığın bugün karşı karşıya olduğu az gelişmişlik sorunlarıyla, nükleer silahlanmanın alıp başını gitmesiyle veya genetik biliminin belirsizlikleriyle "perakendeci teknikler" arasındaki uçurumdan kaygı duyacaklardır. Ama, özellikle siyasî tarafı 1942'de yazılmış ve sağlam bir liberal yapı oluşturmaktan çok, bilime özgü mantıklar yoluyla siyasî çıkarımlar yapan bir çalışmadan belki daha fazlasını da beklememek gerekiyor. Bununla birlikte, liberal demokrasiyi soyut bir ideal olarak değil, somut yol ve yöntemlerin işleyişi olarak kabul eden bu yaklaşımın temel fikri yerini koruyor. Bu yaklaşım, ideolojik önkabullerin sürekli doğrulanmasını beklemek yerine, gelişen ve kendini yenileyen bir toplumsal dizge kurmaya olanak veren yegâne kurumsal çerçeveyi sağlamaktadır. Gerçi düşünce özgürlüğü ve eleştiri fikirlerinin kendileri tartışılabilir olarak görülmüyor. Ama Karl Popper için "düşünce özgürlüğü ve serbestçe fikir alışverişi, liberalizmin doğrulama çabasına girilmesi gerekmeyen en yüksek değerlerini temsil etmektedir."

Öncelikle, Christian Schmidt'in sözleriyle "Karl Popper'in ürünlerinde kendini dışavuran bu son derece titiz ölçülülükle olağanüstü tutkunun birarada olduğu alışılmadık karışımın" altını çizelim. Bilgimizin azlığına ve tahminlerimizin yanılabilirliğine karşı ısrarla bizi uyaran bir "bitmeyen arayış"ın alçakgönüllülüğü. Bilgibilim ve felsefeden olduğu kadar, metafizik, toplumbilim, biyoloji ve fizikten de alınmış çeşitli ögelerle tutarlı bir "dizge" kurmayı başaran örtük bir tutkunun izlediği yol. Öyle ki, D. Lecourt Popperci dizgeyi, çökmüş gibi görünen geleneksel büyük evren dizgelerinin (cosmonogie) zamanımızda yerini alan bir düşünce dizgesi olarak gördüğünü söylüyor.

İkinci olarak, aklın ve tutkunun birçok yerde kesiştiği karmaşık ve devingen bir düşüncenin paradoksu. Bir yandan, akılcılığın temel değerlerini doruğa yerleştiren, aklın ve deneyin çifte ve birbirlerini tamamlayan hakemliğine tam bir güveni haykıran bir felsefe. Öte yandan eleştirelliğin erdemlerini ölçüsüzce savunan bir inanç ki, "Kapalı Toplum'un" varsayılan öncülerine karşı esnek olmayan ve bazen de çok acele yargılara varılmasına yolaçmıştır. Popper, Hegelciliğin akılcı bir tartışmanın konusunu oluşturabileceği fikrini hiçbir zaman kabul edemedi.

Gerekirci olmayan evren görüşü, belki Popperci dizgenin en sağlam ve en ileriye dönük değeri olarak kalıyor. Popper kendi adına, kesinlik fikrini bilimsel

etkinlikten ayırıyor ve bilimadamlarını, görünüşte en iyi olan kuramları sürekli gözden geçirmeye çağırıyor. Tercihini liberal demokrasi yönünde kullanmasının temelinde de, onun ahlâkbilimsel üstünlüğünden çok, gerekirci olmayan evren görüşünün sınırsızca açık bir toplumsal "oyuna" olanak vermesi vardır. Nihayet, insanların kararlarının önceden kestirilmezliği, toplumsal belirsizliğin ölçüsünü verdiğinden dolayı bu görüş, Popperci insancılığı besleyen görüştür.

Karl Popper'in düşüncesini dönemlerin atmosferine indirgemek yanlış olacaktır. Popper'in ürünlerini tam ve bütünleşmiş bir bilgi dizgesi olarak düşünmek de yanıltıcıdır. Yetersizliklerinin ve eksikliklerinin ötesinde, Popper'in yapıtı düşünmeye ve eleştiriye yoğun bir çağrı olarak görülmelidir. Platon, "Kapalı Toplum" için neyi temsil ediyorsa, açıkça olmasa da, "Açık Toplum" için de o olmayı tasarlayan bir adamın zihinsel çalışmalarını kayıtsızlıkla veya küçümsemeyle değerlendirmek olanaklı değildir.

23 Nisan 1988 tarihli The Economist dergisi Popper'in "Popper on democracy, the open society and its enemies revisited" başlıklı uzun bir incelemesini yayınladı. Bu makalede Popper, 1942'den önce öne sürdüklerini hem belirginleştiriyor, hem de güncelleştiriyordu. Londra'nın güneyinde Kenley'deki evinde 1989 Temmuz'unda yapmış olduğumuz bir söyleşide de, demokrasi hakkındaki düşüncelerinin evrimini şöyle ifade etti:

• Öncelikle, alışılmış demokrasi kavramına karşı olduğunu belirtiyor. Demokrasi halk egemenliği temeline dayanan bir ideali ifade etmemektedir. Demokrasi her şeyden önce tiranlığı önlemeyi ve kötü yöneticileri görevlerinden uzaklaştırmayı sağlayan bir yöntemdir.

• Daha sonra, seçim biçimlerini inceliyor. Nisbî temsilde halk egemenliğinin doğal bir karşılığını gö-

rüyor. Bunun sonuçları ise, Popper'e "çok kötü" görünüyor. Çünkü bu, partizanca oligarşiye olanak sağlıyor. Seçilenler, partinin rehineleri durumunda oluyorlar. Özellikle, nisbî temsil, partilerin çoğalmasıyla uzlaşmanın seçeneklerini ve çoğunlukları kolaylaştırarak, "bir hükümetin seçim yoluyla görevden alınması gibi yaşamsal bir sorunu" gölgeliyor.

• Nihayet Popper, çoğunluğun seçilmesine bağlı iki-partili sistemin (two-party system) hem mantıksal, hem de siyasî yönden tatmin eden yegâne sistem olduğunu ifade ediyor. Bu yolla açık ve bütünleşmiş çoğunluklar kurma olanağı vardır. Seçim günü çoğunluğun halk tarafından yargılandığı ve muhtemelen iktidardan uzaklaştırıldığı bir yargı zamanıdır (the day of Judgment). Özellikle bu tehdit, partilerin gerçek bir özeleştiri süreci içerisinde olmalarını özendirerek, başarısızlıklarının sebepleri üzerinde düşünmeyi sağlamak ve gidişatlarını düzeltmek olanağı vermektedir.

Genelde kabul edilenlerin tersine, Popper için çoğunluk seçimi kötü ve yetersiz yöneticilerin düzen ve açıklık içinde görevden alınmalarını sağlayacak en iyi yoldur.

BİBLİYOGRAFYA

I. Karl Popper'in Eserleri

La Logique de la Découverte Scientifique, Payot, 1973.
Misère de l'Historicisme, Plon, 1988.
La Société Ouverte et ses Ennemis, Seuil, 1979.
Conjectures et Réfutations, Payot, 1986.
La Connaissance Objective, Complexe, 1978.
L'Univers Irrésolu, Plaidoyer Pour L'Indéterminisme, Payot, 1986.
La Quête Inachevée, Calmann-Lévy, 1981.
Raison ou Révolution, 1970.
La Rationalité et le Statut du Principe de Rationalité, Claasen, 1967.

II. Karl Popper Üzerine Yazılmış Eserler

M. H. Bernard-Bouchet, *Le Libéralisme Scientifique de Karl Popper*, Toulouse, 1983.
R. Bouveresse, *Karl Popper*, Vrin, 1981.
A. Boyer, *K. R. Popper: Une Epistémologie Laique*, Presses de l'ENS, 1978.
A. Boyer, *Libéralisme, Démocratie et Rationalité*, Ed. Jacob, 1988.
E. Fleischmann, *Poppérisme et Sciences Sociales*, 1976.
J. Ladrière, *Déterminisme et Liberté, Nouvelle Position d'un Ancien Problème, le Modèle de Popper*, Revue Philosophique de Louvain, 1971.
J. Largeault, *Enigmes et Controverses*, Aubier, 1980.
D. Lecourt, *L'ordre et les Jeux*, Grasset, 1981.
B. Maggee, *Popper*, Fontana, 1973.
F. Malherbe, *La Philosophie de Karl Popper et le Positivisme Logique*, PUF, 1977.
G. Radnitsky, *Entre Wittgenstein et Popper*, Vrin, 1988.
P. Schilpp, *The Philosophy of Karl Popper*, 1974.
De Vienne à Francfort, Popper, Adorno et la Querelle Allemande des Sciences Sociales, Complexe, 1979.
La Pensée de Karl Popper et la Science Economique, "Economies et Sociétés", 1987.
Karl Popper et la Science d'aujourd'hui, Ed. Aubier, 1989.

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

1 P. Burney AŞK / 2 G. Botton SİNEMA TARİHİ / 3 H. Michel FAŞİZMLER / 4 M. Sönmez TÜRKİYE DE GELİR EŞİTSİZLİĞİ / 5 J. Mourgeon İNSAN HAKLARI / 6 D. Simonnet ÇEVRECİLİK / 7 M. Tubiana KANSER / 8 N. Bensadon KADIN HAKLARI / 9 J. F. Druesne ORTAK PAZAR / 10 T. Timur TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ / 11 B. Rosier İKTİSADİ KRİZ KURAMLARI / 12 R. Pernoud BURJUVAZİ / 13 H. Arvon ÖZYÖNETİM / 14 C. David HİTLER VE NAZİZM / 15 P. Gaillard GAZETECİLİK / 16 P. Bénéton MUHAFAZAKÂRLIK / 17 H. Arvon ANARŞİZM / 18 T. Parla TÜRKİYE'DE ANAYASALAR / 19 D. Bucan DARWİN VE DARWİNİZM / 20 J. M. Cotteret / C. Emeri SEÇİM SİSTEMLERİ / 21 A. C. Decoufle DEVRİMLER SOSYOLOJİSİ / 22 M. Reuchlin PSİKOLOJİ TARİHİ / 23 A. Mattelart REKLAMCILIK / 24 L. Gallien CİNSİYET / 25 J. P. Halen YAPAY ZEKÂ / 26 K. Dinçmen PSİKİYATRİ / 27 P. Lorot BALTIK ÜLKELERİ / 28 P. Fouilquié VAROLUŞÇULUK / 29 R. Pignarre TİYATRO TARİHİ / 30 J. Corraze EŞCİNSELLİK / 31 L. Dollot KİTLE KÜLTÜRÜ VE BİREYSEL KÜLTÜR / 32 Y. Duplessis GERÇEKÜSTÜCÜLÜK / 33 F. Balle / G. Eymery YENİ MEDYALAR / 34 J. Rudel RESİM TEKNİKLERİ / 35 T. Çavdar İTTİHAT VE TERAKKİ / 36 H. Levy-Bruhl HUKUK SOSYOLOJİSİ / 37 J. Fourastié 2001 UYGARLIĞI / 38 A. Moralı-Daninos CİNSEL İLİŞKİLER TARİHİ / 39 S. Sezgin YÖNETİMDE PAZARLAMA / 40 S. Fuzeau-Braesch ASTROLOJİ / 41 B. Guemen NEO KLASİK İKTİSAT / 42 J. Frèches KABLOLU TV / 43 S. Erdine AĞRILAR / 44 R. Boudon SOSYOLOJİ YÖNTEMLERİ / 45 M. Boll MATEMATİK TARİHİ / 46 L.Özkale / S. Sezgin / N.Uray / F.Ülengin PAZARLAMA STRATEJİLERİ / 47 L.-V. Thomas ÖLÜM / 48 F. De Fornerette IRKÇILIK / 49 R. Lanquar TURİZM VE SEYAHAT SOSYOLOJİSİ / 50 N. Sakaoğlu OSMANLI EĞİTİM TARİHİ / 51 A. Mucchielli ZİHNİYETLER / 52 R. Frydman / S. Taylor HAMİLELİK / 53 P. Bénéton TOPLUMSAL SINIFLAR / 54 M. Bongrand POLİTİKADA PAZARLAMA / 55 P. George NÜFUS COĞRAFYASI / 56 Y. Michaud ŞİDDET / 57 Ü. Alsaç TÜRK MİMARLIĞI / 58 O. Reboul EĞİTİM FELSEFESİ / 59 C. Comeliau KUZEY - GÜNEY İLİŞKİLERİ / 60 S. Sezgin GLOBAL PAZARLAMA - I / 61 İ. Metin / F. Erasian TÜRKİYE'DE POLİS VE KİŞİ HAKLARI / 62 M.-L. Rouquette YARATICILIK / 63 M. Sevilla-Sharon TÜRKİYE YAHUDİLERİ / 64 J. Vercoutter ESKİ MISIR / 65 E. Çizgen TÜRKİYE'DE FOTOĞRAF / 66 J. B. Stora STRES / 67 S. Sezgin GLOBAL PAZARLAMA - II / 68 D. Sourdel İSLÂM / 69 Y. Çağlar TÜRKİYE ORMANLARI VE ORMANCILIK / 70 M. Guillaume / J.-C. De Tymowski / M. Fèvet-Izard AKUPUNKTUR / 71 N. Sakaoğlu CUMHURİYET DÖNEMİ EĞİTİM TARİHİ / 72 C. Zorgbibe KÖRFEZ İN TARİHİ VE JEOPOLİTİĞİ / 73 M. Arslantunalı / İ. Savaşır KİŞİSEL BİLGİSAYARLAR / 74 G. Picca KRİMİNOLOJİ / 75 P. Arnaud ÜÇÜNCÜ DÜNYA NIN BORÇLANMASI / 76 A. Cailleux JEOLOJİ TARİHİ / 77 T. Acaroğlu TÜRK ATASÖZLERİ / 78 A. Hodeir MÜZİK TÜRLERİ VE BİÇİMLERİ / 79 N. Martinez ÇİNGENELER / 80 D. Huisman ESTETİK / 81 Ü. Alsaç TÜRKİYE'DE RESTORASYON / 82 G. Bouthoul SOSYOLOJİ TARİHİ / 83 A. Green KASTRASYON KOMPLEKSİ / 84 P. Faure RÖNESANS / 85 M. Kara TASAVVUF VE TARİKATLAR / 86 P. Odéon ZEKÂ / 87 J. D. Reynaud İŞ UYUŞMAZLIKLARI SOSYOLOJİSİ / 88 F. Aftalion / P. Poncet MONETARİZM / 89 O. Koloğlu TÜRKİYE'DE BASIN / 90 A. Boyer SİYONİZMİN KÖKENLERİ / 91 İ. Kabağu çEVRE HAKKI / 92 P. Mannoni KORKU / 93 J. Deleon CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK BALESİ / 94 C. De Sá Rego / F. Tonello YILDIZLAR SAVAŞI / 95 A. Ter Minassian ERMENİ MİLLİYETÇİLİĞİ VE SOSYALİZMİ 1887-1912 / 96 R.-J. Dupuy ULUSLARARASI HUKUK / 97 V.-L. Tapie BAROK / 98 J. Imbert ÖLÜM CEZASI / 99 M. And TÜRK TİYATRO TARİHİ / 100 J. Lavoisy CANLILARIN KİMYASI / 101 J. Servier ETNOLOJİ / 102 D. Valbelle ESKİ MISIR DA YAŞAM / 103 S. Bessis DÜNYADA AÇLIK / 104 H. Özbay / E. Öztürk GENÇLİK / 105 P. Pichot PSİKOLOJİDE KULLANILAN TESTLER / 106 P. Renouvin I. DÜNYA SAVAŞI / 107 G. Göral BÜRO YÖNETİCİLİĞİ VE SEKRETERLİK / 108 M. Langelle KÖLELİK / 109 N. Tuna ROMATİZMA VE ÇARELERİ / 110 G. Rodis-Lewis DESCARTES VE RASYONALİZM / 111 R. Escarpit EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ / 112 J. Chevalier TASAVVUF / 113 P. Lavelle ÇAĞDAŞ JAPON POLİTİK DÜŞÜNCESİ / 114 W. E. Criss TÜRKİYE'DE KANSER / 115 O. Bloch MATERYALİZM / 116 V. Romanowsky OKYANUSLAR / 117 R. Stauffer REFORM / 118 J. Baudoin KARL POPPER / 119 J. Perrin TEKNOLOJİ TRANSFERİ / 120 J. Lacoste SANAT FELSEFESİ

I.S.B.N 975-470-355-8